

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОДА
ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК "МЕДОБОРИ"
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК "ДНІСТРОВСЬКИЙ
КАНЬЙОН"
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК "КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ"
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК НТШ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК УГТ

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «МИКОЛА
ЧАЙКОВСЬКИЙ ОРГАНІЗАТОР ЗАПОВІДНОЇ
СПРАВИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ»**

Тернопіль – 2022

**Пам'яті Миколи Петровича Чайковського
присвячується**

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині» .
Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2022. 202 с.

Організаційний комітет конференції:

- **Буяк Богдан Богданович** – доктор філософських наук, професор, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- **Кузишин Андрій Васильович** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму, декан географічного факультету, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедрою геоecології та методики навчання екологічних дисциплін, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- **П’ятківський Ігор Омелянович** – заступник начальника управління, начальник відділу формування екологічної мережі, природних ресурсів, екологічного моніторингу і зв’язків з громадськістю управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації,
- **Оліяр Галина Іванівна** – заст. директора, зав. науково-дослідного відділу природного заповідника «Медобори».
- **Штогрин Микола Олександрович** – кандидат економічних наук, директор НПП «Кременецькі гори».
- **Миронюк Степан Богданович** – директор НПП «Дністровський каньйон».
- **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- **Кузук Ігор Романович** - доктор філософії (PhD), асистент кафедри геоecології та методики навчання екологічних дисциплін, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редагування і верстка Царик П.Л.

@ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022

З ІСТОРІЇ, ПРИРОДООХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОДІЛЛЯ

Любомир ЦАРИК, д. геог. н., професор
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

СПІВПРАЦЯ МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОВСЬКОГО З ВИКЛАДАЧАМИ І СТУДЕНТАМИ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ТНПУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Університетське товариство шанувальників природи у 2022 році разом з працівниками багатьох установ і організацій вшанує пам'ять видатного природодослідника Подільської землі, натхненного організатора заповідної справи на Тернопільщині – Чайковського Миколи. Цьогоріч збігає 100 років від його народження, а отже з теплотою і гордістю згадуємо творчі доробки, спільні проекти, участь викладачів, студентів у природоохоронних експедиціях, акціях, програмах.

З 60-х років і до 90-х – років минулого століття ювіляр успішно працював спочатку в природоохоронній інспекції, далі в управлінні з охорони природи на посадах начальника відділу охорони і раціонального використання земель, лісів, рослинних ресурсів та тваринного світу з 1989 року, головним інспектором відділу по охороні земель і лісів з 1990 року, головного інспектора, завідувача сектором заповідних територій, охорони і використання тваринного світу і рибних ресурсів з 1992 року, старшого державного інспектора, начальника відділу природно-заповідного фонду, тваринного світу із 1994 р., доклавши значних зусиль для організації розгалуженої мережі заповідних територій. А розпочинав реєстр заповідних територій області з 4 об'єктів, якими стали у 60-і роки минулого століття нині діючі парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення: Раївський, Більче-Золотецький, Вишнівецький і Коропецький. У 2000 році М.П. Чайковським підготовлений анотований реєстр заповідних об'єктів і територій Тернопільської області, в якому нараховується **528 одиниць** заповідного фонду. Це свого роду

підсумок довготривалої плідної природодослідницької, природоохоронної роботи відомого організатора заповідної справи.

Продуктивні природоохоронні дослідження студенти спеціальності «Географія і біологія» розпочали безпосередньо за участі М. Чайковського з 1989 року. За підтримки обласного товариства з охорони природи, пройшовши з картами, планшетами, фотоапаратами середньою і нижньою течією річки Серет з'ясовували наявність водоохоронних зон, брали проби води на аналізи, фіксували наявність стихійних смітників, джерел забруднення, відновлювали джерела чистої води тощо. Серед викладачів факультету активну участь брали Ярослав Мариняк, Любомир Царик, Ігор Жук. Серед студентства на той час долучились до експедиції студент 3 курсу географічного факультету П'ятківський Ігор, студентка того ж курсу Стецько Надія, які сьогодні успішно працюють в управлінні екології та кафедрі геоєкології ТНПУ.

У 1994 році під егідою географічного факультету педінституту та Державного управління з охорони природи за безпосередньої участі М.П. Чайковського, регіонального науково-дослідницького центру “Збручекологія” проведена перша регіональна наукова конференція з екологічної проблематики на теренах Тернопільщини **“Екологічна ситуація у Тернопільській області, її аналіз та перспективи вирішення”**. В конференції брали участь представники наукових установ, навчальних закладів, природоохоронних, громадських організацій Тернопільської і сусідніх областей. В матеріалах конференції висвітлені екостани природних компонентів, екологічна ситуація, її вплив на здоров'я населення, підходи до розробки концепції екологічної безпеки регіону та інші питання. Матеріали конференції вкрай були необхідні вчителям географії, біології для викладання особливостей природи своєї області. До конференції підготовлено навчальні матеріали викладачів географічного факультету ТДПУ та фахівців управління екології і природних ресурсів, в яких вперше створені картосхеми заповідних територій і об'єктів ПЗФ адміністративних районів на основі існуючого реєстру, розкрито екологічні проблеми рідного краю, подані каталоги заповідних територій [2]. Проголошена доповідь Миколи Петровича на конференції була знаковою і викликала зацікавлене обговорення

---

[4].

Стосовно спільних експедиційних досліджень пригадую участь у модерновій Чайковським М.П. експедиції з дослідження стану заповідних об'єктів долини Дністра, організованої у 1997 році. Створений з ініціативи Миколи Петровича перший в Україні регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон» у 1990 році потребував дотримання природоохоронного режиму, дирекції парку не було, протяжність вздовж Дністра заповідної території – 225 км, понад 70 заповідних об'єктів різних категорій входили до складу РЛП. В першу чергу це унікальні «дністровські стінки», досліджені ще в 30 роки ХХ ст. експедицією польського геоботаніка Вацлава Гаєвського [6], печери і гроти, відслонення, осередки наскельно-степової рослинності тощо. Експедицією за участі трьох науковців і трьох студентів географічного факультету, серед яких були майбутні наші доценти – Новицька С.Р., Царик П.Л., працівник управління екології та природних ресурсів Ленків І.В. проводились комплексні геоботанічні дослідження. Було встановлено стан та виявлено перспективні для заповідання 10 ділянок дністровської флори, відзнято відеофільм, зібрано гербарій, створено описи нововиявлених об'єктів [3]. А скільки цікавого побачено і почуто з розповідей М.П. Чайковського (рис.1).

Рис.1. Учасники експедиції на схилах Дністра

Часто приходилось виїжджати з Миколою Петровичем в Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення для збору і впорядкування матеріалів для написання колективного монографічного дослідження [1]. Микола Петрович пригадував не прості часи створення заказника, проводив просвітницьку роботу з місцевим населенням, шукав варіанти розширення заказника і можливість створення на його основі заповідника. Він цікавився думкою фахівців (доц. С.В. Зелінки, проф. Й.М. Свинка, доц. В.О. Шиманської та інших) щодо можливої перспективи. Згодом, створений заказник став науководослідним полігоном для ботаніків, зоологів, екологів, природознавців. Історія створення одного із унікальних заказників Березанського Опілля викладена у монографії Миколою Петровичем.

Микола Петрович був організатором знакових науково-практичних семінарів республіканського значення, присвячених охороні природи (1972, 1977, 1080, 1981, 1086), які сприяли активізації природоохоронних зусиль з розбудови заповідної справи нашої області.

М.П. Чайковський був частим гостем на кафедрі геоєкології... ТДПУ, беручи участь у Днях знань географічного факультету. Він завзято розповідав студентами про необхідність розбудовувати заповідну мережу області, про складні взаємостосунки з лісівниками в плані перспективного заповідання, історичні аспекти створення базових заповідних територій області: природного заповідника «Медобори», відродження Кременецького ботанічного саду, першого в Україні РЛП «Дністровський каньйон» тощо. Студенти були активними помічниками для спеціалістів управління екології. Вони брали участь у дослідженні екологічного стану верхньої частини річки Серет, інвентаризації паркових комплексів м. Тернополя, впорядкуванні РЛП «Загребелля», закладені лісових ділянок, дослідженні створених заповідних об'єктів. Дипломні і магістерські роботи, виконані на замовлення державного управління з екології і природних ресурсів, збагатили наукові

фонди, як управління, так і університету, сприяли залученню студентської молоді до природоохоронних проблем рідного краю. Магістерська робота Сліпченка Ірини, супроводжена картосхемою заповідних територій та об'єктів Тернопільщини (консультована М.П. Чайковським), стала вінцем студентської творчості на природоохоронну тематику.

Рис.2. Микола Петрович серед учасників міжнародної конференції географічного факультету ТНПУ

Ми шануємо пам'ять про нашого видатного природолоба. Його іменем названа студентська екологічна лабораторія (каб 158), де встановлено його погруддя і зібрано коло публікацій Миколи Петровича. На будинку по вул. Карпенка з ініціативи громадських активістів встановлено у 2010 році меморіальну дошку на честь його імені. Її відкриття припало на час проведення міжнародної наукової конференції у педагогічному університеті.

Студенти спеціальності екологія взяли шефство над ботанічною пам'яткою природи ім. Миколи Чайковського, закладену ним при житті.

На природоохоронну тематику випускниками спеціальності захищено десятки бакалаврських і магістерських робіт, три кандидатські дисертації. Два національні природні парки,

---

природний заповідник, три регіональні ландшафтні парки створені за його участі є ключовими об'єктами у заповідній мережі області і ключовими територіями регіональної екомережі.

Рис.3. Учасники міжнародної наукової конференції на відкритті меморіальної дошки М.П. Чайковському

Цілком заслужено 21 серпня 2001 року Микола Петрович першим в Україні отримав звання “Заслужений природоохоронець України” за посвідченням №13 рук голови Верховної ради України.

Рис.4. На церемонії вручення відзнаки

Література:

1. Барна М.М., Царик Л.П., Черняк В.М. та ін. Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення. Монографія Тернопіль: Лілея, 1997 – 68 с.
2. Проблеми екології рідного краю. Навчальні матеріали (ред. Л.П. Царика). Тернопіль: Збручекологія, 1994 – 132 с.
3. Стан флори на окремих об'єктах природно-заповідного фонду лівобережної частини Дністра в зоні регіонального ландшафтного парку „Дністровський каньйон”. [Рукопис]. – Тернопіль: Медап, 1997. – 121 с.
4. Чайковський М.П. Природно-заповідний фонд області (фактори негативного впливу на біорізноманіття; структура, біодинаміка розвитку) / Матеріали наукової конференції [Екологічна ситуація в Тернопільській області, її аналіз та перспектива вирішення]. – Тернопіль: Г.Т.Н.Ц. ”Збручекологія”, 1994. – С. 72-77.
5. Чайковський М., Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області / Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтної різноманіття. [Збірник наукових праць]. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 115-122.
6. Gajewski W. Szczałki flory pierwotnej w jarze Dniestru. Ochrona Przyrody. – Kraków, r.11, 1931. – S. 10-39.

Йосип СВИНКО, к. геол. - мін. н., професор,

Петро ДЕМ'ЯНЧУК, к.географ. н., доцент,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира. Гнатюка*

РОЗВИТОК ОХОРОНИ ПРИРОДИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 60-90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Вплив людини на навколишнє природне середовище зростає поступово разом з розвитком людського суспільства. Спочатку він був незначним, мало помітним, згодом, із вдосконаленням засобів виробництва та зростанням кількості населення він чим раз більше посилювався. У другій половині ХХ століття у зв'язку з прискореним розвитком науково-технічного прогресу, недосконалістю технологій виробництва та споживацьким відношенням до природи, він став загрозливим для всього живого на планеті, в тому числі й для людини. За даними І. Акімушкіна за останні

двадцять століть мисливцями і колоністами знищено вже 106 видів великих звірів і 139 видів і підвидів птахів. Перші 1800 років людина повільно наступала на природу: за вісімнадцять століть вимерло лише 33 види. Пізніше, знищення фауни пішло з наростаючими темпами: за наступні 100 років було знищено людиною ще 33 види. В одному лише XIX ст. вимерло 70 видів тварин, а за першу половину XX ст. – 40 видів. Нові шістсот видів тварин тепер на грані повного знищення. Сталися глобальні зміни в атмосфері, гідросфері, літосфері. В середині XX ст. людина, за визначенням В. І. Вернадського, стала найбільшою геологічною силою на нашій планеті, господарська діяльність людей порушила планетарний кругообіг речовин і почала викликати інженерно-геологічні процеси, сумарні з природними і навіть потужнішими за них [3]. У Тернопільській області це стало особливо відчутним після колективізації сільського господарства в 1949 – 1950 рр., коли було розорано не лише межі й улоговини, зволожені пониження, які раніше використовувались як сінокоси і які були місцями гніздування птахів, а й зруйновано всі пасіки, осушено, розорано і знищено мальовничі заплави і луки з багатою трав'яною і чагарниковою рослинністю. Частка орних земель у структурі сільськогосподарських угідь подекуди досягла 90 % [4].

В умовах, що склалися, починаючи з 60-х років XX ст. в області почався активний рух за охорону природу і покращення стану навколишнього природного середовища. Його очолили науковці тодішніх вишів – Кременецького педагогічного та Тернопільського медичного інститутів. Почалось розгортання діяльності Товариства охорони природи. Робота велася у двох напрямках: виявлення і взяття під охорону держави найцінніших природних об'єктів та територій живої і неживої природи і поліпшення стану навколишнього природного середовища (грунтів, вод, атмосферного повітря).

Важливим поштовхом до розгортання природоохоронної роботи в області було проведення першої науково-практичної конференції по охороні природи і вивченню природних ресурсів в травні 1963 року в Кременецькому державному педагогічному інституті.

З метою посилення державного впливу і контролю у справі охорони природи в 1967 р. в Україні створено Державний Комітет

з охорони природи Ради Міністрів УРСР та його інспекції в областях. Першим державним інспектором з охорони природи в Тернопільській області став досвідчений лісничий, великий природолюб та ентузіаст природоохоронної справи М. П. Чайковський. Протягом багатьох років, аж до виходу на пенсію на початку 90-х років ХХ ст., він підтримував тісний зв'язок з науковцями Кременецького, а після перебазування у Тернопіль в 1969 р. – Тернопільського державного педагогічного інституту: Й. М. Свинком, В. О. Шиманською, С. В. Зелінкою та ін. Консультувався, просив підбирати цінні об'єкти для охорони, давати наукове обґрунтування, робити польові обстеження, вести пошуки. Нерідко такі роботи проводились спільно з Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, який мав свій власний автобус, кваліфікованих працівників-біологів та фізгеографа. Одночасно збирались експонати (переважно зразки гірських порід) для краєзнавчого музею та геологічного музею Тернопільського державного педагогічного інституту. Саме завдяки плідній співпраці науковців педагогічного інституту з обласною інспекцією з охорони природи, кількість природоохоронних об'єктів і територій почала стрімко зростати і до кінця 80-х років Тернопільська область за цим показником зайняла одне з перших місць серед областей України. Ось ці цифри: 1960 рік – 4 заповідні об'єкти, 1965 – 16, 1970 – 130, 1975 – 262, 1980 – 373, 1985 – 390 [1, 3, 4].

Вже на початку 1980 року в області нараховувалось 9 заказників та 28 пам'яток природи республіканського значення. За період з 1985 по 1990 роки площа заповідання збільшилась із 38,2 тис. га до 114,2 тис. га. У цей же період проводилась велика робота зі створення заповідника «Медобори» та першого в області і в Україні регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон».

На початку 90-х років ХХ ст. в області були створені майже всі категорії заповідних об'єктів, крім біосферного заповідника, національних природних парків, зоологічних парків.

Станом на 01. 01. 1991 рік в межах території Тернопільської області функціонувало 419 заповідних об'єктів, що належали до восьми основних категорій природо заповідання. Серед них найбільшу площу (52,4 %) займали заказники загальнодержавного

та місцевого значення під якими було зайнято 59865,7 га. Загальна площа заповідання в області досягла величини близької до оптимальної, а в ряді адміністративних районів частка заповідних територій склала 15 – 20 %, досягши величини відповідного показника кращих у природоохоронному відношенні країн світу. Це основний результат більш як двадцятирічної наполегливої праці природоохоронного активу області (рис. 1).

М. П. Чайковський був не лише вмілим, наполегливим організатором створення мережі природно-заповідних територій і об'єктів, дбайливим і суворим контролером за їх збереженням, а й талановитим пропагандистом природоохоронних знань. В своїй роботі він широко використовував засоби масової інформації, особливо обласну газету «Вільне життя», республіканські газети «Робітнича газета» і «Сільські вісті» та бюлетень «Рідна природа».

В них він доказував необхідність взяття під охорону того чи іншого об'єкта, його унікальність та цінність для сучасного і майбутнього поколінь. Це стосувалося, наприклад, створення заповідника «Медобори» з філіалом «Кременецькі гори», ботаніко-ентомологічного заказника «Голиця», «Дністровського природного парку» та інших заповідних територій та об'єктів. Боротьба за їх створення переважно тривала роками, бо був немалий супротив чиновників різного рангу, але в результаті настирливого переконання він добивався успіху. Наприклад, боротьба за створення заповідника «Медобори» тривала понад двадцять років, не менше вона тривала і за створення Дністровського природного парку, але теж завершилася його перемогою. Ще у 1972 р. в газеті «Вільне життя» М. П. Чайковський писав, що є велика потреба у створенні такого природного парку. На його переконливу пропозицію Виконком обласної Ради своїм рішенням від 24 квітня 1972 року доручив обласній інспекції і Товариству охорони природи протягом 1972 – 1973 років вивчити питання про можливість створення на території області державних парків – Касперівського і Придністровського. А в уяві М. П. Чайковського вже вимальовувалися контури з'єднання Дністровського парку, його майбутнє, що він займатиме площу понад 50 тисяч гектарів чотирьох сусідніх областей: Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької і Хмельницької. Ділитиметься парк на п'ять зон.

Рис. 1. Очільники природоохоронної роботи в Тернопільській області у 80- 90-х роках ХХ ст.: зліва направо: доцент Тернопільського державного педагогічного інституту В. О. Шиманська, секретар Тернопільського товариства охорони природи Г. І. Боженко, начальник Тернопільської обласної інспекції з охорони природи І. І. Маціпура, доцент Тернопільського державного педагогічного інституту Й. М. Свинко.

Перша буде призначена для наукових цілей, де буде заборонено господарську діяльність і масове відвідування. Другою буде зона природного ландшафту, відвідування якої здійснюватиметься по задалегідь розроблених маршрутах і регулюватиметься адміністрацією парку. Третя і четверта зони, в його уяві, призначалися для масового відпочинку людей. Тут мали бути обладнані спортивні і оглядові майданчики, стоянки для автотранспорту, споруджені готелі, кемпінги, їдальні, службові приміщення. У п'ятій зоні передбачалося організувати промислово-сільськогосподарське виробництво для обслуговування потреб відпочиваючих. Це переважно рибальство, городництво, тваринництво, садівництво, виноградарство тощо.

У м. Заліщики передбачалося розмістити дирекцію парку і створити природничий музей. У перспективі це мав бути природно-етнографічний національний парк, чудове місце масового відпочинку людей.

В цій же газеті «Вільне життя» за 11 червня 1980 року у

статті «Глибина, неповторність, чарівність» М. П. Чайковський писав: «Тернопільщину називають окрасою Поділля. Її ліси, ріки, озера, своєрідні ландшафти привертають увагу не тільки місцевих жителів, а й гостей з усіх куточків нашої Вітчизни, зарубіжних туристів. Зберегти цю красу, залишити у спадок майбутнім поколінням – відповідальне і благородне завдання». Чудові слова, вони стосуються й сьогодні кожного мешканця нашого краю. А 22 травня 1988 року у статті «Операція рік пам'яток природи» у цій же газеті він з гордістю констатував: «В області є 421 заповідний об'єкт площею понад 8,5 тисяч гектарів, що складає 6,3 % всієї території. Маємо 15 державних заказників і 12 державних пам'яток природи республіканського значення, два державні дендрологічні парки. Найчисельніша категорія природно-заповідних об'єктів – це пам'ятки природи. ...Серед заповідних об'єктів є ряд унікальних, відомих не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами. ...Необхідно терміново вирішувати питання щодо створення Медоборського державного заповідника з філіалом «Кременецькі гори», де б учені ще змогли врятувати представників реліктової та ендемічної флори, особливо наскельно-степової». Невдовзі ця мрія здійснилася; на початку 1990 року цей заповідник було створено.

Про необхідність збереження та охорони пам'яток природи і мальовничих ландшафтів нашого краю М. П. Чайковський писав не лише в газетах, виступав по радіо і телебаченню, його перу належить низка вдало ілюстрованих буклетів та книг [1, 2, 5 та ін.].

За своє життя М. П. Чайковський зробив надзвичайно багато в справі охорони природи нашого краю. Його ідеї тепер втілює в життя нове покоління природолюбів та екологів, але його подвиг у цій справі залишається неперевершеним, за що йому велика шана від сучасників і майбутніх поколінь.

Вважаємо, що для відзначення заслуг в справі охорони нашого краю варто присвоїти одному з найбільших його дітищ, якому він присвятив понад двадцять років свого життя, тепер уже національному природному парку «Дністровський каньйон» його ім'я.

Література:

1. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області. Тернопіль, 1985. 76 с.
2. Основи соціоекології / за ред. Г. О. Бачинського. К.: Вища школа, 1995. 238 с.

-
3. Реєстр пам'яток природи Тернопільської області. Тернопіль, 1972. 28 с.
  4. Свинко И. М. Геологические памятники Тернопольской области // Геологические памятники Украины. К.: Наук. думка, 1985. С. 106-117.
  5. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів: Каменяр, 1977. 80 с.
  6. Чайковський М. П. Дністровський каньйон. Львів: Каменяр, 1981. 64 с.

Світлана НОВИЦЬКА, к. геогр. н., доцент,
Любов ЯНКОВСЬКА, к. геогр. н., доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НАУКОВА ЕКСПЕДИЦІЯ «ДНІСТЕР - 97»

Влітку 1997 року з ініціативи науковців Тернопільського педагогічного університету при фінансовій підтримці обласної ради народних депутатів та Державного управління з екобезпеки у Тернопільській області була організована наукова експедиція в долину середньої течії Дністра. У складі експедиції ботанік В. Шиманська, організатор природоохоронної справи М. Чайковський, геоеколог Л. Царик, студенти географічного факультету О. Дутка, П. Царик, І. Сліпченко, С. Новицька, кінооператор М. Недошитко. Мета експедиції – збереження біорізноманіття Західно-подільського Придністер'я. Дана мета була реалізована через виконання для таких завдань:

- аналіз біорізноманіття та сукцесійних процесів рослинних формацій дністровських стінок;
- перевірка стану природних заповідних об'єктів;
- виявлення нових об'єктів для природозаповідання.

В програмі дослідження:

- збір та аналіз гербарних матеріалів;
- проведення кіно- і фотозйомок дністровського каньйону;
- виявлення місць масового відпочинку, туризму та рекреації;
- фітоценотичний аналіз існуючих ботанічних природних заповідних об'єктів;
- фітоценотичний аналіз перспективних для заповідання територій;

- просвітницька та природопробандистська діяльність.

Рис. 1. Учасники експедиції здійснюють опис природоохоронного об'єкта

Із 1100 видів вищих судинних рослин Середнього Придністров'я - більше сотні ендемічних і реліктових видів. За флористичною унікальністю цей регіон поступається тільки Гірському Криму і Українським Карпатам. Флора носить перехідний характер від бореальної до середземноморської. Тут зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азіатські, середземноморські, балканські елементи. [1]

На крутих схилах південної експозиції зустрічаються такі середземноморські види, як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокичка периста.

В результаті проведених досліджень було виявлено незадовільний стан дотримання природозаповідного режиму в ряді унікальних природозаповідних об'єктів. Так, в районі геологічного відслонення в районі с. Трубчин вівся видобуток природного каменя, що могло призвести до руйнування унікального об'єкта. В заповідному урочищі «Глоди» реліктова наскельно-степова рослинність знаходилась під пологом рукотворного лісу і за рахунок цього значно скорочувався ареал її поширення та видова чисельність. Також в запущеному вигляді перебували Заліщицький та Коропецький парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва. Велика кількість ботанічних пам'яток природи з реліктовими,

---

ендемічними видами були неогороджені, без належних інформаційних таблиць. В перспективних районах проведення масового відпочинку і оздоровлення населення зустрічалися сміттєзвалища, що засвідчує слабкий контроль за станом природного середовища і природно-заповідних об'єктів зі сторони лісництв, селищних і міських Рад, органів Держуправління по екобезпеці. [1]

Микола Петрович Чайковський в рамках співпраці з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка постійно передавав свій досвід роботи в заповідній справі студентам і науковцям не лише під час експедицій, а й читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. У науковому доробку Миколи Петровича дві книжки «Пам'ятки природи Тернопільщини» і «Дністровський каньйон», 14 наукових статей, 14 буклетів. Історію із друком книжки «Дністровський каньйон» автор згадував з гумором. Оскільки книгу довго не бралися друкувати, він запросив керівника видавництва «Каменярь» у триденну подорож Дністровським каньйоном. Хотілося, щоб той на власні очі побачив неперевершену красу Придністров'я. Вистачило одного дня, щоб переконати редактора в унікальності природи, яку можна побачити, мандруючи каньйоном. За кілька тижнів вийшла книга. Микола Петрович був автором реєстрів природно-заповідного фонду. [3]

Беззаперечним вагомим здобутком даної експедиції стало виявлення десяти перспективних для заповідання ділянок природи в долині середньої течії Дністра. Серед них Скоморохська степова ділянка на площі близько 5 га; Городоцько-Костильнецька стінка площею 16 га; Касперівська степова ділянка на лівобережжі ріки Серет на площі близько 10 га; Синьківська кострицево-степова ділянка площею 11 га; наскельно-степова ділянка «Глоди-2» на площі 15 га; Дзвенигородська степова ділянка №2 на площі 2 га; Окопська стінка площею 2 га.

Складно переоцінити вклад даної експедиції в здійснення завершального етапу формування кількісного складу природно-заповідних об'єктів (на час здійснення експедиції їх нараховувалося 64 діючих і 10 перспективних для заповідання). Проведені дослідження були ще одним вагомим кроком в

створенні нині існуючого національного природного парку «Дністровський каньйон».

Література:

1. Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я / Л. Царик, В. Шиманська, М. Чайковський // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету: серія Географія – Тернопіль, 1998. – С. 75-77.
2. Матеріали наукової експедиції «Флора і рослинність дністровських стінок» - Тернопіль, 1997.
3. Сліпченко І. Микола Петрович Чайковський // <https://www.facebook.com/ira.slipchenko.1>
4. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. – Львів: Каменярь, 1981.

Оксана ГУЛИК,

*завідувач відділу науково-просвітницької роботи
Тернопільського обласного краєзнавчого музею;*

Сергій ГУЛИК, к.геогр.н., викладач,

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

РЕТРОСПЕКТИВА ПРИРОДОЗАПОВІДАННЯ НА ТЕРНОПЛІ

Однією з форм охорони навколишнього середовища виступає заповідання. Воно полягає в охороні та збереженні тих об'єктів природи, які не використовуються в господарстві, а мають наукове, пізнавальне, естетичне та культурне значення, є еталоном незайманої природи, цікавими пам'ятками природи та історії [4].

Історія охорони природи на Тернопільщині бере свій початок з екологічних народних традицій, повір'їв, які збереглися в українського народу і передавались з покоління в покоління. Зокрема, можна відзначити особливу любов та шану до лелек, журавлів, вікових дерев, цілющих трав, джерел та озер тощо. П.А. Тутковський, перший на Україні, звернув увагу на використання екологічних народних звичаїв та традицій в охороні природи. Щоб привернути увагу населення до лісовідновлення, він запропонував запровадити культ лісів, які в свій час панували на слов'янських землях і починає друкувати з 1893 року серію статей з цієї

проблематики [1].

Початок організованого природоохоронного руху на Тернопільщині пов'язаний зі створенням парків. Їх почали закладати ще в середині XVII століття. Перші парки були створені з ініціативи польських магнатів, хоча будувались вони садівниками-кріпаками. Саме в парках висаджувалися та охоронялися рідкісні види місцевих рослин, а також ті, що були завезені з інших районів земної кулі. Першими парками на Тернопільщині були: Вишневецький (заклав у 1731 році князь М.С. Вишневецький на території родинного маєтку за французьким проектом, в останній чверті XVIII ст. створення парку завершив архітектор Д. Міллер), Раївський (парк закладений 1760 році у ландшафтному стилі, належав воєводі Сенявському, від 1816 – графові Потоцькому), Скала-Подільський (парк закладений в кінці XVIII ст., належав польському воєводі А. Тарло, пізніше переходить у володіння графа Голуховського) та інші [2],[5].

Одні з перших природоохоронних організацій в Західній Україні, які були створені у Львові – Галицьке лісове товариство (1882 р.) і Польське Товариство природників ім. Коперника (1875 р.). З ініціативи священника і професора германістики Львівського університету Є. Яноти у Львові було створене Галицьке товариство охорони тварин (1876 р.), яке впродовж 40 років видавало свій журнал. Оскільки, частина Тернопільщини належала до Галичини, то заходи з охорони природи поширювались і на її терени. У 1904 р. Польським товариством природодослідників було запропоновано охороняти значну кількість природних об'єктів в Карпатах і на Поділлі. Для того, щоб зібрати інформацію про цікаві природні об'єкти, товариство проводило анкетування, а матеріали щодо охорони природи публікувались у журналі «Космос», який видавався цим же товариством [1].

На початку XX століття в м. Кам'янці-Подільському було створено товариство Подільських природодослідників і любителів природи. У 1914 р. один із членів цього товариства М. Раєвський, виступив із доповіддю «Про необхідність охорони пам'яток природи на Поділлі». Він вперше запропонував взяти під охорону природні об'єкти, у тому числі і

Медобори, як пам'ятку природи Поділля [1].

На початку ХХ століття заповідна справа на Тернопільщині набула найбільшого розвитку. Так, за даними В. Шафера, на околиці села Вікно Гусятинського району, за згодою землевласника Федоровича, останці Подільських Товтр – гори Гостра Скеля і Любовня, загальною площею 10,25 га. в 1910 році були оголошені резерватами реліктової подільської флори (зокрема, там зростав такий унікальний вид як шиверекия подільська) [7].

У 1919 р. при Міністерстві освіти Польщі було організовано Тимчасову державну комісію з охорони природи, яку очолював професор В. Шафер. В 1926 р. вона була реорганізована в Державну раду з охорони природи. У деяких воєводствах, у тому числі і Тернопільському, діяли держкомітети з охорони природи. Львівський держкомітет (1926 р.), яким керував професор Ш. Вердак, охоплював своєю діяльністю території теперішніх Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської і Рівненської областей [2].

З метою збереження для науково-пізнавальних цілей й охорони цінних ботанічних об'єктів природи в 1933-1935 роках було створено ряд лісових і степових резерватів (лісові – в Шутроминцях Заліщицького району (загальною площею 12,44 га.), в урочищі "Шибалин" Бережанського району площею 3 га; степові – над Серетом (пл. 1 га) в Олексинцях Борщівського району і в урочищі Глоди Заліщицького району (пл. 7 га.), Синьків та Жижавський лісостеповий) [7].

Природоохоронна пропаганда проводилась також періодичними виданнями, такими як «Космос», засноване Польським товариством природників ім. Коперника та «Сільван» – Галицьким лісовим товариством. З 1931 р. газета «Кур'єр Львовский» стала видавати додаток «Туризм і курортна справа», де публікувались статті з охорони природи. До 1938 р. у Польщі було видано 17 річників «Охорона природи», 9 річників «Бюро з охорони природи» при Міністерстві освіти, 2 наукові природоохоронні монографії, 54 науково-популярних видання, 1 підручник з охорони природи, 8 номерів «Коштовного додатку» до молодіжного краєзнавчого видання «Орлиний політ». У річниках з охорони природи, що видавались з 1920 по 1935 рр., містилась значна кількість публікацій щодо збереження вікових

дерев (буків, дубів, лип) та охорони природи Медоборів тощо [1].

Тема охорони природи піднімалась у галицьких україномовних виданнях – газетах «Діло», «Неділя», «Туристика і краєзнавство». У газеті «Туристика і краєзнавство» часто публікувалися статті та замітки з природоохоронної тематики, в яких звучав заклик до охорони вікових дерев, печер, скель.

На Західній Україні, вперше на теренах Польщі, почали організовувати шкільні заказники. Весною 1933 р. на зібранні молоді середніх шкіл м. Тернополя було прийняте звернення до уряду Тернопільського воєводства про створення шкільного резервату на невеликій мальовничій горі, в північній частині Медоборів, біля с. Киданці між станціями Стриївка і Максимівка. Наукове обґрунтування було підготовлене ботаніками Ш. Вердаком і П. Контним [4].

Велику науково-дослідну роботу по обстеженню Дністровських стінок із первісною рослинністю в 1931-1935 роках провів польський вчений Вацлав Гаєвський. З метою збереження первісної наскельно-степової рослинності він рекомендував оголосити резерватами Дністровські стінки – Жижавську, Заліщики, Криве, Городок, Городок-Зозулинці, Синьків, Колодрібка, Глоди, Мельниця-Подільська, Дзвенигород, Трубчин-Білівці та Обіжеву.

В. Гаєвський, В. Шафер та інші вчені не помилилися, бо природа Дністровського каньйону дійсно багата, своєрідна й неповторна. Тут збереглися унікальні відслонення силуру і девону, рештки рідкісної наскельно-степової рослинності. За багатством рослинного світу Дністровський каньйон перевищує Кременецькі гори й Подільські Товтри. Уже в радянський період з рекомендованих В. Гаєвським і В. Шафером 16 ділянок під охорону держави в 1969-1971 роках було взято 14 об'єктів [7].

До 1939 р. на Тернопільщині було сформовано 19 природних резерватів (лісових, степових, скельних, водних, фауністичних), з них – 1) печера «Кживче горная»; 2) степовий резерват «Любомля» біля с. Вікно; 3) степовий резерват «Гостра скеля» біля с. Вікно; 4-7) чотири лісових резервати «Шутроминці» в повіті Заліщики; 8) степовий резерват в Олексинцях під Борщовом; 9) Скальний резерват на околиці м. Кременця в районі вул. Княжої; 10) лісостеповий резерват «Жижава»; 11) степовий резерват в Обіжеві під Заліщиками; 12) степовий

резерват «Колодрібка» під Заліщиками; 13) лісовий резерват «Глоди» над Дністром; 14) скельний резерват гори Бони під Кременцем; 15) скельний резерват «Замкова гора» під Корцем; 16) лісовий резерват у лісництві Шибалин; 17) лісовий резерват у лісництві Вербів Бережанського району; 18) лісовий резерват у лісництві Учтан; 19) лісовий резерват Братаршизна в Борщівці Кременецького повіту. Крім цього, пропонували заповідати 32 об'єкти, в основному по берегах р. Дністер [2].

Починаючи з 1940 р., у Львові та Києві велися активні спроби відновлення заповідних об'єктів, створених за часів Польщі. Резервати місцевого значення заповідались на обласному рівні, а три заповідники – Горгани, Чорногора і Дністровська стінка – на республіканському. Заказниками місцевого значення згідно з рішенням Тернопільського облвиконкому від 25 березня 1941 р. стали 7 масивів, серед них – урочище Глоди (100 га), Шутроминці (200 га), Золотий Потік (10 га), Галілея (258 га) [4].

Заповідну справу на теренах Тернопільщини продовжено Постановою Ради Міністрів України №105 від 29 січня 1960 року, коли разом з пам'ятками культури й архітектури були взяті під охорону держави старовинні парки: Раївський, площею 19,5 га, Більчезолотецький (11 га), Вишнівцевський (8 га) і Скала-Подільський (26 га).

У 1963 році постановою Ради Міністрів України №1180 від 7 серпня були оголошені пам'ятками природи загальнодержавного значення Кременецькі гори (площею 1000 га) та Кривченська Кришталева печера [6].

Станом на 1 грудня 1977 р. на Тернопільщині державою охоронялось 368 заповідних об'єктів області, зокрема 33 заказники (4 республіканського і 29 місцевого значення), 316 пам'яток природи (12 республіканського і 304 місцевого значення), 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (5 республіканського значення та 14 місцевого) [2].

Робота по збереженню природної спадщини краю продовжувалася і в наступні роки. Так, у період незалежності України, станом на 1 січня 1999 р. нараховується 528 територій та об'єктів природо-заповідного фонду. З них 1 заповідник («Медобори» з філією «Кременецькі гори»), 3 регіональні ландшафтні парки; 117 заказників (з них 14 загальнодержавного та

---

103 місцевого значення); 377 пам'яток природи (з них 11 загальнодержавного та 366 місцевого значення); 4 заповідні урочища, 3 ботанічні сади (з них 1 загальнодержавного та 2 місцевого значення); 9 дендрологічних парків (з них 2 загальнодержавного та 7 місцевого значення); 1 зоологічний парк; 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (з них 4 загальнодержавного та 9 місцевого значення) [4]. В 2009 та 2010 роках ухвалено укази Президента України про створення на території Тернопільщини НПП «Кременецькі гори» та «Дністровський каньйон».

На даний час (станом на 01.01.2022 року) на Тернопільщині мережа природно-заповідного фонду складається із 645 одиниць територій та об'єктів. Фактична площа ПЗФ області - 123586,8611 гектарів, що становить 8,93% від площі області [3].

Таким чином у Тернопільській області ведеться багаторічна, плідна праця по створенню та удосконаленню мережі заповідних об'єктів та територій. Все це сприяє стабілізації видового складу фауни та флори, збереженню цінних природних комплексів краю.

Література:

1. Питуляк М.В., Питуляк М.Р. Західне Поділля. Тернопільщина // Заповідне Поділля. Серія: Земля Подільська (красознавчі нариси). / За ред. Денисика Г.І., Любченка В.С. Вінниця, 2001. 100 с.
2. Питуляк М.Р., Питуляк М.В. З історії розвитку охорони природи на Тернопільщині // Історія української географії, Вип. 1. Тернопіль, 2000. С. 75 – 81.
3. Природозаповідний фонд Тернопільської області. URL: <https://ternopedia.te.ua/index.php> (дата звернення: 10.07.2022).
4. Проблеми екології рідного краю /за ред. Царика Л.П. Тернопіль, 1993. 155 с.
5. Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2004. Т. 1 С. 167.
6. Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2008. Т. 3 С. 270.
7. Чайковський М.П., Сліпченко І.В. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області // Зб. наук. праць міжнародної конфер. “Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття”. Гримайлів, 2002 . С. 30-31.

ВКЛАД МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО У РОЗБУДОВУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

**Володимир ЦАРИК, аспірант,
Петро ЦАРИК, к. геогр. н., доцент,
Любомир ЦАРИК, д. геогр. н., професор,
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка***

М.П.ЧАЙКОВСЬКИЙ – НАТХНЕННИК І ОРГАНІЗАТОР ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Серед фахівців заповідної справи постать Миколи Петровича Чайковського є особливою. Це фундатор, творець регіональної заповідної мережі Тернопілля, ініціатор створення нових категорій заповідання в Україні, практик-лісівник, невтомний дослідник природи рідного краю, автор природничих нарисів про унікальні природні ландшафти, організатор і менеджер природоохоронної служби, еколог-пропагандист. Заслужений природоохоронець України Микола Чайковський свій тривалий життєвий (02.09.1922 – 07.04.2011) і творчий шлях присвятив служінню природі. Уродженець Жмеринщини розпочав свій трудовий стаж лісничим на Тернопіллі (1949 – 1965); у 1965 – 1967 рр. – голова Тернопільської обласної ради Українського товариства мисливців і рибалок. З часу створення у 1967 році Державного комітету з охорони природи – старший інспектор Тернопільської обласної інспекції (1967 – 1985); заступник голови та начальник відділу охорони й раціонального використання землі, лісу, рослинних ресурсів і тваринного світу обласного комітету охорони природи (від 1989); головний інспектор відділу охорони землі та лісів (із 1990); головний інспектор, завідувач сектора заповідних територій, охорони і використання тваринного світу, рибних запасів державного управління (від 1992); старший державний інспектор, начальник відділу природно-заповідного фонду тваринного світу (1994); завідувач архіву державного управління екологічної безпеки в Тернопільській області (1995 – 1996).

Тернопілля називають краєм каньйонів, печер і неповторних горбогірних і річково-долинних ландшафтів. Дослідники природи нашого краю звеличували її, називаючи унікальною, неповторною,

---

чарівною.

Каньйоноподібну долину Дністра в межах Західного Поділля називають перлиною Західноукраїнського краю за унікальність її природних комплексів, дослідженню яких присвятив своє життя видатний дослідник і знавець природи, лісівник, інспектор охорони природи, її великий поціновувач Микола Петрович Чайковський. З початку своєї діяльності у Дорогичівському лісництві він вперше детально вивчав природу Подністер'я, реалізуючи власні проекти заліснення прируслових ділянок лівих приток Дністра. Закладені власноруч спроектовані лісові ділянки на схилі місцевостях були предметом гордості і водночас стурбованості лісівника. Розуміючи важливу ґрунтозахисну, протиерозійну, фітомеліоративну функції лісових насаджень, Микола Петрович з часом виявив негативний вплив створених лісових угруповань на тепло- і сонцелюбну наскельно-степову флору.

Він був добре ознайомленим з науковими працями дослідників природи Дністровського краю австрійської і польської доби, що сприяло його вивіренню і цілеспрямованим діям щодо вивчення і охорони найцінніших природних об'єктів. Відправляючись у чергову експедицію з дослідження природи краю з топографічною картою, записником і фотоапаратом, він завжди знаходив час для зустрічі з місцевими краєзнавцями – лісівниками, вчителями, природолюбам, нотуючи факти і деталі з їх розповідей. Крок за кроком Микола Петрович зібрав матеріали про геологічні відслонення, печери, рідкісні угруповання рослинності, унікальну флору і фауну Дністра. За активної допомоги вченого-геолога Свинка Й.М., вченого-ботаніка Шиманської В.М. ним досліджено численні природні об'єкти дністровської долини і здійснено подання їх до заповідання. Наприкінці 70-х років завдяки невтомній праці Миколи Петровича, його активній ініціативі в межах Тернопільської області було створено 340 заповідних об'єктів. Опублікований ним у 1977 році ілюстрований нарис «Пам'ятки природи Тернопільщини» є взірцем науково-популярної праці про найважливіші заповідні місця у поєднанні з загальним описом природи краю.

Одним із яскравих прикладів втілення ним в життя наукових доробків польських природодослідників початку 30-х років ХХ ст. (зокрема Дністровської експедиції В.Гаєвського) було створення

інспектором Дежуправління з охорони природи М.П.Чайковським 11 заповідних об'єктів в межах унікальних дністровських «стінок», які склали основу Дністровського ландшафтного парку, а в подальшому і першого в Україні регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон». Цей унікальний природний феномен Подільського краю детально описаний ним у природознавчому нарисі «Дністровський каньйон» у 1981 році.

За його безпосередньої участі у 70-і роки взято під охорону найцінніші природні об'єкти краю. Свідченням цього є створення ландшафтного заказника «Подільські Товтри» – попередника природного заповідника «Медобори», становлення якого у 1990 році було вінцем творчого вкладу Миколи Петровича у розбудову заповідної справи на Тернопіллі.

Фактично у 70-і роки минулого століття ним створено комплексну пам'ятку природи «Кременецькі гори», вагомий вклад у дослідження якої внесли такі відомі вчені як В. Бессер, А. Анжейовский, В. Шафер, Ф. Гринь, Б. Заверуха. У статусі філіалу природного заповідника з 1990 року ці терени стали базовою заповідною територією нині діючого національного природного парку «Кременецькі гори».

У цей же період за участі Миколи Петровича закладено одні з наймальовничіших рукотворних заповідних об'єктів області – Хоростківський дендрологічний парк, а згодом і Гермаківський дендропарк.

Ще один унікальний природний район – Бережанське горбогір'я вабило Миколу Петровича своїми неповторними ландшафтами. Тут ним створено один з найцінніших на Опіллі Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення, описи флори якого здійснено відомим польським ботаніком Ш. Вердаком і відомим українським вченим-ботаніком Б. Заверухою. Миколою Петровичем написана передмова до монографічного видання «Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення», опублікованого у 1997 році науковцями педагогічного університету, у якій висвітлено етапи вивчення та історію становлення заповідного об'єкта.

У 1990 році за участі Миколи Петровича відроджено статус Кременецького ботанічного саду, закладеного ще у далекому 1806 році, науковцями якого проведено одні з перших на Волино-

---

Поділлі ґрунтовні ботанічні дослідження.

У 1993 році внаслідок творчої співпраці Миколи Петровича з науковцями педагогічного університету опубліковані навчальні матеріали для учнівської і студентської молоді «Проблеми екології рідного краю», в яких розкрито екологічний стан території, висвітлено відомості про території та об'єкти природно-заповідного фонду, створено серію картосхем заповідних об'єктів адміністративних районів області [2].

У 1997 році за його участі проведено комплексні ботаніко-екологічні дослідження заповідних територій дністровської долини у складі науковців В. Шиманської, Л. Царика, студентів географічного факультету ТДПУ. Зібрані гербарні матеріали, відзнятий відеофільм за сценарієм Миколи Петровича, виявлені десятки перспективних для заповідання об'єктів, проведений моніторинг стану заповідних територій, що склали основу наукового звіту експедиції.

Впродовж тривалого періоду, ще з 1967 року, Микола Петрович за активної підтримки дружини, дочок, онуків висаджував саджанці екзотичних, реліктових і рідкісних дерев і чагарників у дворі багатоповерхового будинку по вул. Винниченка. Сформувався сквер цінних у природному, науковому та естетичному відношеннях рослин, який у 1994 році отримав статус рукотворної ботанічної пам'ятки природи місцевого значення. Тут зростають гінґо дволопатеве, горіх чорний, сакура японська, ялиця біла, тис ягідний, тюльпанове дерево, секвоядендрон, метасеквоя китайська, а також декоративні чагарники і квіти. Рішенням Тернопільської міської ради пам'ятці природи у 2013 році присвоєно ім'я Чайковського М.П.

Пропаганду природоохоронних знань Микола Петрович вважав одним із найважливіших завдань своєї діяльності. Важливо не тільки створити заповідні об'єкти, а й виховати покоління небайдужих до збереження природи молодих людей. Ним проведені чисельні виїзні науково-практичні семінари з поширення кращого досвіду природоохоронної роботи, регіональні науково-практичні конференції, на яких обговорювались питання стратегії і тактики розвитку заповідної справи у колі спеціалістів, науковців, вчителів, студентів. Він був активним учасником міжнародних конференцій, організованих природним заповідником «Медобори»

(1995, 2002) та Тернопільським педагогічним університетом (1990, 1994, 1999, 2004). З 1990 року був одним з найдосвідченіших членів науково-технічної ради природного заповідника «Медобори», надаючи вивірені пропозиції для вирішення складних природоохоронних завдань.

Важливою ланкою у пропаганді природоохоронних знань Микола Петрович вважав обласні і районні осередки товариства з охорони природи. Під егідою цього товариства проведені екологічні дослідження річкових долин Серету, Стрипи, Гнізни, Тернопільського ставу. Він брав безпосередню участь у проведенні природоохоронних акцій, екологічних свят, днів знань, виготовленні буклетів, путівників природоохоронного спрямування.

Світлій пам'яті Миколи Петровича Чайковського, його вкладу у надійне збереження і відтворення ландшафтного і біотичного різноманіть Подільського краю присвячена науково-практична конференція науковців і практиків заповідної справи України і Польщі, проведена у 2013 році.

Література:

1. Чайковський М., Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області / “Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття”. [Збірник наукових праць]. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 115-122.
2. Проблеми екології рідного краю. Навчальні матеріали (Ред. Л.П. Царика). Тернопіль: Збручекологія, 1994 – 132 с.
3. Чайковський М.П. Природно-заповідний фонд області (фактори негативного впливу на біорізноманіття; структура, біодинаміка розвитку) / Матеріали наукової конференції [Екологічна ситуація в Тернопільській області, її аналіз та перспектива вирішення]. – Тернопіль: Г.Т.Н.Ц.”Збручекологія”, 1994. – С. 72-77.

Петро ЦАРИК, к. геогр. н., доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Ірина ЛЕНЬКІВ,
Держуправління управління екології і природних ресурсів
Тернопільської обласної державної адміністрації

МИКОЛА ПЕТРОВИЧ ЧАЙКОВСЬКИЙ: АНАЛІЗ ЖИТТЄВОЇ І ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ

М.П. Чайковський – заслужений природоохоронець України, Почесний член Українського товариства мисливців і рибалок, Член-кореспондент Української Екологічної Академії Наук, понад 50 років працював в системі лісоохорони та лісонасаджень, охорони природи, був ініціатором та організатором створення понад 500 заповідних об'єктів на теренах Тернопільщини.

Головною метою проведеного дослідження є історико-географічний аналіз творчих доробок М.П. Чайковського та виділення етапів його діяльності та їх змістовна характеристика.

Народився Микола Петрович 02.09.1922 р. в с.Тарасівка Жмеринського району Вінницької області. Після закінчення гірського училища у м.Нальчик працював молодшим контролером Верхньо-Балкарської геологопошукової партії, а пізніше до 1941 р. контролером Згідської геологорозвідувальної партії у Північній Осетії.

На початку 1941 р. Микола Петрович з родиною переїхав в м. Станіслав (Івано-Франківськ), де працював на колії до 1945 року змінивши п'ять посад від організатора роботи по обліку майна і до заступника начальника вокзалу.

З 1945 р. працював інспектором у Станіславському територіальному управлінні лісоохорони та лісонасадження. Після закінчення курсів підвищення кваліфікації лісничих у м. Коломия з 1946 по 1948 роки працював лісничим Лютянського, Чорноголовського лісництв Велико-Березнянського лісгоспу Закарпатської області.

У 1950 р. закінчив курси підвищення кваліфікації спеціалістів лісового господарства у Львові, а у 1961 р.

Львівський лісотехнічний інститут.

З 1949 по 1965 роки працював в Тернопільській області на посаді лісничого Шутроминського, Золото-Потіцького, Дорогичівського та Микулинецького лісництв.

У 1965 році обраний головою Тернопільської обласної Ради Українського товариства мисливців і рибалок (УТМР). За успіхи в роботі зі збереження тваринного світу М.П. Чайковський був нагороджений бронзовою медаллю виставки досягнень народного господарства СРСР, та відзначений званням почесного члена УТМР.

Питаннями охорони та раціонального використання природних ресурсів Микола Петрович Чайковський займався понад 50 років. З організацією у 1967 р. обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР з охорони природи Микола Петрович був призначений старшим інспектором обласного управління у Тернопільській області. На цій посаді він здійснював контроль за станом охорони і раціонального використання ресурсів надр, земельних, водних ресурсів, лісів, рослинного і тваринного світу, заповідних територій.

На час його приходу в управління, в області функціонувало 12 пам'яток природи. Працюючи на посадах начальника відділу охорони і раціонального використання земель, лісів, рослинних ресурсів та тваринного світу з 1989 року, головним інспектором відділу по охороні земель і лісів з 1990 року, головного інспектора, завідувача сектором заповідних територій, охорони і використання тваринного світу і рибних ресурсів з 1992 року, старшого державного інспектора, начальника відділу природно-заповідного фонду, тваринного світу із 1994 р. Микола Петрович доклав значних зусиль для організації розгалуженої мережі заповідних територій. Темпи росту кількості і площ заповідних територій засвідчують його вклад у розвиток заповідної справи. За станом на 1.01.1972 року в області нараховувалось 13 пам'яток природи республіканського і 177 місцевого значення. Серед них „Бучина в Іванкові”, „Бучина в Гримайлівському лісництві”, степові ділянки у Трубочині, Синькові, урочищах „Глоди”, „Жижава”, „Обіжева”, печери „Млинки” і „Кришталева”, заказники „Подільський товтровий кряж”, „Кременецькі гори”. Ці об'єкти взяті на облік як постійні заказники всесоюзного значення Центральною

лабораторією з охорони природи Міністерства сільського господарства СРСР. Особливою заслугою М.П. Чайковського цього періоду є створення заповідних об'єктів у місцях зосередження унікальних ділянок природи, які досліджувалися провідними польськими вченими В. Гаєвським, В. Шафером наприкінці XIX – першій половині XX ст. Для цього Микола Петрович використовував наукові публікації цих авторів, мав зустрічі з українськими учасниками, зокрема, дністровської експедиції В. Гаєвського 1929-1931 років.

За період з 1972 по 1985 роки в межах Тернопільщини було створено 192 заповідних об'єктів, з'явилося ряд великих заказників загальнодержавного і місцевого значення, зокрема Суразький лісовий заказник на площі 3864 га, Серетський гідрологічний заказник на площі 1192 га, Придністровський ландшафтний заказник площею 13830 га та ін.

За період з 1985 по 1990 було створено лише 29 заповідних об'єктів, однак площа заповідних об'єктів різко збільшилась із 38,2 тис. га до 114,2 тис га. В цей період створений перший в області державний природний заповідник “Медобори” з філіалом “Кременецькі гори”, що дало можливість взяти під ефективну охорону і збереження унікальні природні комплекси Товтрової гряди і Кременецьких гір на площі 10455 га. В мальовничій долині Дністра в межах частин Монастирського, Буцацького, Заліщицького та Борщівського адміністративних районів створений перший в області і в Україні регіональний ландшафтний парк “Дністровський каньйон” на площі 42,1 тис. га. За рахунок створення ряду загальнозоологічних та інших заказників їх кількість зросла з 59 до 88, що дало можливість істотно збільшити площу природозаповідання в цій категорії з 27,6 тис. га до 59,8 тис. га.

В 1995 р. в зв'язку із пенсійним віком переведений на посаду завідуючого архіву держуправління екобезпеки в Тернопільській області. На цій посаді пропрацював до 1996 р. і вийшов на пенсію.

Де б М.П. Чайковський не працював, роботі він віддавався повністю. Про що свідчить відгуки начальника Тернопільського управління лісового господарства та лісозаготівлі М.П. Зубанюка: "За проектами М.П. Чайковського і під його безпосереднім керівництвом в лісництвах області створено понад 2000,0 га

лісонасаджень, технічно цінних порід. В даний час ці лісонасадження відзначаються різноманіттям і високою стійкістю”.

У зв'язку з тим, що більшість лісонасаджень створювалися Миколою Петровичем творчо, вони мають цінність, як взірці високопродуктивних лісів і будуть служити об'єктом вивчення і наслідування вченими і практиками лісорозведення.

За успіхи у розвитку лісового господарства і досягнення високих результатів Микола Петрович неодноразово преміювався, нагороджувався Почесними грамотами в тому числі „Почесною грамотою Всесоюзної сільськогосподарської виставки”. Міністр Мінекобезпеки Ю. Костенко в урядовій телеграмі зазначив: “Міністерство висловлює щиру подяку за Вашу сумлінну безкорисну та віддану працю на теренах охорони і примноження природних багатств свого краю впродовж 30 років. Незважаючи ні на що заповідна справа стала Вашим повнокровним життям. Всі свої знання, досвід, енергію і найцінніше здоров'я Ви віддали на благо розвитку і вдосконалення мережі природно-заповідних територій та об'єктів Тернопільщини. Ваш вагомий вклад у галузі збереження біологічного різноманіття стане добрим прикладом служіння природі і народу не лише для нинішніх, але і прийдешніх поколінь”.

Під час роботи в природоохоронних органах Микола Петрович побував у більшості населених пунктах області, познайомився з природою рідного краю, вивчив її досконально. Унікальні об'єкти фотографував, привозив зразки ендемічних і реліктових рослин. Знання черпав із власної бібліотеки, в якій нараховується понад 1000 книг. Протягом багатьох років приймав участь у перевітках народного контролю, був заступником завідуючого позаштатного відділу сільського господарства обласного комітету народного контролю. В 1976р. Був нагороджений почесним знаком Комітету народного контролю СРСР "За активну роботу".

За час роботи в природоохоронних органах ним особисто було обстежено і взято під охорону понад 300 об'єктів і територій природно-заповідного фонду загальною площею 100 тис. га., що становить більше 50% природно-заповідного фонду області.

Так, на час створення обласної інспекції Держкомітету Ради

Міністрів УРСР по охороні природи (1967р.) законом охоронялося 12 об'єктів і території природно-заповідного фонду, а в 1996р., коли Микола Петрович вийшов на пенсію їх нараховувалося 518 об'єктів. За час роботи в природоохоронній галузі М.П.Чайковського кількість природно-заповідних об'єктів і території збільшилася на 506.

На протязі 30 років проводиться робота зі збереження унікального, природного дива Дністровського каньйону.

За поданням М.П.Чайковського в 1977 році був створений Дністровський державний природний парк, який згідно нової класифікації в 1984 році набув статусу Придністровського державного ландшафтного заказника місцевого значення. А в 1990 році йому надано статус регіонального ландшафтного парку „Дністровський каньйон”. На сьогоднішній день в межах згаданого парку за ініціативи Миколи Петровича проводиться робота по створенню національного природного парку „Дністровський каньйон”.

Навіть після виходу на пенсію Чайковський продовжує вболівати за збереження цінних природних комплексів рідного краю. Він приймає участь у науковій експедиції по регіональному ландшафтному парку „Дністровський каньйон”. Продовжує роботу по впровадженні екологічних знань під його керівництвом знімаються відеофільми про природні дива рідного краю (2 фільма про регіональний ландшафтний парк „Дністровський каньйон”, про залишки степу „Панталіха”). За поданням Миколи Петровича створюються нові об'єкти природно-заповідного фонду.

Микола Петрович постійно співпрацював з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: ботаніками С.В. Зелінкою, доц. В.О. Шиманською, дендрологом проф. В.М. Черняком, зоологом доц. Р.Б. Пилявський, орнітологом доц. В.С. Талпошем, геологом проф. Й.М. Свинком, географом проф. Л.П. Цариком та багатьма іншими. Досвід своєї роботи в заповідній справі передає студентам і науковцям. Читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації.

Науковий доробок М.П. Чайковського складає 2 ілюстрованих нариси ("Пам'ятки природи Тернопільщини", Львів: "Каменярь", 1977р. і "Дністровський каньйон", Львів: "Каменярь",

---

1982р.), у яких подано відомості про унікальні ландшафти, ботанічні та лісові заказники, цінні ділянки лісу і степу, віковічні дерева, печери й озера, геологічні відслонення та інші об'єкти природи Дністровського каньйону та Тернопільщини, навчальний посібник підготовлений у співавторстві „Проблеми екології рідного краю” (Тернопіль, 1992р.) у якому Миколою Петровичем подано анований реєстр заповідних об'єктів Тернопільської області в розрізі адміністративних районів, рукопис за матеріалами експедиції „Дністер-97” у якому висвітлено стан об'єктів та територій природно-заповідного фонду долини Дністра. Опубліковані ним 14 наукових статей присвячені проблемам історії заповідної справи, висвітленню особливостей природи окремих заповідних об'єктів, необхідності збереження унікальної флори і фауни, перспективам створення регіонального ландшафтного парку „Дністровський каньйон” та заповідника „Медобори”. Неодноразово публікував свої статті в газетах і журналах на природоохоронні теми. Є автором статей про природоохоронні об'єкти в „Українській географічній енциклопедії”. Був автором реєстрів природно-заповідного фонду Тернопільської області з 1977 по 1999 роки.

Його організаційні здібності проявилися у підготовці та проведенні регіональних та всеукраїнських науково-практичних семінарів і конференцій. У червні 1972 року м. Тернопіль стало місцем проведення республіканського семінару з питань охорони природи і раціонального використання природних ресурсів Поділля. У 1977 році організована обласна міжгалузева науково-практична конференція “Вода – джерело життя”, яка розглянула комплекс питань використання, збереження водних ресурсів, вирішення проблем очистки стічних вод від забруднювачів. В 1980 році відбувся республіканський науково-практичний семінар “Актуальні завдання в справі охорони пам'яток природи”. В 1981 році був проведений науково-практичний семінар з актуальних завдань у справі формування науково обґрунтованої мережі заповідних територій та національних парків. Особлива увага приділяється розвитку природних національних парків, дендрологічних парків, інших природних парків в Україні і на Тернопіллі. Проводиться огляд і обмін досвідом роботи по створенню Хоростківського, Гермаківського, Козівського

дендропарків, знайомство з унікальними парками-пам'ятками: Раївським, Скала-Подільським, лісовим заказником “Дача Галілея”. До цієї події М.П. Чайковським був підготовлений буклет “Розвиток паркового будівництва на Тернопільщині”.

М.П. Чайковським було підготовлено матеріали та організовано випуск понад 15 буклетів присвячених природоохоронним об'єктам і охороні природи Тернопільщини.

21 серпня 2001 року Микола Петрович першим в Україні отримав звання “Заслужений природоохоронець України” за посвідченням №1.

Природоохоронна, організаційна і наукова діяльність М.П. Чайковського є яскравим прикладом вагомого особистого вкладу у розбудову заповідної мережі Тернопільщини. Досліджені і створені ним заповідні об'єкти є основою природно-заповідного фонду області. У їх числі відомі заказники загальнодержавного значення „Суразька дача”, „Дача Галілея”, „Касперівський”, „Жижава”, „Обіжева”, „Голицький”, першті в Україні регіональний ландшафтний парк „Дністровський каньйон”, природний заповідник „Медобори” природа яких є окрасою подільського краю.

Література:

4. Царик Л.П., Шиманська В.О., Чайковський М.П.// Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я / Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 1998. – №2. – С. 75-77.
5. Чайковський М., Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області / “Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття”. [Збірник наукових праць]. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 115-122.
6. Чайковський М.П., Сінгалеви О.В. Дністровський каньйон / Матеріали науково-практичної конференції [Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників]. (Гримайлів, 12-15 червня 1995 р.) – Гримайлів, 1995. – С. 256-258.
7. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. – Львів: Каменяр. – 1981. – 76с.
8. Чайковський М.П. Пам'ятки природи Тернопільщини – Львів: Каменяр. – 1977. – 80 с.
9. Чайковський М.П. Природно-заповідний фонд області (фактори негативного впливу на біорізноманіття; структура, біодинаміка

-
- розвитку) / Матеріали наукової конференції [Екологічна ситуація в Тернопільській області, її аналіз та перспектива вирішення]. – Тернопіль: Г.Т.Н.Ц. "Збручекологія", 1994. – С. 72-77.
10. Царик П., Ленків І. Микола Петрович Чайковський та його вклад у розбудову природно-заповідного фонду Тернопілля. Історія української географії картографії. Збірник матеріалів 4-ї Міжнародно наукової конференції, присвяченої 110-літньому ювілею професора Володимира Кубійовича Тернопіль, 18-19 листопада 2010р. . – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010.. – С. 68-70.

Олександр ВІКИРЧАК,
*начальник науково-дослідного відділу,
Національний природний парк "Дністровський каньйон"*

МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ І ПРИРОДОЗАПОВІДАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я

Природозаповідання передбачає обмеження або й припинення господарської діяльності на певних ділянках території чи акваторії. Тому часто-густо натикається на шалений спротив тих, хто зацікавлений саме у господарських заходах. І тільки неординарні яскраві особистості, люди з високим рівнем громадянської відповідальності, залишають за собою добрий слід збереженими для людини куточками чарівної природи. Саме такою особистістю був Микола Петрович Чайковський (1922 - 2011) [1,2,5,12].

Передумови діяльності М. Чайковського

Активний етап заповідання на території Тернопільського Придністер'я припадає на першу половину ХХ століття. Він, насамперед, пов'язаний із відкриттям унікальності рослинного світу Придністер'я польськими ученими.

Важливим поштовхом у цій справі став Конгрес представників науки Чехословаччини, Польщі та Румунії щодо охорони природи в прикордонних районах цих країн, що відбувся 13-14 грудня 1929 року у Кракові. На з'їзді йшлося про те, що флора Дністровського яру може катастрофічно зникнути, якщо не взяти її під охорону. Для вирішення цього питання було створено спеціальну комісію з представників Польщі та Румунії.

Сприяючи роботі комісії, молодий польський вчений В.

Гаєвський в 1931 році опублікував статтю з матеріалами інвентаризації реліктової рослинності дністровських стінок [14].

Станом на 1939 рік за активної участі В. Шафера на теренах краю було створено такі

заповідні об'єкти: степовий резерват "Колодрібка" під Заліщиками, лісовий резерват "Глоди" над Дністром, степовий резерват в Обіжеві під Заліщиками, лісостеповий резерват "Жижав", степовий резерват в Олексинцях під Борщовом, лісові резервати в Шутроминцях № 1, № 2, № 3, № 4 та печера "Кривче Гірська". Крім того 13 дністровських стінок за пропозицією Гаєвського готувалися до заповідання [9].

Працівники НПП "Дністровський каньйон" разом із екологами Тернопільщини після церемонії відкриття меморіальної дошки М.П. Чайковському Тернопіль 23.05.2013 р., фото автора

Однак з приєднанням Західних областей до складу Української РСР все, що було запові-дано до 1939 року, втратило юридичну силу Від 1940-х до 1960-х років від-бувся занепад заповідної справи. Біль-шість заповідних об'єктів дуже пост-

раждали під час воєнного й післявоєнного лихоліття, інші – на підставі постанови Ради Міністрів СРСР за №3192 (1951 р.) були ліквідовані взагалі, зокрема і придністерські: "Урочище Глоди",

---

лісові резервати “Галілея” та Шутроминський, Золотопотіцька бучина [2, 9].

Активізувала-ся природоохоронна діяльність у 1967 році, коли було створено державний комітет з охорони природи при Раді Міністрів УРСР та його інспекції в областях. На Поділлі першим старшим інспектором з охорони природи став ентузіаст заповідної справи, досвідчений лісничий, видатний природолюб Микола Петрович Чайковський.

Роль Чайковського в природо заповіданні на теренах Тернопільського Придністер'я

У 1946 – 1967 роках Чайковський М.П. був лісничим у різних куточках західної України. Зокрема він очолював Золотопотіцьке та Дорогичівське лісництва, що розташовані в Придністер'ї. Від 1967 р. й до виходу на заслужений відпочинок М.П. Чайковський працював в обласних природоохоронних структурах Тернопілля [2,5]. Навколо нього швидко сформувалося коло однодумців, палких патріотів, людей, що були закохані у красу рідного краю й щиро їй служили.

Справедливо Миколу Петровича Чайковського називають організатором природно-заповідного фонду (ПЗФ) області. За час його роботи в органах охорони природи ним особисто виявлено близько 300 об'єктів, розкиданих по всій Тернопільщині. Проте особливе місце у діяльності Миколи Чайковського посідав Дністер і Придністер'я. Тому не випадково на меморіальній дошці, встановленій у 2013 році на будинку, де він мешкав, Микола Петрович зображений саме на фоні ландшафту Дністровського каньйону. Із 573 об'єктів природно-заповідного фонду Тернопілля (станом на 2011 р.) 270 – тобто майже половина – розташовані саме в придністерських районах [11]. Майже на всі ці об'єкти він особисто підготував проекти рішень облвиконкому.

Уже у 70-их роках були відновлені природно-заповідні об'єкти, що існували у довоєнний період, втілено у життя задум Гаєвського про заповідання стінок Дністра, створено ряд нових об'єктів ПЗФ.

" З рекомендованих В. Гаєвським та В. Шафером 16 ділянок під охорону держави в 1969-1971 роках було взято 14 об'єктів" – таким був старт роботи Чайковського М.П. у державних природоохоронних структурах [9]. Відоме на всю Україну

ботанічне намисто із заказників державного значення поблизу м. Заліщики (Обіжево, Жижава, Криве, Касперівський) – заслуга цієї людини [3,5,11].

До кінця своєї робочої кар'єри Микола Петрович продовжував пошуки ділянок, де природні комплекси збереглись у відносно первісному стані і готував надання їм статусу природоохоронних об'єктів. На початку 90-их років Микола Чайковський був причетним до роботи малого підприємства "Адоніс", створеного групою ентузіастів-природоохоронців ТНПУ і у завдання якого входило виявлення ділянок, вартісних до включення до ПЗФ [10]. На початку 90-их років автору довелось особисто зустрітись з цією неординарною людиною. Микола Петрович живо відгукнувся на повідомлення про нові цікаві природні ділянки, що вартували заповідання і приїздив на Заліщанщину, щоб на місцевості уточнити межі майбутніх заказників "Харитонівський", "Каштелянка", "Бубнівка". У тій поїзді його супроводжував тоді ще молодий співробітник, а зараз відомий в області природоохоронець, продовжувач справ Миколи Петровича Ігор П'ятківський.

Микола Петрович добре усвідомлював, що окремі , розрізнені об'єкти не можуть у повній мірі репрезентувати унікальну природу берегів Дністра. Вивчаючи світовий досвід природоохоронної роботи, він прийшов до висновку про необхідність створення національного парку. Цю ідею Микола Петрович з властивою йому енергією пропагував і обстоював на різних рівнях, в різних інстанціях ще з 70-их років минулого століття [2, 5].

Уже в 1972 р. в м. Заліщики відбулась перша міжобласна нарада з питання створення Дністровського державного парку в межах Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької і Хмельницької областей

Оскільки створення природоохоронної установи міжобласного масштабу не просувалось через труднощі адміністративно-правового характеру, Микола Петрович рухався по шляху створення Парку на території однієї, Тернопільської, області.

У 1990 році в межах області створено державний природний ландшафтний парк "Дністровський каньйон" площею 42084 га. З

прийняттям у 1992 році Закону України “Про природно-заповідний фонд України” він переведений у категорію “регіональний ландшафтний парк”. Але, відповідної адміністрації, яка б мала забезпечувати охорону природних комплексів та об’єктів створено не було.

У 1998 році групою тернопільських науковців та природоохоронців розроблено попереднє обґрунтування створення національного парку “Дністровський каньйон” і знову піднято питання перед Кабінетом Міністрів. Очікування Миколи Петровича частково здійснилися у 2010 році коли указом Президента України було прийнято рішення про створення національного природного парку “Дністровський каньйон” на площі 10829 га. Хоча мріяв про дещо інше: "Національний парк планується створити на базі існуючого у Тернопільській області регіонального ландшафтного парку “Дністровський каньйон” площею 42064 га, правобережної дністровської долини Івано-Франківської і Чернівецької та лівобережної Хмельницької областей з прилеглими лісами, полями, луками, іншими угіддями загальною площею понад 100 тисяч гектарів" – писав у він ще у 1995 р. в одній із своїх статей [8]

М.П. Чайковський на схилах Дністровського каньйону серед студентів та викладачів ТНПУ, окол. с. Берем'яни, Червона гора, 1997 р., фото надане І. Леньків

Потенціал постаті Івана Чайковського для справи екологічного виховання молоді

Микола Чайковський чудово поєднував у собі фахові якості державного службовця та романтичне захоплення творіннями матінки-Природи.

Як державний службовець, який змушений діяти суто у правому полі, Микола Петрович уміло використовував свій досвід у справі збереження природної спадщини. До прикладу: свого часу у селі Трубчин колишнього Борщівського району (тепер Мельнице Подільська ОТГ) під охорону взято відслонення силуру (пам'ятка природи загальнодержавного значення), де зростають рідкісні рослини: ефедра двоколоса, цибуля гірська, півники угорські та ін. Під час самовільної заготовлі каміння на заповідній ділянці була знищена ефедра двоколоса. Проте прокуратура не визнала збитки, нанесені рідкісним видам рослин, бо відслонення силуру в с. Трубчин було на той час геологічною пам'яткою природи. Подібні випадки свого часу мали місце і в інших частинах Тернопільщини. Зокрема, в Голицькому ботанічному заказнику та Чистилівському орнітологічному заказнику. Такі колізії Микола Петрович пропонував усунути надаючи заповідним об'єктам подвійний статус. Голицький заказник мав би стати ботаніко-ентомологічним, пам'ятка природи в с. Трубчин – геолого-ботанічною, Чистилівський орнітологічний заказник загальнодержавного значення Чистилівський заказник – орніто-гідрологічним.

Описи природи дністровської долини, які робив М. Чайковський у своїх книгах, завжди емоційно яскраві, здатні викликати таке ж захоплення у читача. Вони наче поезія у прозі. Одночасно тексти базовані на науково-достовірних фактах: ні фахівець-ботанік зоолог, географ чи палеонтолог не зміг дорікнути Миколі Петровичу за порушення принципу науковості [4,6,7].

Життєвий шлях Миколи Чайковського гідний наслідування, як приклад служіння Батьківщині, майбутнім поколінням через природо заповідання. А його літературний доробок має ширше використовуватись для справи екологічного та патріотичного виховання молоді.

Подяки: автор висловлює подяку Світлані Сліпченко, Володимирі Черняку, Галіні Оліяр за надані тексти статей, Ірині Леньків за надані фото з родинного архіву, Володимирі Черняку

Література:

1. Вікирчак О.К. Пристрасний захисник природи. Газета «Колос», № 82-83(8072), 5.10. 2012 р.
2. Вікирчак О.К., Пятківський І.О., Площанський П. Історичні передумови створення НПП “Дністровський каньйон.” Наукові засади природоохоронного менеджменту екосистем каньйонного Придністров’я: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої сторіччю ботанічних досліджень у регіоні (11-12 вересня 2014 р. м. Заліщики) Львів Ліга-Прес –2014. С. 11-18
3. Зелінка С.В. Природоохоронна характеристика заповідного урочища “Криве” на Західному Поділлі. Досягнення ботанічної науки на Україні 1970-1973 рр. К.: Наукова думка. 1976 С. 156-158
4. Свинко Й.М., Волік О.В. Травертинові скелі — невід’ємна складова регіонального ландшафтного парку “Дністровський каньйон”. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль. №2, ч. 1. 2004. С. 73-77.
5. Сліпченко С. Ініціатор створення національного природного парку “Дністровський каньйон”. газ. Свобода, № 56(2682), 13 липня 2012.
6. Чайковський М.П. Пам’ятки природи Тернопільщини. Львів: Каменяр. 1977.
7. Чайковський М.П. Дністровський каньйон: природознавчий нарис. Львів: Каменяр. 1981. 76 с
8. Чайковський М. П., Сінгалевиц О. В. “Дністровський каньйон” Матеріали науково-практичної конференції ”Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників”, 12-15 червня 1995р., Гримайлів. С. 256 – 257
9. Чайковський М, Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи вТернопільській області. “Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття”. Збірник наукових праць. Гримайлів, 2003. С. 115-122.
10. Черняк В. М. " Адоніс " оберігає червонокнижні рослини. Студентський вісник ТНПУ, 38(131), 1992
11. Черняк В.М, Пятківський І. О., Синиця Г. Б. Унікальні перлини природи Тернопільщини. Тернопіль, 2012
12. Черняк В.М., Вітенко І.М., Леньків І.В., Проців Г.П. Чайковський Микола Петрович: Заслужений природоохоронець України, почесний член Українського Товариства мисливців і рибалок, член - кореспондент Екологічної академії наук України. Заповідний куточок імені Миколи Чайковського. Матеріали Всеукраїнської науково-

---

практичної конференції "Біорізноманіття України в контексті сучасних природних умов середовища (04-05 червня 2020 року, Тернопіль). С.265 – 272.

Юрій СМЕРЕЧИНСЬКИЙ, аспірант
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

АНАЛІЗ ВНЕСКУ МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка науково-практичної проблеми. Не залежно від часового проміжку, природно-заповідний фонд завжди посідає ключове місце, як у формуванні національної політичної, так і наукової думки, оскільки заповідні території виконують ключові функції у збереженні цінних природних комплексів, та ряд функцій пов'язаних безпосередньо із життєдіяльністю людини. Тому варто дослідити як одна людина може внести непомірну лепту в формування охоронних територій цілого регіону.

Актуальність і новизна дослідження. У зв'язку із відзначенням 100-літньої річниці від дня народження видатного природоохоронця Тернопільщини, варто ще раз підкреслити його внесок у заповідну справу рідного краю.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. За темою дослідження проаналізовано праці Вікирчака О., Ленків І., Черняка В., Синиці Г., та П'ятківського І.

Виклад основного матеріалу. Життєвий шлях Миколи Петровича Чайковського розпочався 2 листопада 1922 року у селі Тарасівка Жмеринського району на Вінничині. Свої наукові та природодослідницькі здібності почав розвивати у гірському училищі у м. Нальчик після закінчення якого молодшим контролером Верхньо-Балканської геологопошукової партії, а пізніше до 1941р. колектором Згідської геологорозвідувальної партії у Північній Осетії. У пошуках благородних металів він побував на вершинах Ельбрусу, Тереколу, Малий, Великий Азау, Донгус Орун. На початку 1941р. з родиною переїжджає в м. Станіслав (Івано-Франківськ), де працював контролером поїздів до початку війни. Під час війни знаходився в окупації та працював на

колії, звідки був звільнений для продовження свого шляху дослідження природи шляхом навчання на географічному факультеті Львівського університету. З 1945р. працював інспектором у Станіславському територіальному управлінні лісоохорони та лісонасадження. Після закінчення чотирьох місячних курсів підвищення кваліфікації лісничих в м. Коломия з 1946 по 1948 роки працював лісничим Лютянського, Черногородського лісництва Велико-Березненського лісгоспу Закарпатської області. В 1950 р. закінчив 6-ти місячні курси підвищення кваліфікації спеціалістів лісового господарства у Львові, а 1956-1961 р. навчався у Львівській лісотехнічний інститут з правом вступу в аспірантуру без іспитів. З 1949 по 1965 роки працював в Тернопільській області на посаді лісничого Литвинівського, Золото-Потіцького, Дорогичівського і Микулинецького лісництв.[3]

Рис. 1 Лісова охорона Дорогичівського (Червоногородського) лісництва [4]

За неповних три роки починаючи з 1965 р., коли його було обрано головою Тернопільського обласного УТМР, досягнуто збільшення поголів'я диких тварин: зайця русака в 2,3 рази, козулі - 2,5 рази, диких свиней - 4,9 рази, куріпок - 3,6 разів. За успіхи в роботі Чайковський був нагороджений бронзовою медаллю ВДНГ СРСР, а УТМР присвоїло йому звання «Почесного члена».

Що ж стосується безпосередньо охорони та раціонального використання природних ресурсів, то починаючи з організації в 1967 році обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи Микола Петрович був призначений старшим інспектором Тернопільської області. Де здійснював контроль за станом охорони і раціонального використання земельних і рослинних ресурсів, лісів, тваринного світу, рибних запасів, корисних копалин і природно-заповідного фонду. На той час у штатному розписі було 4 особи. Під час роботи за проектами Чайковського М.П. і під його безпосереднім керівництвом в лісництвах області створено понад 2000 га лісонасаджень, технічно цінних порід. В даний час ці лісонасадження відзначаються різноманіттям і високою стійкістю. В зв'язку з тим, що більшість лісонасаджень створювались Миколою Петровичем науково обґрунтовано, вони мають цінність, як взірці високопродуктивних лісів і будуть служити об'єктом вивчення і наслідування вченими і практиками лісорозведення, як зазначав начальник Тернопільського управління лісового господарства та лісозаготівлі М. Зубанюк.

Рис. 2 Розсадник у Дорогичівському (Червоногородському) лісництві [4]

Що ж стосується безпосередньо охорони та раціонального

використання природних ресурсів, то починаючи з організації в 1967 році обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи Микола Петрович був призначений старшим інспектором Тернопільської області. Де здійснював контроль за станом охорони і раціонального використання земельних і рослинних ресурсів, лісів, тваринного світу, рибних запасів, корисних копалин і природно-заповідного фонду. На той час у штатному розписі було 4 особи. Під час роботи за проектами Чайковського М.П. і під його безпосереднім керівництвом в лісництвах області створено понад 2000 га лісонасаджень, технічно цінних порід. В даний час ці лісонасадження відзначаються різноманіттям і високою стійкістю. В зв'язку з тим, що більшість лісонасаджень створювались Миколою Петровичем науково обґрунтовано, вони мають цінність, як взірці високопродуктивних лісів і будуть служити об'єктом вивчення і наслідування вченими і практиками лісорозведення, як зазначав начальник Тернопільського управління лісового господарства та лісозаготівлі М. Зубанюк.

За час роботи в природоохоронних органах ним особисто було обстежено і взято під охорону понад 300 об'єктів і територій природно-заповідного фонду загальною площею 100 тис. га. про що свідчать цифри: на час створення обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи (1967р.) законом охоронялося 12 об'єктів і територій природно-заповідного фонду, а в 1996р., коли Микола Петрович вийшов на пенсію їх нараховувалося 518 об'єктів. Був ініціатором створення природного заповідника „Медобори”, національних природних парків „Кременецькі гори” та „Дністровський каньйон”. За час роботи М.П.Чайковського в природоохоронній галузі кількість природно-заповідних об'єктів і територій збільшилася на 506. За ініціативи і безпосередньої участі Миколи Петровича кількість об'єктів природно-заповідного фонду області зростала: 130 – у 1970 році, 1975 р. – 262 одиниці, 1974 р. – 370 одиниць, 1996 р. – 514 одиниць, 1997 р. – 524 одиниць (загальною площею 117226,39 га). Майже на всі об'єкти (понад 500) він особисто підготував проекти рішень облвиконкому та обласної ради. [3,5]

Відоме на всю Україну ботанічне намисто із заказників державного значення поблизу м. Заліщики (Обіжево, Жижаво,

---

Криве, Касперівський) - заслуга цієї людини. Пізніше Микола Петрович приклався до визнання заповідними державного значення урочища Глоди біля Колодрібки, урочища Заліщицька діброва біля Шутроминців та кількох десятків заповідних об'єктів місцевого значення. Природо-заповідний фонд нашого району станом на 2004 рік налічував 62 об'єкти. Більшість з них отримали свій охоронний статус саме завдяки наполегливій праці Чайковського. Ще з 70-их років минулого століття Микола Петрович з властивою йому енергією пропагував і обстоював на різних рівнях, в різних інстанціях необхідність створення у Придністров'ї національного природного парку, розробив детальний проект майбутнього парку. [1]

Рис. 3 Під час рейду в орнітологічному заказнику загальнодержавного значення «Чистилівський» [4]

Рис. 4 Околиці с. Касперівці Чортківський район [4]

Уже в 1972 р. в м. Заліщики відбулась перша міжобласна нарада з питання створення Дністровського державного парку в

межах Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької і Хмельницької областей. Нарада схвалила ініціативу тернополян про організацію Дністровського державного природного парку і рекомендувала представникам перелічених областей підготувати відповідні документи для розгляду їх у відповідних облвиконкомках і в Держкомприроди УРСР. [1]

14 листопада 1977 р. виконком Тернопільської обласної ради народних депутатів розглянув матеріали, підготовлені облінспекцією з охорони природи і прийняв рішення «Про створення Дністровського державного природного парку і поліпшення туризму в області».[1]

Рис. 5 Під час науково-дослідної експедиції з вивчення флори у межах Дністровського каньйону 1997 рік[4]

Рис. 6 На території гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Серетський» [4]

Микола Петрович постійно співпрацював з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Досвід своєї роботи в заповідній справі передавав студентам і науковцям. Читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. В науковому доробку Чайковського є: 2 книжки «Пам'ятки природи Тернопільщини», Львів «Каменярь» 1977р. і «Дністровський каньйон», Львів «Каменярь» 1982р.; 14 наукових статей; 14 буклетів. Неодноразово публікував свої статті в газетах і журналах на природоохоронні теми. Був автором реєстрів природно-заповідного фонду Тернопільської області. [3]

Одним із багатьох його досягнень у сфері охорони природи є створений оазису серед міста - заповідного куточка. Коли після

---

20 річної роботи у сфері лісового господарства Миколі Петровичу запропонували роботу в органах охорони природи він погодився, і у цій сфері він пропрацював з 1967 по 1997 рік.

У 1965 році Микола Петрович з сім'єю переїжджає в м. Тернопіль і оселяється в будинку по вулиці Винниченка (Карпенка), 13. В дворі на пустирі Микола Петрович вирішив закласти унікальний куточок з рідкісною рослинністю.

У 1984 році Микола Петрович купив у Нікітському ботанічному саду насіння гінкго дволопатевого. Сподівався, що приживеться більшість, але прижилося лише 10 %. Це була його гордість. Микола Петрович частину саджанців подарував місту, педагогічному університету, лісництвам. На момент оголошення в 1994 році куточка об'єктом природно-заповідного фонду – ботанічною пам'яткою природи місцевого значення «Заповідний куточок імені Миколи Чайковського» площею 0,029 га колекція рослинного світу складалася приблизно з 100 видів, в тому числі біля 50 рідкісних та екзотичних. Серед них: занесених до Червоної книги України: ясенець білий (*Dictamnus albus* L.), тис ягідний (*Taxus baccata* L.), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.), цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), зозулені черевички (*Cypripedium calceolus* L.), шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herbi), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), сон лучний (сон чорніючий, сон богемський) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.), вовчі ягоди (*Daphne sneogum* L.).[2] Серед регіональнорідкісних видів тут зростали: молодило руське (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C.V.Lehm.), гвоздика Анджейовського (*Dianthus andrzejowskianus* Zapal.), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. Et Kit.), кадило сарматське (*Melitis sarmatica* Klok.), конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus* Willd.). Серед екзотичних видів: гінкго дволопатево (*Ginkgo biloba* L.), метасеквойя розсіченошпилькова (*Metasequoia gliptostroboides* H. Et Cheng), тюльпанове дерево (*Leriodendron tulipifera* L.), ялиця біла європейська (*Abies alba* Mill.), сакура японська (*Prunus serrulata*), кипарис вічнозелений (*Cupressus sempervirens* L.), сумах пухнастий (*Rhus typhina* L.), церціс канадський (Іудове дерево (рожеве) *Cercis canadensis* L.), лимонник китайський (*Schizandra chinensis* (Turcz.) Baill), елеутерокок колючий (*Eleutherococcus*

---

senticosus (Rupr. Et Maxim.). [2]

Рис. 7 Тюльпанове дерево (*Leriodendron tulipifera* L.) [2]

Рис. 8 Цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) [2]

Рис. 9 Сакура японська (*Prunus serrulata*) [2]

Також в «Заповідному куточку» зростають сніжноягідник білий, широкогілочник східний та туя західна, ялина звичайна, горіх чорний, береза чорна, плющ звичайний, барвінок малий, ялівець козацький, таволга польська, клен сріблястий, самшит вічнозелений, фіалка біла, хеномелес японський, герань криваво-червона, берека, калина звичайна, сорти троянд, бузку, піонів, папороть. [2,6]

У 1989 році Миколу Петровича було призначено заступником голови – начальником відділу охорони і раціонального використання землі, лісу, рослинних ресурсів та тваринного світу Тернопільського обласного комітету по охороні природи. З 1990 - головний інспектор відділу по охороні землі і лісів. З 1992 року переведений на посаду головного інспектора, завідуючого сектором заповідних територій, охорони і використання тваринного світу, рибних запасів держуправління. З 1994 року старший державний інспектор - начальник відділу природно-заповідного фонду, тваринного світу. В 1995 році в зв'язку із пенсійним віком переведений на посаду завідувача архіву держуправління екобезпеки в Тернопільській області. На цій посаді пропрацював до 1996 року і вийшов на пенсію. [3]

Закінчив свій шлях видатний природоохоронець у Тернополі 07.04.2011р.

Висновки. Отже як ми можемо пересвідчитися, Микола Петрович став для всієї природно-заповідної справи Тернопільщини, фактично, наріжним каменем, котрий є фундаментом створення великої кількості охоронних об'єктів. Саме за його безпосередньої участі було підготовлено документацію на понад 500 одиниць заповідних об'єктів області. Також не варто відвертати увагу і від висадження більше 2 тис га лісів, до яких приклав свою руку безпосередньо Микола Петрович. Створення усіх трьох найголовніших природно-заповідних перлин Тернопільської області було ініційовано саме Миколою Петровичем, це досягнення, котре важко повторити навіть в умовах країни, не говорячи вже про область. Тож ми повинні найперше зберегти весь природоохоронний та науковий доробок цієї видатної людини, а також принагідно збільшити кількість та площу охоронних територій, як мінімум свого регіону, задля збереження пам'яті про великі справи видатної людини.

Література:

1. Вікирчак, О. К. Пристрасний захисник природи / О. К. Вікирчак // НПП «Дністровський каньйон». — 2012. — 11 жовт. — За інформацією газети «Колос».
2. Дані управління екології та природних ресурсів Тернопільської облдержадміністрації.
3. Леньків І.В. Чайковський Микола Петрович // [Тернопільський енциклопедичний словник](#) : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничополіграфічний комбінат «Збруч», 2008. — Т. 3 : П — Я. — С. 582—583.
4. Сімейний фото-архів Миколи Петровича Чайковського.
5. Черняк В.М., Синиця Г.Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.- 224 с.
6. Черняк В.М., Синиця Г.Б., П'ятківський І.О. Унікальні перлини природи Тернопільщини. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2014.-512с.

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗБУДОВИ ЗАПОВІДНИХ І ЕКОЛОГІЧНИХ МЕРЕЖ.

Любомир ЦАРИК, д. геогр. н., професор,
Петро ЦАРИК, к. геогр. н., доцент,
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ПЕРСПЕКТИВНИЙ РЛП «ПОДІЛЬСЬКЕ НАДЗБРУЧЧЯ»

Концепція РЛП почала формуватись в Україні наприкінці 80-х років минулого століття, у 1990 році з'явився перший в Україні РЛП «Дністровський каньйон», надхненником створення якого виявився Микола Петрович Чайковський. Станом на 1993 рік в області було створено три РЛП, серед яких парк у Тернополі - «Загребелля». Перспектива створення ще як мінімум восьми РЛП була обґрунтована науковцями кафедри геоecології... ТНПУ у 2006 році у монографічному дослідженні «Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика» [1].

Потреба організації нових РЛП в області була підтверджена у 2009 році при обґрунтуванні схеми регіональної екомережі Тернопільщини. Багатофункціональні природоохоронні території, якими стали регіональні ландшафтні парки виникли через те, що функціонування національних парків в різних державах світу довело про їх соціально-природоохоронну спрямованість. РЛП мали відвернути увагу відвідувачів від особливо цінних природних ландшафтів і задовольнити зростаючі рекреаційні потреби місцевого населення.

Концепція першого природного парку як заповідної території була обґрунтована на першому всесвітньому конгресі з національних парків, що відбувся в Сієтлі у 1962 році. 60-річний досвід функціонування таких парків з різними назвами (природних, ландшафтних, регіональних) дав можливість розробити концепцію розвитку мережі РЛП в Україні і з початку 90-х років минулого століття застосовувати її в практиці охорони природи.

На відміну від НПП РЛП можуть створюватися поблизу міст і в їх межах, дозволяють враховувати змінність природних умов, високі антропогенні навантаження, найбільш повно проявляти

соціальні функції – задовольняти потреби міських жителів у місцях відпочинку, організувати пізнавально-просвітницькі форми відпочинку в регіонах з високим ступенем освоєності ландшафту. РЛП характеризує розширений спектр їх функціонального призначення. До рекреаційної і природоохоронної функції тут долучаються функції охорони історико-архітектурних об'єктів, сприяння еколого-соціально-економічному розвитку території, організації екоосвіти відвідувачів, туризму та проведення наукових досліджень і моніторингу.

Однак з 1993 року нових РЛП в області так і не сформовано, що зменшило темпи розбудови заповідної справи в області. Тому метою даної публікації вважаємо привернути увагу даній категорії заповідання, як одній із найбільш перспективних в нинішніх умовах. Серед пропонованих - **перспективний РЛП “Подільське Надзбруччя”**.

РЛП “Скала-Подільське Надзбруччя” знаходиться на відстані усього 15 км від м. Борщів, і 120 км автошляхом (127 км залізницею) від м. Тернопіль. Територією парку проходить автомобільна дорога регіонального значення Татарів – Косів – Коломия – Борщів – Камянець-Подільський, а також автошлях територіального значення Іване-Пусте – Гермаківка - Скала-Подільська, курсують численні пасажирські автобуси. Також територією парку проходить залізнична лінія Скала-Подільська – Вигнанка – Теребовля – Тернопіль.

Пропонована для заповідання територія розташована у Чортківському районі Тернопільської області між населеними пунктами Рудка, Іванків, Гуштинка, Мушкатівка, Цигани, Скала – Подільська, у тому числі у межах кв.кв. 45-99 Скала-Подільського лісництва ДП «Чортківське лісове господарство» (лісове урочище «Дача «Скала-Подільська»), прилеглих до лісових урочищ угідь. Максимальне рекреаційне навантаження за типами ландшафту для РЛП “Подільське Надзбруччя” складає для паркового – 14,2 осіб./день/га; для лісового – 12,1 осіб./день/га; для нелісового – 13,7 осіб./день/га. Потенційна рекреаційна ємність РЛП за сезонами: зима – 9,5 тис. осіб., літо – 14,9 тис. осіб

Площа проєктованого РЛП “Подільське Надзбруччя” пропонується орієнтовно 4000 га, з яких площа заповідної зони – 59 га, зони регульованої рекреації – 2100 га, площа зони

стаціонарної рекреації – 50 га, площа господарської зони – 1800 га.

Територія парку розташована у південно-східній частині Тернопільської області у межах Тернопільської структурно-пластової рівнини, що, порівняно з оточуючими грядками, займає більш низький рівень у рельєфі. Поверхня рівнини плоска, слабохвиляста, злегка нахилена на південь-південний – схід. Її абсолютні позначки в межах парку сягають 302 – 290 м. Природні комплекси представлені міждолинними хвилястими (балочними) рівнинами з опідзоленими і звичайними чорноземами, а також крутими схилами річкових долин, вкритими грабово-дубовими лісами. Естетично привабливо виглядають скелясті береги р. Збруч в районі смт. Скала – Подільська – так звані “стілки”.

За кліматичними умовами територія парку знаходиться в Південному кліматичному районі, що характеризується найбільш сприятливими умовами для літніх видів рекреації (найбільша тривалість періоду з комфортними і субкомфортними умовами). Комфортні погоди панують тут починаючи з червня (30% – комфортні, 50-70% субкомфортні погоди), практично весь липень, і більшу частину серпня. Для зимових видів рекреації характерне переважання субкомфортних умов.

Гідрографічна мережа представлена рр. Збруч та Циганська. Річка Збруч, лівий доплив Дністра, має каньйоноподібну долину, із звивистим річищем, трапляються пороги, ширина 15 – 25 м, глибина до 2,5 м. Швидкість течії в межень – 0,2-0,6 м/с. На берегах розміщені численні зони відпочинку. Річка може використовуватися для сплавів на плотах, каное, байдарках. Річка Циганська, ліва притока Нічлави, з V – подібною, іноді каньйоноподібною долиною. На р. Збруч знаходиться П'ятничанське водосховище, на якому в основному здійснюються неорганізовані форми рекреації, сприятливе для короткотривалого відпочинку і відпочинку вихідного дня. На р. Циганська знаходиться Мушкатівське водосховище, на якому здійснюються організовані (на основі турбази “Збруч”) і неорганізовані форми рекреації, сприятливе для короткотривалого і довготривалого відпочинку і відпочинку вихідного дня. Дещо обмежуючим фактором рекреаційного використання р. Циганська і Мушкатівського водосховища є посередня якість води, яка є важливою для пляжно-купального відпочинку, і необлаштованість

пляжів, а також значна кількість завалів, мілин, перекатів, дамб і ГЕС, що є перепонами для сплаву річкою. Збруч.

Природна рослинність представлена грабово-дубовими лісами: граб звичайний, дуб звичайний та скельний, в'яз гірський, береза бородавчаста, липа серцелиста, клен гостролистий, клен польовий, зрідка – береза, осика, черешня.

Тваринний світ представлений ссавцями: кроти, їжаки, заєць-русак, дикі свині, козулі звичайні; птахами: шпак звичайний, жулани, зозуля і іволга звичайні, горлиці, зеленяки, славки чорноголові, чаплі; земноводними: трав'яна і гостроморда жаби, квакша, червоночерева кумка, звичайна і зелена ропухи; плазунами: прудка та живородяща ящірки, зрідка трапляються мідянки.

Функціональне зонування території РЛП “Подільське Надзбруччя” показано на картосхемі (рис. 1).

Основу **заповідної зони** проектованого РЛП будуть складати 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, 5 ботанічних, 1 геологічна і 1 зоологічна пам'ятки природи місцевого значення загальною площею 59,2 га, що складає 1,5 % від площі РЛП. (табл. 1)

Зона регульованої рекреації охоплюватиме більше 70% площі парку. В цій зоні мають бути прокладені і обладнані маршрути екскурсій. В лісах є умови для розвитку любительської рекреації, а водосховища сприятливі для рибної ловлі і пляжно-купального відпочинку.

Зону стаціонарної рекреаціїв межах перспективного РЛП пропонується виділити в смт. Скала-Подільська, де буде розмішуватися адміністрація парку, також готелі “Веста”, “Тридев'яте царство”, оздоровчий комплекс “Збруч”.

Господарська зона. До неї відносяться освоєні території, на яких ведеться традиційне господарство.

Згідно з Регіональною схемою вказана територія знаходиться в зоні Збручанського міжрегіонального екологічного коридору та Циганківського екологічного коридору місцевого значення, а згідно з оновленою схемою фізико-географічним районуванням - у межах Західно-Подільської височинної області Західно-Українського краю, зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Земельні ділянки площею 2332 га

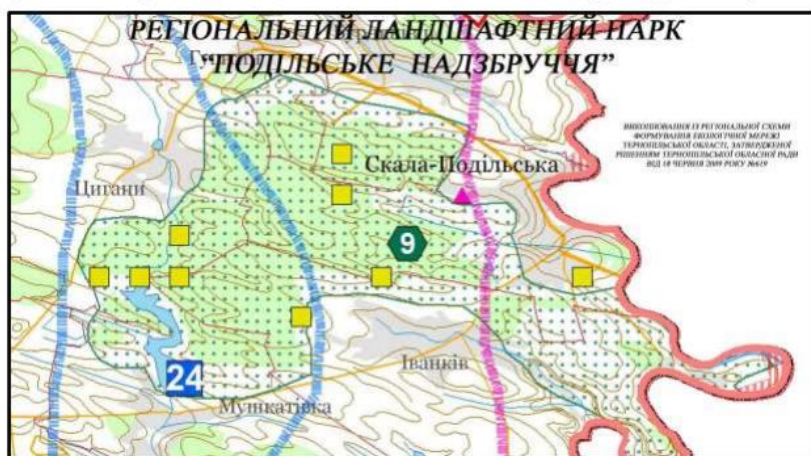
перебувають у користуванні ДП «Бережанське лісомисливське господарство», 558 га земель належить до земель запасу та земель, не наданих у власність і користування [2].

Таблиця 1

Перелік об'єктів природно-заповідного фонду, що складатимуть заповідну зону РЛП "Подільське Надзбруччя"

Назва об'єкту	Площа, га	Категорія, тип заповідності	Розташування	Коротка характеристика
Урочище "Подільська бучина" в Іванкові	20	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення	с. Іванків, Скала-Подільське л-во, кв. 93,94,97,98.	Унікальний залишок Подільської бучини, що відзначається найвищою продуктивністю і біологічною стійкістю – еталон гено-фонду.
Відслонення силуру в Скала-Подільській	0,10	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення	смт. Скала-Подільська, правий берег Збруча, біля фортеці	Типове відслонення силурійських відкладів скальської серії.
Скала-Подільська діброва	12,90	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Скала-Подільське л-во, кв. 74 в.6,10	8Д1Я1Г, 80р., Б-1, п -0,7, dc-32 см, Нс-24 м, Д2, запас на 1 га 280 куб. м.
Куртина дуба червоного	0,20	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Скала-Подільське л-во, кв. 74 в.1	10 Дч, 90р., Б-1, п-0,9, dc-60 см, Нс-30 м, Д3, запас на 1 га 220 куб. м.
Скала-Подільський парк	26	парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.	Смт. Скала-Подільська, територія турбази	Парк заснований в кінці XVIII ст. в ландшафтному стилі. У парку зростає 98 видів, різновидностей і

			"Збруч".	форм деревно-чагарникових порід.
Іванківські липи	0,20	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	На околиці с. Іванків	Десять 200-річних лип дрібнолистих діаметром понад 100 см.
Скала-Подільський ясен	0,02	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Скала-Подільське л-во, кв. 55 в.3	Ясен віком 160 років і діаметром 103 см.
Вікові дуби	0,08	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Скала-Подільське л-во, кв. 109	Чотири 200-річні дуби діаметром 112-118 см.
Скала-Подільська колонія чапель	10,5	Зоологічна пам'ятка природи місцевого значення	Скала-Подільське л-во, кв. 85 кв.12	Протягом двох десятиріч в кронах дубових насаджень селяться сірі чаплі.

Рис.1. Межі регіонального ландшафтного парку «Подільське Надзбруччя» [2]

Типовий Подільський ландшафт з цінними лісовими та лучно-степовими угрупованнями. Територія перспективна для

розвитку екологічного і пізнавального туризму. Створення регіонального ландшафтного парку сприяло б активізації підприємницької діяльності, розбудові рекреаційної інфраструктури, розробці туристичних маршрутів, еколого-освітніх стежок, впорядкуванню місць масового відпочинку, і що найважливіше, долученню рекреантів до організованого відпочинку.

Література:

1. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. – Тернопіль: навчальна книга «Богдан», 2006 – 256 с.
2. <https://oda.te.gov.ua/diyalnist>

Ігор П'ЯТКІВСЬКИЙ,

заступник начальника управління начальник відділу формування екологічної мережі, природних ресурсів, екологічного моніторингу і зв'язків з громадськістю управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації

СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

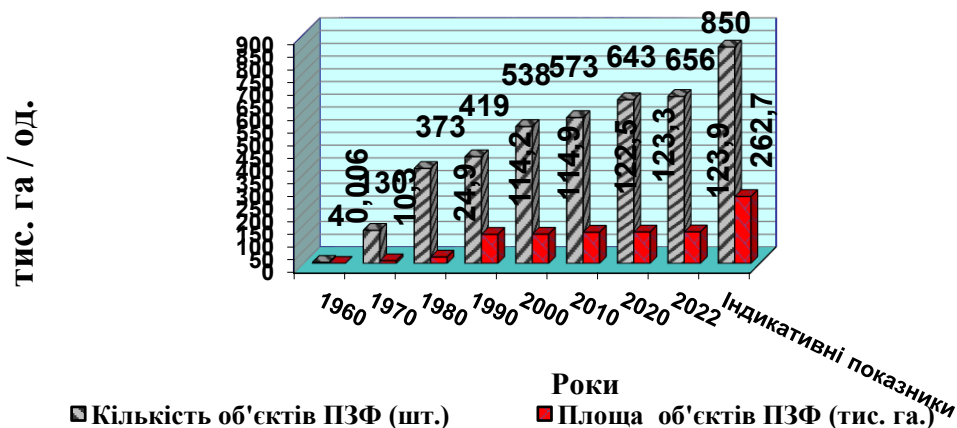
Минуло сто років від дня народження Миколи Петровича Чайковського – відомого українського природознавця та природоохоронця, фундатора заповідної справи на Тернопіллі. Саме за час його роботи в природоохоронних органах з 1967 по червень 1996 року ним особисто виявлено близько 300 об'єктів загальною площею 100 000 га із 542 загальною площею 116547,87 га, удосконалив існуючу систематизацію об'єктів природно-заповідного фонду. Він є автором 5-ти реєстрів природно-заповідного фонду області (1972, 1977, 1980, 1985, 1997), двох книг: «Пам'ятки природи Тернопільщини» і «Дністровський каньйон», які одержали заслужену оцінку

Природно-заповідний фонд носить виховну, патріотичну, музейну, наукову, освітню, історико-культурну, природоохоронну, естетичну, етичну, лікувально-оздоровчу, релігійну цінності. Заповідні території та об'єкти є основою збереження генофонду рослинного і тваринного світу, типових і рідкісних ландшафтів,

підтримання сприятливих екологічних умов.

Одним із пріоритетів державної екологічної політики України у сфері заповідної справи є збереження, примноження і стале використання розмаїття екосистем і ландшафтів. Зазначене є запорукою природної рівноваги і стабільності екосистем тієї чи іншої території, важливим аспектом відновлення біологічних ресурсів. Це цілком розумів Микола Чайковський і передавав це розуміння і свої знання послідовникам.

З 60 років минулого століття до нинішніх днів змінилися не тільки якісні і кількісні показники природно-заповідного фонду, але й, взагалі, стратегія державної екологічної політики на всіх рівнях. З 1960 року площа природно-заповідного фонду області зросла з 60 га до 136,04 тис. га а відсоток заповідності території області сягнув 8,93%.

В області функціонують 41 одиниць територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення площею 40,66 тис. га, 615 - місцевого значення площею 96,27 тис. га. Серед них:

Категорії заповідання	Кількість одиниць	Площа, га
Природні заповідники	1	9516,7
Національні природні парки	2	18681,5
Регіональні ландшафтні парки	3	42997,0
Заказники	139	62499,1
Пам'ятки природи	478	1434,3

Заповідні урочища	5	492,2
Дендрологічні парки	9	109,7
Ботанічні сади	3	232,9
Зоологічні парки	1	10,0
Парки - пам'ятки садово-парового мистецтва	15	120,6
ВСЬОГО (станом на 01.09.2022)*	656	123,9

* без врахування заповідних об'єктів, які увійшли до складу інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 „Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки” визначено, що до 2027 року питома вага площі природно-заповідного фонду у Тернопільській області повинна становити 15,0 % від площі області. Для цього необхідно додатково збільшити площу природно-заповідного фонду ще на 84,0 тис. гектарів.

Збільшення площі природно-заповідного фонду до середньоєвропейського показника (13 % від площі території) на сьогодні досягнуто у 12 територіальних громадах з 55, зокрема у Мельнице-Подільській селищній - 56,51 %, Коропецькій селищній - 46,1 %, Золотопотіцькій селищній - 38,89 %, Заліщицькій міській - 36,25 %, Гусятинській селищній - 24,92 %, Копичинецькій міській - 26,33 %, Гримайлівській селищній територіальній громаді - 17,67 %, Шумській міській - 17,5 %, Товстенській селищній - 16,49 %, Кременецькій міській - 16,24 %, Залозецькій сільській - 15,18 %, Купчинецькій сільській - 14,73 %.

Надзвичайно мізерний відсоток заповідності (менше 1%) становить у 18 територіальних громадах з 55, зокрема Іване-Пустенської сільської - 0,0002, Озернянської сільської - 0,0007%, Великоберезовицької селищної - 0,02%, Білобожницької сільської - 0,05%, Великодедеркальської - 0,04%, Козівської селищної - 0,05%, Колиндянської сільської - 0,12 %, Вишнівецької селищної - 0,25%, Микулинецької селищної - 0,26%, Зборівської міської - 0,34%, Великогаївської сільської - 0,40 %, Саранчуківської сільської - 0,41%, Великобірківської - 0,42%, Скала-Подільської селищної - 0,44%, Байковецької сільської - 0,55 %, Скориківської сільської - 0,62%, Лопушненської сільської - 0,63 %, Борсуківської

сільської - 0,95 % територіальних громад.

При чому, згідно з вимогами пункту 8.7.1 ДБН Б.2.2-12-2018 „Планування і забудова територій” питома вага територій природно-заповідного фонду в межах регіонів повинна становити від 5 до 20% площі території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, в залежності від природно-кліматичних та ландшафтних особливостей.

З метою збереження цінних природних комплексів та об'єктів Тернопільською обласною радою 26 серпня 2022 року за поданням Тернопільської обласної державної адміністрації та пропозиціями управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації, національного природного парку «Кременецькі гори», природного заповідник «Медобори», Кременецького ботанічного саду, ГО «Українська природоохоронна група» оголошено 11 нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 277,8 га. Серед них:

Ландшафтний заказник місцевого значення «Лошнівська стінка»,

площа 123,9 га, розташований в адміністративних межах Теребовлянської міської територіальної громади Тернопільського району між селами Кровинка та Лошнів, у кв. 12 вид. 5.1, 8, кв. 14 вид. 2, 6 -8, кв.

16 вид. 3-9, кв. 25, вид. 10-12, кв. 27 вид. 1-4, кв. 28 вид. 1,2, кв. 29 вид. 1,4, кв. 30 вид. 1-5 Теребовлянського лісництва ДП «Кременецьке лісове господарство». Мета заповідання - охорона та збереження лісових та лучно-болотних фіто-ценозів, які є місцем зростання гніздивки звичайної, любки дволистої, підсніжника білосніжного - видів рослин, занесених до Червоної книги України, конвалії звичайної – виду флори, занесеного до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області, ряду інших видів рослинного світу, а тхора лісового, сови довгохвостой - видів

тварин, занесених до Червоної книги України.

Ландшафтний заказник місцевого значення «Верхньосеретський», площа 51,94 га, розташований в

адміністративних межах Зборівської міської територіальної громади

Тернопільського району на заболоченій заплаві р. Серет Правий на захід від с. Перепелиний. Мета заповідання - охорона та збереження цінного ландшафту у заплаві р. Серет Правий з ценозами лучно-болотних угруповань.

Ботанічний заказник місцевого значення «Залужжя», площа 19,1 га, розташований в адміністративних межах

Вишнівецької селищної територіальної громади Кре-менецького району на заболоченій заплаві р. Горинь між селами Бодаки і Лози. Мета

заповідання - охорона та збереження лучно-болотної рослинності у заплаві річки Горинь з потужними популяціями зозульок (пальчато-корінника) м'ясо-червоних, зозульок (пальчато-корінника) травневих, занесених до Червоної книги України.

Карстово-спелеологічний заказник місцевого значення «Западина», площа 7,0 га, розташований в адміністративних межах Борщівської міської територіальної громади Чортківсько-го району на захід від села Сапогів в урочищі «Западина». Мета заповідання – охорона та збереження більше десяти чітко

виражених карстових провалів діаметром 30-100 метрів, різних за глибиною та крутизною схилів. У деяких западинах – гіпсові породи та неогенові вапняки виходять на поверхню. На ділянці сформовані багатовидові лучні фітоценози.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Мишківський схил», площа

32,0 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької

сільської територіальної громади Чортківського району на стрімкому схилі р. Серет біля с. Мушкарів. Ме-тра заповідання – охорона та збереження лучно-степових та наскельно-осипних фітоценозів, місця зростання ковила пірчастої, горіцвіту весняного, жостіру фарбувального - видів рослин,

занесених до Червоної книги України, а також вівсюнця пустельного, аспленію мурового – видів флори, занесених до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області, ряд інших видів рослинного світу. Ділянка перебуває у складі Смарагдової мережі Європи (№ UA0000355 „Lower Seret river valley” (Нижня течія ріки Серет) площею 2541,86 га

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Олексинська гора», площа 18,0 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району між селами Шершенівка та Олексинці на лівому скелястому схилі р. Серет. Мета

заповідання - охорона та збереження лучно-степових (південна частина) та осипищним (центральна і північна частина)

фітоценозів, відслонень девонських пісковиків, місця зростання вишні кушової та гадючника звичайного – видів рослин, занесених до Переліку рідкісних і тих що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області. Вказана ділянка представляє собою оселище, що охороняється згідно Резолюції 4 Бернської конвенції: E1.2 Perennial calcareous grassland and basic steppes Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення

«Дідівка», площа 13,3 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району на лівому схилі

долини р. Серет на околиці с. Мушкарів. Мета заповідання – охорона та збереження цінного ландшафту у долини р. Серет, ценозів лучно-

степових та скельно-осипних угруповань з низкою видів рослин, занесених до Червоної книги України (ковили волосистої, сону чорніючого, горицвіту весняного, зіноваті білої), а також до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Терно-пільської області (гадючника звичайного, молодила руського, тонконогу різнобарвного, цибулі подільської, чебреця Маршаллова, шавлії пониклої, маренки дністровської, юриней вапнякової), рядом інших видів рослинного світу, що мають природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність. Місце оселення чисельної ентомофауни

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення „Шершенівська стінка”, площа 11,2 га, розташована в адміністративних межах Більче-Золотецької сільської територіальної громади Чортківського району на правому стрімкому скелястому схилі р. Серет на околиці села Шершенівка, у кв. 1 вид.5-11 Більче-Золотецького лісництва Державного підприємства «Чортківське лісове господарство». Мета заповідання – охорона та

збереження цінного ландшафту у долині р. Серет, ценозів лучно-

степових та скельно-осипних угруповань з низкою видів рослин, занесених до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення

на території Тернопільської області (гадючника звичайного, вишні кущової, тонконогу різнобарвного, аспленію волосовидного, кизильника чорноплідного, сеслерії Гейфлера, стародуба широколистоного, маруни щиткової), рядом інших видів рослинного світу, що мають природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність. Місце оселення чисельної ентомофауни.

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення „Урочище «Печерки», площею 1,30 га, розташована в адміністративних межах Товстенської селищної територіальної

громади Чортківського району на правий схил р. Джурин в 4-х км від гирла, у кв. 47 вид. 19, частково вид. 14, 15, 18, 27 Дорогичівського лісництва ДП «Бережанське лісомисливське господарство», в межах лісового урочища «Нирків». Мета заповідання – охорона та збереження травертинової скелі довжиною 50 метрів, висотою 10-12 метрів. В скелі є багато порожнин, які сформували три печери, в нішах яких звисають травертинові сталагміти і сталактити. Посередині однієї з печер нависає шапка з водоспадом.

жиною 50 метрів, висотою 10-12 метрів. В скелі є багато порожнин, які сформували три печери, в нішах яких звисають травертинові сталагміти і сталактити. Посередині однієї з печер нависає шапка з водоспадом.

В урочищі знаходиться ряд джерел, які спричиняють активні процеси травертиноутворення. На верхньому плато скелі знаходиться локалітет підсніжника звичайного - рослини занесеної до Червоної книги України.

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Козівська липа», площа 0,01 га, розташована в адміністративних межах Козівської селищної тери-

торіальної громади Тернопільського району на території Козівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 по вул. Гвардійська, 9. Мета заповідання – охорона та збереження липи дрібнолистої віком понад 240 років, що має природоохоронну, еколого-освітню, істо-

рико-культурну та естетичну цінність.

Геологічна пам'ятка природи місцевого значення

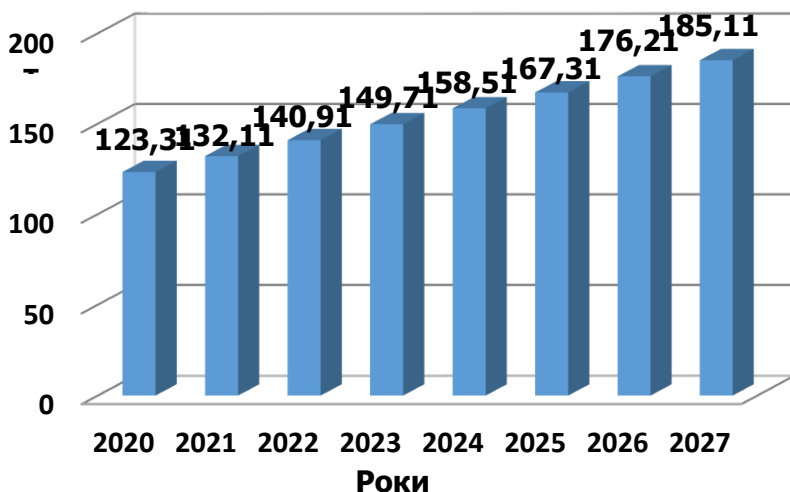
«Криницький хребет», площа 0,01 га, розташована в адміністративних межах Монастириської міської територіальної громади Чортківського району в 1200 м на схід від хутора Дубенок у кв.18 вид.7 Криницького лісництва Державного підприємства «Бережанське лісомисливське господарство». Мета заповідання – охорона та збереження мінерального напливного утворення яке «наросло» на схилі крутого пісковикового пагорба зверху донизу у вигляді хвилястого «хребта» довжиною 35 м, що має природоохоронну, еколого-освітню, історико-культурну та естетичну цінність

З метою виконання поставлених завдань щодо збільшення площі природно-заповідного фонду в області сформовано переліки територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які планується створити в області, до **2027 року планується збільшити площу природно-заповідного фонду області до 185,11 тис. гектарів.**

Для оптимізації роботи з розширення мережі існуючих

природоохоронних територій та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду при управлінні екологією та природних ресурсів створено робочу групу, до складу якої увійшли представники установ природно-заповідного фонду, наукових установ, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, структурних підрозділів облдержадміністрації.

З метою пошуку цінних природних комплексів та об'єктів, перспективних для подальшого заповідання, налагоджена співпраця з науковими і навчальними закладами, установами природно-заповідного фонду, громадськими організаціями, проводяться спільні обстеження природних екосистем, рекомендованих для заповідання.

У статті використано матеріали наукових обґрунтувань щодо створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, підготовлені фахівцями управління екологією та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації, національного природного парку «Кременецькі гори», природного заповідник «Медобори», Кременецького ботанічного саду, ГО «Українська природоохоронна група» та фотографії Олександра Вікірчака, Петра Площанського, Андрія Бачинського.

Микола ШТОГРИН, к. екон. н.,
Директор,
Андрій ШТОГУН
начальник науково-дослідного відділу,
Національний природний парк “Кременецькі гори”

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОНІТОРИНГ ЕКОСИСТЕМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ “КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ”

Національний природний парк “Кременецькі гори” створений відповідно до Указу Президента України від 11 грудня 2009 року № 1036 “Про створення національного природного парку “Кременецькі гори” і є об’єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Розташований на території Кременецького району Тернопільської області і входить до складу Волино-Подільської височини [7].

Парк займає чільне місце у регіональній та національній екомережах. За розробками Л.П. Царика[6] територія Парку входить до Кременецько-Слуцького екокоридору, призначенням якого є збереження унікальних для Волино-Поділля й України центральноєвропейських ялицево-сосново-букових, реліктових присередземноморських звичайно-дубових, скельнодубових пралісів, дубово-грабових лісів.

У природних ландшафтах гір є певні відмінності, що зумовлено наявністю окремих ярів і балок, горбів і невеликих плоских місць, струмків, у межах яких створюється певний мікроклімат, ландшафти відрізняються за рослинним і тваринним світом та ґрунтами. У межах національного природного парку велику частину займають урочища піщаних рівнин. На межі Північного Поділля та Малого Полісся територія укрита сосновими лісами на дерново-середньопідзолистих ґрунтах. Окремими природно-територіальними комплексами є останцеві горби, які виникли внаслідок інтенсивної ерозії стрімкого краю Кременецького горбогір’я [1].

Діяльність національного природного парку – це не лише охорона природи, але й її дослідження, створення наукових основ відтворення та оптимального використання природних ресурсів,

---

запровадження моніторингу природного середовища. З цією метою ведеться Літопис природи.

За період існування національного природного парку “Кременецькі гори” ми підготували і випустили 10-ть томів Літопису природи, які вміщують дані про отримані результати у сфері наукових досліджень. Науковим куратором Парку є Національний лісотехнічний університет України.

Наукові дослідження проводяться за такими напрямками: інвентаризація флори, фауни, цінних геологічних, геоморфологічних, гідрологічних утворень, водотоків і джерел та об’єктів історико-культурного призначення; дослідження динаміки рослинного покриву і тваринного світу; спостереження за кліматично-синоптичною ситуацією; дослідження антропогенної дигресії природних комплексів; ведення фенологічних спостережень за стадіями еволюції природного середовища; обґрунтування принципів і напрямів подальшого розширення і вдосконалення структури парку у контексті формування національної та регіональної екомережі тощо.

Оскільки території Парку на 92% представлена лісовими угрупованнями, тому одним із головних завдань на сьогодні є збереження та відтворення корінних насаджень максимально наближених за породним складом, формою та віковою структурою до корінних, з аборигенними головними породами *Quercus robur*, *Quercus petraea*, *Fraxinus excelsior*, *Fagus sylvatica*, *Pinus sylvestris*, *Alnus glutinosa* та іншими у відповідних лісорослинних умовах [5]. На актуальність цього завдання вказують результати сучасного аналізу деревостанів Парку, які свідчать про те, що похідними є понад 50 % насаджень.

Стаціонарні дослідження лісів шляхом закладки постійних пробних площ – основний метод спостережень у Парку, за допомогою якого ми отримуємо дані про стан лісів, їх структуру, продуктивність і динаміку. Так, за роки функціонування Парку закладено сітку моніторингових ділянок для вивчення лісових екосистем. Найбільше пробних площ закладено в пристигаючих і стиглих деревостанах, де спостерігається відмінне поновлення основних лісоутворюючих порід. На основі польових досліджень інтенсивно природнім шляхом відновлюється *Fagus sylvatica*, і *Acer platanoides* та *A. pseudoplatanus*. Значне поширення має *Carpinus*

---

betulus, у меншій кількості – *Fraxinus excelsior*. На жаль, молоде покоління *Quercus robur* є малочисельним. До прикладу, у таких насадженнях доцільним є проведення освітлень, з метою формування у майбутньому насадження бажаного складу, забезпечуючи участь головних порід.

На основі власних досліджень та користуючись досвідом інших національних парків, зокрема і закордонних (Розточанський парк народовий, Польща) та відповідно до Проекту організації території Парку[5] було розроблено відповідну програму з відтворення корінних насаджень[8] на основі якої проводяться роботи з вводу саджанців бука лісового та дуба звичайного у чисті низькоповнотні перестійні грабові насадження. Дані дослідження є досить актуальними, так як з часом головна порода випаде, її зможе замінити підріст і сформувати повноцінне аборигенне або бажане у науковому плані насадження. Також доцільним є введення в культуру *Quercus petraea*, оскільки даний вид являється аборигенним на даній території. Характеризується більшою тіневитривалістю та краще адаптується до складних ґрунтово-гідрологічних умов.

З метою вивчення вікової структури ценопопуляцій фіторізноманіття Парку закладено 14 ботанічних пробних площ. Результати досліджень залежать від кліматичних умов. Так, кліматичні умови весни 2014 та 2020 року призвели до затримання вегетаційних процесів горицвіту весняного, сону великого, хоча в наступні роки цього не спостерігалось. На сьогодні спостерігається динаміка в популяції, стан яких є задовільним. Виконуються заходи із репатріації видів, які частково чи вже повністю зникли з наших теренів.

З 2012 року започатковано наукові експедиції на території Парку на предмет дослідження рослинного біорізноманіття: дослідження мохоподібних (Абдулоєва, 2012, 2013 рр.); популяції берези Клокова (Гарєєв з 2012 р.); дослідження мікології (Щербакова, 2013-2017 рр.; Бороземський, 2014, 2016 р.); фітосозологічні дослідження (Онук, 2017 р., Кагало, Сичак, Вашеняк, 2019 р.). За 10 років наукових досліджень кількість судинних рослин збільшилась з 767 видів у 2012 році до 1194 у 2022 році. Достовірно встановлено 53 види рослин занесених до ЧКУ [2,3,4].

За результатами узагальнених даних польових досліджень на території Парку зафіксовано 755 видів тварин, з них 53 видів занесені до ЧКУ [4]. Щорічно проводяться зимові обліки ссавців, здійснюються ентомологічні, хіроптерологічні та орнітологічні дослідження. За результатами моніторингу ентомологічні списки поповнилися на 367 видів, з них 10 – занесені до ЧКУ, орнітологічні – на 10 видів, з них один вид віднесений до ЧКУ, хіроптерологічних – на 7 видів рукокрилих, занесених до ЧКУ. Відрядно відмітити, що за останні роки в Парку, у результаті ефективного виконання природоохоронних та біотехнічних заходів, значно покращився стан окремих видів тварин.

Значна частина досліджень на території Парку проводиться організаціями, з якими укладені угоди про наукове співробітництво. За останні роки закладено значну кількість моніторингових ділянок для досліджень тих чи інших природних комплексів та об'єктів. Так, науковцями Інституту географії НАН України проведено дослідження ґрунтового покриву та ландшафтної структури території Парку. Кінцевим результатом досліджень є створення карти ландшафтних комплексів та ґрунтів національного природного парку “Кременецькі гори”.

Вагомий цикл наукових досліджень виконані науковцями Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління та Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, в результаті яких був підготовлений Проект організації території Парку.

Науковцями Національного лісотехнічного університету України виконано наукові дослідження проблеми всихання ясена на території Парку. Дослідженням встановлено, що ослаблення та всихання ясена спричинюється утворенням сумчастого спороношення гриба *Hymanoscyphus fraxineus*. Патоген уражає ясени різного віку, в чистих та змішених деревостанах, в лісах, лісосмугах, в зелених насадженнях.

Спільно з науковцями Національного університету “Львівська політехніка” створено цифрову тематичну карту деревостанів території Парку, на якій векторизовано межі зон, кварталів, виділів, створено атрибутивну таблицю.

ГО “Дунайсьо-Карпатська програма” виконано дослідження на предмет наявності старовікових насаджень та належності лісових

територій до пралісів, квазіпралісів та природних лісів. За результатами досліджень встановлено, що на території Маслятинського ПНДВ є лісові ділянки, які згідно критерій та методик визначення належать до категорій природних лісів.

З метою заповідання цінних природних територій виконуються ряд наукових досліджень та організовуються експедиції для підготовки матеріалів щодо оптимізації території Парку. Так, з 2013 року організовані спільні дослідження перспективних ділянок для включення до складу Парку науковцями Інституту екології Карпат НАН Карпат, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Інституту агроєкології і природокористування НААН, Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка та Кременецької ОГПА ім. Т. Шевченка в результаті чого Кабміном затверджено розширення Парку на 536,0618 га. У 2020-2021 рр. підготовлено матеріали на розширення Парку на площу 188,5926 га.; у 2022 р. – на 504 га.

Виходячи з короткого аналізу наукової діяльності та моніторингових спостережень, можна констатувати, що території Парку є перспективними для подальших досліджень, оскільки забезпечують збереження типових і рідкісних біотопів, ландшафтів, флори та фауни Кременецьких гір. А вже проведені спостереження дають змогу констатувати як стабільність у функціонуванні окремих компонентів і популяцій, так і окремі зміни й відхилення, що відбуваються у природі.

Література:

1. Гаськевич О. В. Структура ґрунтового покриву Гологоро-Кременецького горбогір'я: автореф.; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 20 с.
2. Заверуха Б. В. Нарис рослинності Кременецьких гір / Б. В. Заверуха // Питання фізіології, цитоембріології і флори України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963 а.– С. 81–104.
3. Літопис природи національного природного парку “Кременецькі гори”. Том 1. / Кременець : ТОВ "ПАПРУС-К", 2013. 247 с.
4. Літопис природи національного природного парку “Кременецькі гори”. Том 10. / Кременець : ТОВ "ПАПРУС-К", 2022. 339 с.
5. Проект організації території національного природного парку “Кременецькі гори”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів [За ред. Смоляр О. М.] – К., 2016. – 225 с.
6. Царик Л. П., Новицька С. Р. Природні рекреаційні ресурси. Природні

-
- умови та ресурси Тернопільщини. Тернопіль : ТзОВ “Терно-граф”, 2011. С. 325-378.
7. Штогрин М. О., Байрак О. М., Царик Л. П., Онищенко В. А. Національний природний парк “Кременецькі гори”: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природничих комплексів та історико-культурних традицій: монографія. К.: ТВО “ВТО Типографія від А до Я”, 2017. 292 с.
  8. Штогрин М.О. Відтворення корінних насаджень в національному природному парку “Кременецькі гори” / Матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції “Екологічний контроль і моніторинг стану дубових лісів Поділля та особливості їх природного відновлення” – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2015 – с. 91-99.

Ігор КУЗИК,
доктор філософії (PhD), асистент
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СТРУКТУРА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В МЕЖАХ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ

Загальна площа комплексної зеленої зони міста (КЗЗМ) Тернопіль становить 9966 га (2690 га – лісопаркова частина і 7276 – лісогосподарська) (табл. 1). У структурі КЗЗМ переважають ліси 4907 га (49%), значну площу займають багаторічні насадження 1902,5 га (19%), 1419 га (14%) займають землі під водою та болотами, 577 га (6%) – зелені насадження загального користування, 433 га (4,5%) – зелені насадження спеціального призначення, 406,5 га (4%) – газони, пасовища і сіножаті, найменшу площу становлять зелені насадження обмеженого користування – 321 га (3,5%) [1].

Важливою характеристикою комплексної зеленої зони міста, є заповідність – рівень збереження природних комплексів її території. В межах КЗЗМ Тернопіль зосереджено 44 об’єкти природно-заповідного фонду загальною площею 1662,57 га (табл. 2). Відповідно, заповідність території досліджуваної КЗЗМ складає 16,7% (лісопаркової частини – 26,9%, лісогосподарської – 12,9%), що є достатньо високим показником в умовах урбанізованого середовища. Найбільші площі у структурі ПЗФ комплексної

зеленої зони міста Тернопіль (табл. 3) займають РЛП «Загребелля» (630 га), «Серетський» гідрологічний заказник загальнодержавного значення (301,6 га) та «Чистилівський» орнітологічний заказник загальнодержавного значення (321,0 га). Значні площі також займають заказники місцевого значення: 4 ботанічні (217 га), 3 ландшафтні (74,5 га) і 3 гідрологічні (68 га). П'ять парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, з яких 4 розташовані в адміністративних межах міста Тернопіль, займають близько 37 га. Пам'ятки природи місцевого значення, серед яких найбільше ботанічних, становлять близько 5 га [3].

Таблиця 1

Площі структурних елементів КЗЗМ Тернопіль [1]

Структурні частини КЗЗМ		Групи насаджень		Площа, га			
Комплексна зелена зона міста	Лісопаркова частина	Зелені насадження загального користування	Парки	450,0	577,0	2690,0 9966,0	
			Сквери	10,5			
			Бульвари	5,5			
			Насадження житлових кварталів	111,0			
		Зелені насадження обмеженого користування		321,0			
		Зелені насадження спеціального призначення		433,0			
		Ліси		357,0			
		Газони, пасовища і сіножаті		406,5			
		Багаторічні насадження приватної забудови		256,5			
		Водні об'єкти		339,0			
	Лісогосподарська частина	Ліси		4550,0			7276,0
		Багаторічні насадження		1646,0			
		Землі під водою та болота		1080,0			

Таблиця 2

Структура природно-заповідного фонду КЗЗМ Тернопіль

Категорія об'єкту ПЗФ		Площа, га	
Регіональний ландшафтний парк		630,0	
Заказники загальнодержавного значення	гідрологічний	301,5	622,5
	орнітологічний	321,0	
Ботанічні заказники місцевого значення		217,0	
Ландшафтні заказники місцевого значення		74,5	
Гідрологічні заказники місцевого значення		68,0	
Пам'ятки природи місцевого значення	комплексна	1,5	5,6
	геологічна	0,1	
	гідрологічні	1,6	
	ботанічні	2,4	
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва		37,1	
Ботанічний сад		7,8	
		1662,5	

Таблиця 3

Перелік об'єктів природно-заповідного фонду КЗЗМ Тернопіль

Назва об'єкту ПЗФ	Категорія	Площа, га
Лісопаркова частина		
«Загребелля»	Регіональний ландшафтний парк	630,0
«Чагарі Кутківецькі»	Ботанічний заказник місцевого значення	87,0
«Тернопільське джерело»	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	0,01
«Тернопільські джерела»		0,1
«Тернопільський дуб»	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	0,01
«Тернопільська липа»		0,01
«Тернопільські магнолії»		0,02
«Заповідний куточок ім. М. П. Чайковського»		0,03
«Старий парк»	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	7,0
Сквер Кобзаря		0,3
Сквер ім. Шевченка		1,0
Сквер ім. В. Чорновола		0,5
Лісогосподарська частина		
«Серетський»	Гідрологічний заказник загальнодержавного значення	301,5
«Чистилівський»	Орнітологічний заказник загальнодержавного значення	321,0

«Наші гаї»	Ландшафтний заказник місцевого значення	40,0
«Головачеве»		28,5
«Кружляк»		6,0
«Іванівський»	Ботанічний заказник місцевого значення	57,0
«Довжанський»		37,0
«Шляхтинецький»		36,0
«Горішньоівахівський»	Гідрологічний заказник місцевого значення	37,5
«На куті»		16,3
«Велике болото»		14,2
«Відслонення сармату у с. Великий Глибочок»	Комплексна пам'ятка природи місцевого значення	1,5
«Скупчення кристалів кальциту у с. Лучка»	Геологічні пам'ятка природи місцевого значення	0,1
«Озерце «Безодня»	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	0,33
«Миролобівське джерело»		0,28
«Острівське джерело»		0,12
«Джерело Різдва Пресвятої Богородиці»		0,025
«Ступківське джерело»		0,02
«Джерело «Безодня»		0,04
«Джерело «В загороді»		0,01
«Джерело Пресвятої Трійці»		0,23
«Джерело Божої любові»		0,03
«Тернопільська діброва»		1,3
«Дуб звичайний»		0,1
«Дуби братів Місулів»	0,025	
«Дуб «Козацький»	0,02	
«Дуб «Товстолугівський»	0,02	
«Вікові дерева «Модрини»	0,02	
«Товстолузька липа»	0,02	
«Лиса гора»	28,3	
«Плотицький»	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	7,8

Об'єктивною передумовою збереження існуючої площі КЗЗМ Тернопіль є надання заповідного статусу основним структурним елементам – паркам, скверам тощо. Звичайно, що не усі озеленені території міста відповідають статусу об'єктів ПЗФ.

Проте погоджуємось із пропозиціями профільних відомств [2] та науковців [4,5] щодо надання статусу парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва парку «Національного відродження» (45 га), парку «Топільче» (60 га), парку ім. Т. Шевченка (18 га), а також скверу «Миру» (1,6 га) та дендрарію ТНПУ ім. В. Гнатюка разом із нещодавно закладеним «Біблійним садом» (загальною площею близько 5 га). Створення нових об'єктів ПЗФ в межах КЗЗМ Тернопіль дозволить збільшити площу заповідних територій до 1792 га. А природоохоронний статус парків міста стане превентивним механізмом недопущення їх забудови та скорочення площ.

Література:

1. Кузик І.Р., Царик Л.П. Геоекологічна оцінка структури комплексної зеленої зони міста Тернопіль та її оптимізація. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2020. Випуск 34. С.8-18. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2020-34-01>
2. П'ятківський І.О. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи розвитку у Тернопільській області. Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Гримайлів-Тернопіль: «Джура», 2008. С. 259-264.
3. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської міської територіальної громади Тернопільського району станом на 13.05.2022 р. URL: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/ternopiul_mtg.pdf
4. Царик Л., Царик П. Локальна екомережа як природоохоронна система міста Тернополя. *Стратегія сучасного міста*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ. 2012. С. 138-143.
5. Царик П., Царик Л. Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» у системі рекреаційного і заповідного природокористування. Монографія. Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2013. 186 с.

Галина ОЛІЯР,
Природний заповідник «Медобори»
Олег НАБОЛОТНИЙ,
ГО «Княжий ліс»
Олексій ВАСИЛЮК

Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України

«ЛОШНІВСЬКА СТІНКА» - НОВИЙ ОБ'ЄКТ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Природно-заповідний фонд Тернопільщини поповнився новим об'єктом – Тернопільська обласна рада 26 серпня 2022 року ухвалила рішення про створення ландшафтного заказника місцевого значення «Лошнівська стінка». Охоронний статус отримали майже 124 гектари лісу та заплави річки Гнізна.

Новостворений заказник розташований між с. Кровинка та с. Лошнів Теревовлянської об'єднаної територіальної громади Тернопільської області (мал. 1). Назва заказника запозичена з місцевої назви урочища.

Це лісовий масив на підвищеному плато, який підковоподібно огинає річка Гнізна формуючи долину із лучною та фрагментами лучно-болотної та прибережно-водної рослинності (мал. 2).

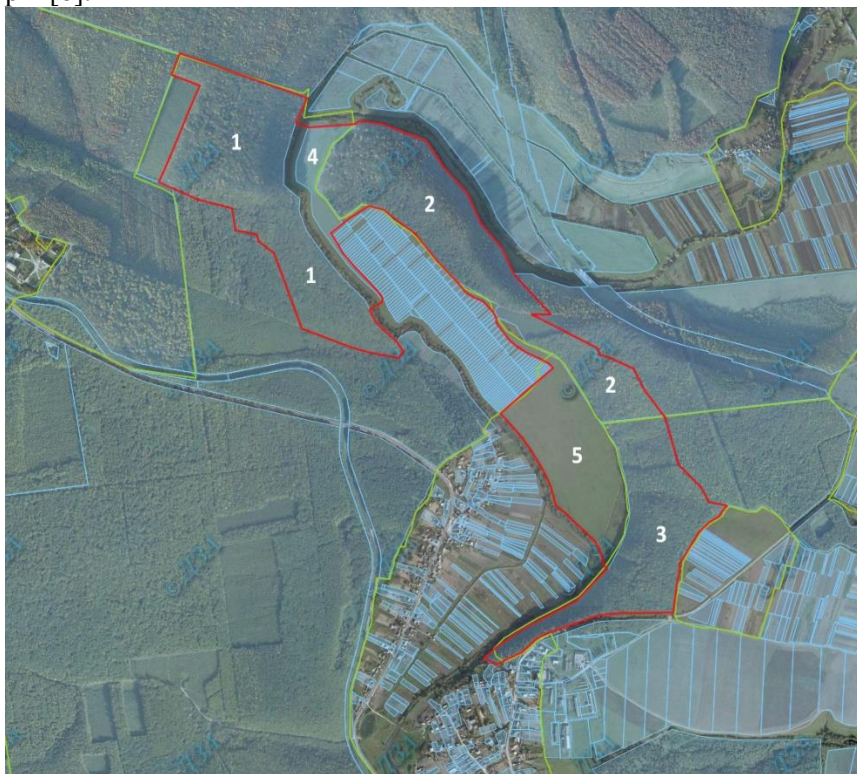
Лісове урочище Лошнівська Стінка знаходиться в лісостеповій природній зоні на Тернопільському плато Подільської височини. Річка Гнізна (ліва притока Серету) підковоподібно огинає лісовий масив, утворюючи мальовничу долину. Відносна висота становить 90 м, абсолютна висота – 270 – 360 м. Плато має незначний нахил поверхні з півночі на південь і з північного заходу на південний схід. Ґрунти лучно-чорноземні та чорнозем опідзолені, крупнопилуватосередньосуглинисті [8].

Ландшафтний заказник місцевого значення, відповідно до Екологічної мережі Тернопільської області, знаходиться в межах Серетського міжрегіонального екологічного коридору Теревовлянського природного ядра місцевого значення [2, 9, 10].

Термічний режим характеризується м'якою зимою із середніми температурами січня від -4,5°C до -5,5°C і теплим літом із середніми температурами липня +18-19°C. Теплий період року із

середньодобовими температурами вище 0°C триває 253 дні. Середньорічна температура на поверхні ґрунту становить 8°C. Суми активних температур коливаються від 2400°C до 2500°C. Річна кількість опадів 670 – 550 мм, близько 70 – 75% з них випадає на теплий період року. Коефіцієнт зволоження коливається від 0,92 до 1,11, тобто зволоження достатнє. Радіаційний баланс змінюється в межах від 39 до 41,5 ккал/кв.см за рік [8].

**Рис. 1 Приуроченість ландшафтної заказника
«Лошнівська стінка»**

Більша частина території заказника – природний широколистяний ліс, представлений стиглими та середньовіковими деревостанами, з перевагою дуба звичайного (*Quercus robur*) у складі із значною часткою участі граба звичайного (*Carpinus betulus*) та клена гостролистого (*Acer platanoides*). Є невеликі ділянки березового лісу та кленового з інтродукованою модриною.

Підріст помірно густий, його формують клен гостролистий (*Acer platanoides*), явір (*Acer pseudoplatanus*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), дуже рідко трапляється бук лісовий (*Fagus sylvatica*). У підліску поодинокі ростуть бруслина європейська (*Euonymus europaeus*), жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). Трав'яне вкриття формують типові види: зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетоподібний (*Stellaria holostea*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*). Також зустрічається конвалія звичайна (*Convallaria majalis*) – вид, внесений до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області [1].

Рис. 2 Заказник «Лошнівська стінка»

Під час експедицій до урочища 29.02.2020 р., 05.08.2020 р., 27.03.2021 р. виявлено рідкісні рослини, які занесені до Червоної книги України та перебувають під охороною міжнародних конвенцій (CITES, Додатку V Оселищної Директиви): гніздівку звичайну (*Neottia nidus-avis* L. (Rich) – зростає поодинокі; любку дволисту (*Platanthera bifolia* L. (Rich) – зростає спорадично на площі 30 м²; підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – зростає на значній площі, щільність на окремих ділянках сягає 25-30

різновікових рослин на 1м² з домінуванням генеративних [4, 7, 11, 13].

До лісового масиву примикають заплавні луки з фрагментами лучно-болотної та прибережно-водної рослинності вздовж меліоративних каналів.

Більшість території заказника формують оселища Резолюції 4 Бернської конвенції та Додатку I Оселищної директиви, які потребують охорони: G1.A1 *Quercus – Fraxinus – Carpinus betulus* woodland on eutrophic and mesotrophic soils / Ліси *Quercus – Fraxinus – Carpinus betulus* на евтрофних і мезотрофних ґрунтах. Вздовж меліоративного каналу є фрагменти рідкісних оселищ F9.1 Прирічкові чагарники; C3.2 Water-fringing reedbeds and tall helophytes other than canes / Літоральні угруповання високих гелофітів (крім очерету). Луки представлені невеликими за площею оселищами E3.4 Moist or wet eutrophic and mesotrophic grassland / Мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні луки та E2.2 Low and medium altitude hay meadows / Рівнинні та низькогірні сінокісні луки. Збереження цих оселищ є важливим для європейського співтовариства [8].

В лісовому урочищі у 2020 році проводилися дослідження тваринного світу за допомогою фото та відеофікасації лісовими камерами [6, 13].

Вдалося зафіксувати види тварин, які знаходяться під охороною Червоної книги України: тхора лісового (*Mustela putorius*) та сову довгохвосту (*Strix uralensis*), а також види тварин, які знаходяться під охороною Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі: борсука європейського (*Meles meles*) куницю лісову (*Martes martes*). В лісовому масиві та долині річки Гнізна зареєстровано птахів, які знаходяться під охороною Резолюції 6 Бернської конвенції: лелеку білого (*Ciconia ciconia*), рибалочку блакитного (*Alcedo atthis*), жовну чорного (*Dryocopus martius*), жовну сивого (*Picus canus*), сорокопуда тернового (*Lanius collurio*); Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення: вівсянку звичайну (*Emberiza citrinella*), коноплянку (*Acanthis cannabina*), щиглика звичайного (*Carduelis carduelis*), вільшанку (*Erithacus rubecula*), берестянку звичайну (*Hippolais icterina*), кропив'янку чорноголову (*Sylvia atricapilla*),

---

дрозда чорного (*Turdus merula*), дрозда співочого (*Turdus philomelos*), вивільгу звичайну (*Oriolus oriolus*). [4, 5, 12].

В осінньо-зимовий період тут фіксується активний міграційний рух сарни європейської (*Capreolus capreolus*) з лісових масивів правого на лівий берег річки Гнізна та навпаки, що свідчить про важливість лісового урочища Лошнівська Стінка для міграції диких копитних тварин. Серед інших ссавців лісовими камерами зафіксована лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), заєць сірий (*Lepus europaeus*), мишак європейський (*Sylvaemus sylvaticus*) та представники ряду рукокрилих (*Chiroptera*), які всі занесені до Червоної книги та міжнародних охоронних списків, визначення видового складу яких, потребує додаткового дослідження.

Також тут зустрічаються канюк звичайний (*Buteo buteo*), зимняк (*Buteo lagopus*), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), яструб малий (*Accipiter nisus*), чапля сіра (*Ardea cinerea*), крук (*Corvus corax*), бджолоїдка звичайна (*Merops apiaster*), припутень (*Columba palumbus*), горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), костогриз звичайний (*Coccothraustes coccothraustes*), підкоришник звичайний (*Certhia familiaris*), гаїчка болотяна (*Poecile palustris*) та багато інших.

На заплаві долини річки Гнізна трапляються вуж звичайний (*Natrix natrix*), ящірка прудка (*Lacerta agilis*), веретільниця ламка (*Anguis fragilis*), представники земноводних (Amphibia). Фіксується значна різноманітність мишовидних гризунів та ентомофауни, видовий склад яких потребує додаткового дослідження.

Територія заказника має естетичну цінність, оскільки поєднує в собі мальовничу долину річки Гнізна із багатим різнотрав'ям та природний широколистяний ліс із віковими дубами. Таке поєднання різноманітних природних комплексів та горбогірний рельєф формує сприятливий фон для фізичного (екологія) та психологічного (естетика) здоров'я, як місцевих жителів, так і туристів.

Новостворений об'єкт ПЗФ має історико-культурне значення. На його території, знаходиться городище ранньозалізного віку, яке відкрито у 1970 р. викладачем Тернопільського педінституту Й. М. Свинком. В 1991 р. тут проводилися археологічні пошукові роботи під керівництвом О. Ситника, який зробив переріз валу та заклав кілька траншей на

укріпленій території. На основі отриманого матеріалу дослідник відніс його до Гальштатської культури ранньозалізного віку. Згодом М. Бандрівський відніс Лошнівське городище до Висоцької культури. У 2008 році експедицією Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка на чолі із Б. Завітій встановлено, що городище Лошнів-I, селища Лошнів-II, Лошнів-III та курганна група поховань Лошнів-IV відносяться до культури Гава-Голігради (1100 – 700 р.р. до н.е.). Такого роду пам'ятка археології є унікальною та становить значну історико-культурну цінність для України [3].

На території заказника планується запровадити режим, визначений Законом України «Про природно-заповідний фонд України» для заказників:

- заборона будь-яких лісогосподарських заходів;
- заборона порушення ґрунтового покриву та видобування корисних копалин;
- заборона полювання;
- заборона випалювання сухої трави;
- заборона збору рідкісних рослин;
- заборона зміни гідрологічного режиму заплави;
- заборона використання агрохімічних речовин;
- заборона влаштування сміттєзвалищ та інші форми забруднення території;
- масовий відпочинок та облаштування рекреаційних пунктів.

Пропонується режим непрямого використання природних ресурсів та охорони з дозволом використання території в науково-пізнавальних, рекреаційно-туристських та еколого-освітніх цілях, які не призводять до знищення природного комплексу, що охороняється.

Завдяки створенню заказника у цьому районі сформується комплексний ландшафтно-культурний об'єкт, який дозволить зберегти біорізноманіття долини річки Гнізна і лісового масиву урочища Лошнівська Стінка, а також історико-культурні пам'ятки, а сам об'єкт природно-заповідного фонду стане ядром Серетського міжрегіонального екологічного коридору.

Література:

1. Види рослин, занесені до переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області

-
- [//https://ecology.te.gov.ua/roslinnij-i-tvarinnij-svit/roslinnij-svit/#l-roslinnij-svit](https://ecology.te.gov.ua/roslinnij-i-tvarinnij-svit/roslinnij-svit/#l-roslinnij-svit).
2. Екологічна мережа Тернопільської області
[//https://ecology.te.gov.ua/zberezhennya-biologichnogo-ta-landshaftnogo-riznom/ekologichna-merezha1/#l-ekologichna-merezha1](https://ecology.te.gov.ua/zberezhennya-biologichnogo-ta-landshaftnogo-riznom/ekologichna-merezha1/#l-ekologichna-merezha1).
  3. Завітій Б. І. Дослідження Лошнівського городища ранньозалізного віку та його околиць у 2008 р. Вісник Інституту археології, Львів - ЛНУ ім. І.Франка, 2009. Вип. 4 - с.111-129.
  4. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення
[//http://www.cites.org/eng/resources/species.html](http://www.cites.org/eng/resources/species.html).
  5. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979) // Київ, 1998. – 76 с.
  6. Наболотний О. І. Зустріч ссавців у лісовому урочищі "Дача Теревовлянська" (Тернопільська область). Матеріали до Атласу ссавців України. – Вип. 20, Київ, LAT&K, 2021. – с. 181.
  7. Національний каталог біотопів України. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.
  8. Природні умови та ресурси Тернопільщини [Текст] / наук. ред.: М. Я. Сивий, Л. П. Царик. – Тернопіль: Терно-граф, 2011. – 512 с.
  9. Царик Л. П. Збереження ландшафтного різноманіття Західного Поділля в контексті формування регіональної екомережі /Л. П.Царик //Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття: Збірник наукових праць українсько-польської наукової конференції. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. С.– 107-114.
  10. Царик Л. П. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області) / П. Л. Царик – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2005. – 172 с.
  11. Червона книга України. Рослинний світ // за ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
  12. Червона книга України. Тваринний світ. / за ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 624 с.
  13. Nabolotnyi O, Oliiar H, Kulikovskiy B (2022). Finds of mammals, birds and rare plants in the projected Regional Landscape Park "Kniazhyj lis" (Ternopil region, Ukraine). Version 1.2. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/ezckdt> accessed via GBIF.org on 2022-09-14.
-

Наталя ФЕРЕНЦ, старший науковий співробітник
Ігор ХОМИН, науковий співробітник
Галина СТЯМЕЦЬ, к.сільс.-госп. н,
заступник директора,
природний заповідник «Розточчя»
Ольга ДИКА, к.біол.н, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФЛОРИСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ В УРОЧИЩІ ЗАЛИВКИ

Осушення боліт було популярним у минулому столітті у багатьох країнах Європи. Не оминув цей процес Україну, особливо інтенсивно меліорація пройшла на болотах Полісся, локально – на Розточчі. Меліоровані торфовища з часом пересихали, ставали пожежонебезпечними. Боротися з підземними пожежами важко, задимленість поширюється на населені пункти, завдає шкоди здоров'ю людей. Ренатуралізація боліт, моніторинг процесу відновлення – актуальні дослідження в період глобальних кліматичних змін. *Мета роботи* – дослідження флористичного складу заповідного урочища «Заливки» після підтоплення, *завдання* – закладка флористичного профілю на ділянці де відбудеться підтоплення, започаткування тривалого моніторингу за успішними процесами рослинності.

Результати дослідження. Сучасне заповідне урочище "Заливки" – це лучно-болотний масив, розташований між грядовими підвищеннями Ставчанського ПОНДВ та озером Янівський Став в заплаві річки Верещиці та її лівій притоки Ставчанки. Відомо, що це торфове болото було основним природним середовищем впродовж двох минулих століть, де формувались місцеві популяції багатьох рідкісних видів рослин, умови росту яких повністю пов'язані з відкритими ділянками болота та особливим гідрологічним режимом. Унаслідок проведених на початку ХХ ст. та в 1954-57 р.р. меліоративних робіт, рівень ґрунтових вод на даній території понизився на 1- 1,2 м, внаслідок чого почався процес мінералізації верхніх шарів торфогрунтів [1].

Головний тип рослинності цього торфового болота до початку осушувальних робіт складала щільні осокові формації, які домінували на всій площі торфового болота, і відповідно до

фенологічного сезону, щороку викошувались місцевим населенням. Традиційний режим сінокосіння, сприяв загальній підтримці відкритої болотної екосистеми, зберігав торфове болото від заростання високотравною та деревно-чагарниковою рослинністю, забезпечував стійкий гідрологічний режим річкових заплавл місцевих малих річок. Зарегулювання стоку, випрямлення русел річок Верещиці та Ставчанка, зведення мережі осушувальних каналів в середині минулого століття, кардинально змінило гідрологічний режим на значних територіях, і, відповідно умови існування природної рослинності та спрямувало хід суцесійних процесів у бік антропогенної трансформації.

На момент створення природного заповідника «Розточчя» (1984-87 роки), урочище Заливки складалося з прибережно-водних та лучно-болотних комплексів, низькорослим деревно-чагарниковим рідколіссям: березами (низькою (*Betula humilis* Schrank), пухнастою повислою (*B. pendula* Roth.), сосною звичайною (*Pinus sylvestris* L.), вербами (гостролистою (*Salix acutifolia* Laksch.), вушкатою (*S. aurita* L.), козячою ((*S. caprea* L.), попелястою (*S. cinerea* L.), п'ятитичинковою (*S. pentandra* L.), ламкою (*S. fragilis* L.), розмаринолистою (*S. rosmarinifolia* L.). В трав'яному покриві переважали болотні види: журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum* L.), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile* L.) та болотний (*E. palustre* L.), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris* Schott), вовче тіло болотне (*Cómarum palústre* L.), калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.), жовтець їдкий (*Ranunculus acris* L.), гравілат річковий (*Geum rivale* L.), родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis* L.), осоки (*Carex*). Траплялися рідкісні види рослин: пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt et Summerhayes), м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó), плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó), косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.), синюха голуба (*Polemonium caeruleum* L.), вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum* L.), білозір болотний (*Parnassia palustris* L.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), осоки Давелла і дводомна (*Carex davalliana* Sm., *Carex dioica* L.) [2].

На жаль, різке падіння рівня ґрунтових вод в регіоні

поставило під загрозу існування цієї унікальної рослинності. Типових болотних ценозів в урочищі Заливки вже майже не залишилось. В останні роки спостерігається потужна експансія гадючника оголеного, осоки чорної, очерету звичайного. Спостерігається поява адвентивного виду - золотарника канадського.

Рис. 1. Розташування флористичного профілю в урочищі Заливки

З метою запобігання подальшій деградації унікального лучно-болотного природного комплексу урочища Заливки, та його ренатуралізації в 2016 та 2018-2020 роках на даній території впроваджувались два мікропроекти, спрямовані на відновлення гідрологічного режиму.

Для вивчення динаміки сукцесій процесів на підтоплених ділянках урочища Заливки в 2021 році було закладено ботанічний профіль на трансекті довжиною 64 м. Розмір облікових площадок

2x2 м, їхня кількість – 32 шт.

Загальне проективне покриття профілю - 100%, флористичний список складає понад 48 видів: *Carex vesicaria* L., *Carex hirta* L., *Urtica dioica* L., *Galeopsis tetrahit* L., *Cirsium arvense* (L.) Scop., *Potentilla anserina* L., *Bidens tripartita* L., *Galium album* Mill., *Vicia cracca* L., *Artemisia vulgaris* L., *Carex pseudocyperus* L., *Achillea millefolium* L., *Solidago canadensis* L., *Cruciata glabra* (L.) Ehrend., *Stachys palustris* L., *Ranunculus acris* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Geum rivale* L., *Valeriana exaltata* Mikan, *Sanguisorba officinalis* L., *Rhamnus cathartica* L., *Polygonum bistorta* L., *Daucus carota* L., *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Galium mollugo* L., *Cirsium rivulare* (Jacq.) All., *Rubus nessensis* W. Hall, *Scrophularia nodosa* L., *Frangula alnus* Mill., *Coronaria flos-cuculi* (L.) A. Br., *Veronica chamaedris* L., *Taraxacum officinale* Webb ex Wigg., *Hypericum maculatum* Crantz, *Alchemilla vulgaris* L., *Poa pratensis* L., *Veronica longifolia* L., *Iris pseudacorus* L., *Lotus corniculatus* L., *Mentha longifolia* (L.) Huds., *Potentilla erecta* (L.) Rausch., *Caltha palustris* L., *Veratrum album* L., *Carex acutiformis* Ehrh., *Fumaria officinalis* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Equisetum palustre* L.

На дев'яти площадках профілю переважають осоки пухирчаста та шорстковолосиста (*Carex vesicaria* L., *Carex hirta* L.) на усіх решта вони присутні в меншій кількості, рідше трапляються осока гостроподібна (*Carex acutiformis* Ehrh) та несправжньосмикавцева (*Carex pseudocyperus* L.). Гадючник болотний (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.) теж присутній на більшості площадок, домінує на восьми. Родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis* L.) домінує на п'яти ділянках, це особливий вид рослин, який є єдиною кормовою базою для рідкісних метеликів-голуб'янок (*Maculinea alcon*, *Maculinea arion*, *Maculinea nausithous*, *Maculinea teleius*). Ці види занесені в Червоний список МСОП (категорія — LR/nt, ver. 2.3, 1994), в Червону книгу Європейських денних метеликів (SPEC 3, категорія — VU), тому збереження і відновлення популяції родовика в Заливках є важливим для підтримки рідкісних метеликів.

На чотирьох облікових ділянках переважає *Solidago canadensis* L. - адвентивний вид, схильний до експансії, дуже небажаний на території заповідника.

Висновки. Флористичні описи урочища Заливок, починаючи

з 1985 р., свідчать про поступове зникнення болотних видів рослин, як результат меліорації до утворення заповідника. За останнє десятиріччя в урочищі проходять процеси сільватизації, зникають лучно-болотні види рослин, особливо рідкісні види з родини зозулинцевих.

Флористичний профіль, закладений до початку підтоплення, містить понад 48 видів рослин, переважають осоки, гадючник болотний, гірчак зміїний. Рідкісних видів, занесених в Червону книгу України та регіональні списки не виявлено. Поодинокі трапляються білозір болотяний (*Parnassia palustris* L.) вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris* L.), м'ята довголиста (*Mentha longifolia* (L.) L.), калюжниця болотяна (*Caltha palustris* L.), півники болотяні (*Iris pseudacorus* L.).

Багаторічний моніторинг флористичного профілю дасть можливість відстежувати зміни у рослинному покриві до і після початку робіт з ренатуралізації болота.

Література:

1. Жижин М.П., Кагало О.О., Чабан Х.І. Рослинність урочища Заливки заповідника «Розточчя». Укр. ботан. журн. - 1988. - 42, №1. – с. 68-72
2. Стрянець Г.В., Горбань Л.І., Хомин І.Г., Ференц Н.М. Моніторинг стану трансформації та збереження біорізноманіття екосистем в умовах природного заповідника «Розточчя» // Науковий вісник НЛТУ України. Том 28 № 10 (2018): – С. 57- 62.

ПРОЕКТОВАНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК «НОВОСІЛКІВСЬКИЙ» - ПРИРОДНЕ ЯДРО ТОВТРОВОГО ЕКОКОРИДОРУ

Товтрове пасмо – особливе геологічне, геоморфологічне та ландшафтне природне утворення. Товтрова горбисто-рифова гряда – чітко виражений орографічний елемент рельєфу Поділля, є унікальною пам'яткою природи та геологічного минулого, формування якого відбувалося в прибережних водах Сарматського моря 15-20 млн. років тому. Основним матеріалом для утворення рифу були відмерлі рештки організмів з вапняковим скелетом: літотамнієві водорості, маховатки, молюски, серпули та інші колоніальні організми, які розвивалися на піднятих ділянках морського дна, і завдяки специфічним умовам їх консервації осадовими породами, збереглися у прижиттєвому положенні, сформувавши поклади вапняків [4].

Антропогенне освоєння території Поділля, і зокрема земель довкола Товтр, має давні історичні корені. Всі рівнинні ділянки були поступово перетворені на орні землі, а схили із значною крутизною використовувались як сінокоси і пасовища. Тому, на сьогоднішній час, типових для Поділля лісових, степових та лучних ценозів залишилося зовсім мало. Збереглися лише окремі лучно-степові ділянки невеликої площі у непридатних для господарської діяльності крутих схилах Товтр, з виходами на поверхню вапнякових скель та кам'яни розсипів, а також ліси на вершинах та схилах товтр, але давнє їх господарське використання внесло значні зміни в склад їх порід та вікову структуру.

Товтровий кряж чітко виділяється у рельєфі Поділля у вигляді пасма горбів різної висоти шириною 3-5 км формуючи міжрегіональний Товтровий екологічний коридор, який через національний Дністровський забезпечує можливість міграції фауни у Галицько-Слобожанський та Степовий широтні екокоридори екомережі України [6, 7, 8].

На жаль, територія Товтрового пасма не формує безперервного природного утворення, а перервана агроценозами, особливо у виположеній північній його частині. Тому надзвичайно

важливим є взяття під охорону та забезпечення від подальшої руйнації степових, лучних, лучно-степових та острівних лісових ділянок, які зберігають залишки автохтонної флори і фауни і можуть стати проміжними ланками ланцюга ділянок, які забезпечать функціонування цього екокоридору

Методика та матеріали

Територія, яка пропонується для створення ландшафтного заказника місцевого значення «Новосілківський», обстежувалася науковими працівниками природного заповідника «Медобори» впродовж 2020 року в різні сезони.

Дослідження проводились маршрутним методом з фотофіксацією та встановлення координат знахідок рідкісних та червонокнижних видів, а також підрахунку чисельності на одиницю площі масових червонокнижних видів (*Galanthus nivalis* L.) навесні.

Обговорення

Територія, перспективна для створення ландшафтного заказника «Новосілківський», заходиться на північній околиці с. Новосілка Скалатської територіальної громади. Ділянка розташована на головному пасмі Товтр, перетинаючи його з північного сходу на південний захід і буде об'єднувати 6 добре збережених лісових та лучно-степових ділянок загальною площею 96 га (рис. 1, 2).

Лісовий масив (1) – це частина острівного лісового урочища Грабник на вершині Товтровою пасма (70,5 га). З південно-східної частини до нього примикає невеликої площі лучно-степова ділянка площею 1,3 га (2), яка смугою шириною 30-50 м з'єднує урочище Грабник з проектованою комплексною пам'яткою природи місцевого значення «Останці Подільських товтр» – 15,4 га (4) та сакральною пам'яткою в складі каплиці з джерелом – 0,05 га (3). Зі сходу до вищевказаних об'єктів примикає ще одна товтра із добре збереженим лучно-степовим різнотрав'ям, площею 2 га (5), а південніше знаходиться масив товтр з виходами на поверхню вапнякових порід та теж добре збереженими лучно-степовими ценозами – 6,9 га (6).

Проектований об'єкт природно-заповідного фонду утворить природне ядро регіонального значення, яке є місцем концентрації специфічного флористичного та фауністичного комплексу,

---

властивого для Товтр. Разом з природним заповідником «Медобори», який є природним ядром національного значення, стане важливою функціональною частиною міжрегіонального Товтрового екокоридору [7, 8].

Лісовий масив (кв. 27 в. 11, 12, 13, 14, 15, 16; кв. 28 в. 1, 2, 3, 8, 10, 11, 12, 15 Скалатського лісництва ДП «Кременецьке лісове господарство») формують різновікові деревостани із високою часткою участі дуба звичайного (*Quercus robur* L.) у складі, із значною часткою граба звичайного (*Carpinus betulus* L.), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.) та з домішками інших лісових порід: черешні *Cerasus avium* (L.) Moench, в'яза шорсткого (*Ulmus glabra* Huds.), явора (*Acer pseudoplatanus* L.). Підлісок представлений бруслиною європейською (*Euonymus europaea* L.), дереном-свидиною (*Swida sanguinea* Oriz), глодом (*Crataegus* sp.). Трав'яне вкриття утворюють копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.) – 5-7%, розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta* Waldst et Kit.) – 5-7%, зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea* L.) – 3-5%, зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum* Huds.) – 3-5%, підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.) – 2 -3%, купина широколиста (*Polygonatum latifolium* Desf.) – 1-2%, зрідка – чистець лісовий (*Stachys sylvatica* L.) із відсотком вкриття 20-30% через повне зімкнення крон. Доволі чисельно зростає підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.), який внесений до Червоної книги України та знаходиться під охороною Конвенції СІТЕS, Додатку V Оселищної Директиви [2, 5, 9]. Щільність виду на окремих ділянках сягає 50-60 різновікових рослин на 1м² з домінуванням генеративних. Поодинокі трапляються види, занесені до Червоної книги України: коручка чемерникоподібна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – у кв. 28 в. 1, коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) у кв. 27 в.15, любка зеленоквітка (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.) у кв. 28 в. 11, булатка великоквітка (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) у кв. 27 в. 15. Окрім того, на обстеженій території чисельно зростає арум Бессера (*Arum besseranum* Schott) – регіонально-рідкісний вид. Такі біотопи внесені до Додатку I Оселищної Директиви: 9170 *Galio-Carpinetum* oak-hornbeam forests / Дубово-грабові ліси *Galio-Carpinetum*, а також Резолюції 4 Бернської конвенції: G1.A1 *Quercus – Fraxinus – Carpinus betulus* woodland on eutrophic and esotrophic soils / Ліси

Quercus– Fraxinus – Carpinus betulus на евтрофних і мезотрофних ґрунтах та є потенційними об'єктами Смарагдової мережі України, а їх збереження є важливим для європейського співтовариства [1, 3, 5].

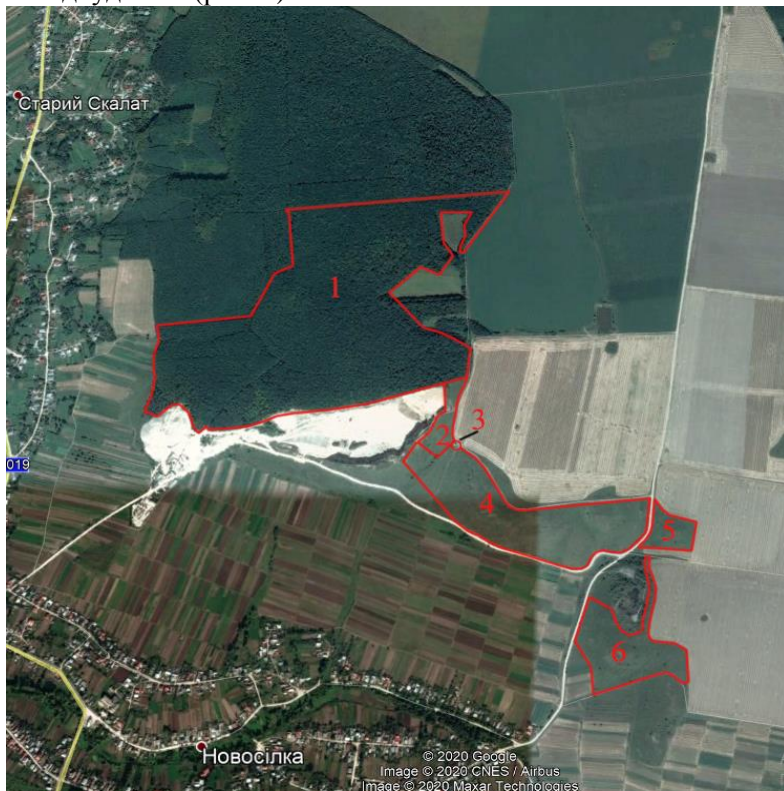
Фауністичний комплекс лісового масиву – типовий товтровий. Його формують: дрізд співочий (*Turdus philomelos*), дрізд чорний (*Turdus merula*), зяблик (*Fringilla coelebs*), кропив'янка сіра (*Sylvia communis*), кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), мухоловка строката (*Ficedula hypoleuca*), дятел великий (*Dendrocopos major*), крук (*Corvus corax*), сойка (*Garrulus glandarius*), канюк звичайний (*Buteo buteo*). У лісовому масиві відмічено декілька мурашників мурашки рудої лісової (*Formica rufa*) – виду із Європейського червоного списку.

Зі сходу до лісового масиву примикають орні землі, на яких знаходяться дві археологічні пам'ятки-поселення Новосілка-I та Новосілка-II.

З південно-східної сторони лісового масиву прилягає ділянка 2 із добре збереженими типовими лучно-степовими угрупованнями, які формують тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia* L.), парило звичайне (*Agrimonia eupatoria* L.), підмаренник справжній (*Galium verum* L.), суховершки звичайні (*Prunella vulgaris* L.), в'язіль барвистий (*Coronilla varia* L.), цикорій дикий (*Cichorium intybus* L.), астрагал еспарцетний (*Astragalus onobrychis* L.), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata* L.), скабіоза блідо-жовта (*Scabiosa ochroleuca* L.), суниця зелені (*Fragaria viridis* Duch.), нечуйвітер волохатий (*Hieracium pilosella* L.), китятки чубаті (*Polygala comosa* Schkuhr), конюшини польова (*Trifolium arvense* L.) та лучна (*T. pratense* L.), деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.), роговик польовий (*Cerastium arvense* L.), миколайчики плоскі (*Eryngium planum* L.), перестріч польовий (*Melampyrum arvense* L.). Там же нечисельно зростає тирлич хрещатий (*Gentiana cruciata* L.), вид, внесений до переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області [1].

Ця ділянка смугою шириною 30-50 м з'єднує урочище Грабник з проєктованою комплексною пам'яткою природи місцевого значення «Останці Подільських товтр» (4) та сакральною пам'яткою (3) - каплицею з джерелом, які в останні

роки відбудовані (рис. 3).

Рис. 1 Територія проєктованого заказника «Новосілівський»

Комплексну пам'ятку природи місцевого значення «Останці Подільських товтр» (4) пропонуємо включити в заказник «Новосілівський». Степова і скельно-степова рослинність тут досить добре збережена. Проективне вкриття трав нерівномірне – 40-60%. На виходах вапняків чисельно зростають авринія скельна (*Aurinia saxatilis* (L.) Desv.), цибуля подільська (*Allium podolicum* Blocki ex Racib.), а також спорадично трапляються молодило руське (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp & C. V. Lehm), асплений муровий (*Asplenium ruta-muraria* L.), цибуля гірська (*Allium montanum* (Fr.) Holub.), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus* Willd.) – види, що підлягають охороні у Тернопільській області. На схилах масовим є ще один регіонально-рідкісний вид – гадючник

звичайний (*Filipendula vulgaris* Moench), а також вид на межі ареалу – звіробій стрункий (*Hypericum elegans* Steph. ex Willd.) та реліктовий вид, Волино-Подільський ендем – шавлія зарослева (*Salvia dumetorum* Andrz.).

Мал. 2 Проектований заказник «Новосілівський»

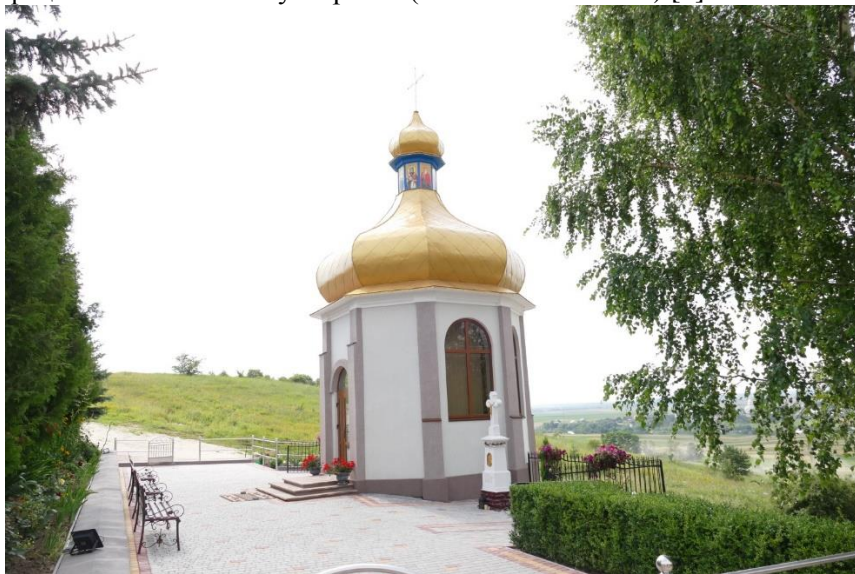
Ще одна окрема товтра із добре збереженими лучно-степовими ценозами (5) примикає зі сходу. Значну частину схилів тут займають куртини осоки гірської (*Carex montana* L.) та шавлії кільчастої (*Salvia verticillata* L.), а також зростають підмаренник справжній (*Galium verum*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), парило звичайне (*Agrimonia eupatoria*), деревій звичайний (*Achillea millefolium*), скабіоза блідо-жовта (*Scabiosa ochroleuca*), суниця зелені (*Fragaria viridis*), рутвиця мала (*Thalictrum minus* L.), волошка скабіозовидна (*Centaurea scabiosa* L.), цикорій дикий (*Cichorium intybus* L.), оман мечолистий (*Inula ensifolia* L.), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata* L.), миколайчики плоскі (*Eryngium planum*), роговик польовий (*Cerastium arvense* L.), чистець прямий (*Stachys recta* L.) тощо (рис. 4).

Південніше знаходиться масив товтр з виходами на поверхню вапнякових порід та теж добре збереженими лучно-степовим угрупованнями (6), які формують підмаренник справжній (*Galium verum*), скабіоза блідо-жовта (*Scabiosa ochroleuca*), деревій звичайний (*Achillea millefolium*), суниця зелені (*Fragaria viridis*), волошка скабіозовидна (*Centaurea scabiosa*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), парило звичайне (*Agrimonia*

---

eupatoria), маренка рожева (*Asperula cynanchica* L.), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata*), миколайчики плоскі (*Eryngium planum*), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus*), роговик польовий (*Cerastium arvense*), а на виходах каміння – куртини перстачу піскового (*Potentilla arenaria* Borkh).

На цих степових ділянках фрагментарно представлені біотопи E1.2 Perennial calcareous grassland and basic steppes / Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи, які підлягають охороні згідно Резолюції 4 Бернської конвенції та Додатку I Оселищної Директиви: 6210 Semi-natural dry grasslands and scrubland facies on calcareous substrates (*Festuco-Brometalia*) / Напівприродні ксерофітні трав'яні угруповання й чагарникові фації на вапнякових субстратах (*Festuco-Brometalia*) [5].

Рис. 3 Каплиця на джерелі

Лучно-степові схили є місцем концентрації великої кількості тварин різних груп, переважно це павуки (*Aranei*), комахи (*Insecta*), плазуни (*Reptilia*), окремі види земновозних (*Amphibia*), які знаходять тут умови для проживання. Для великої кількості з них, переважно автохтонних видів, це є їх останній прихисток. На цих ділянках знаходять для себе також умови для полювання канюки

(*Buteo buteo* L.), круки (*Cornix corax* L.), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*) та інші птахи. На час обстежень ентомокомплекс включав у себе звичайні види комах, характерних для лучно-степових ценозів товтр. Відмічено лише чисельний літ бджіл (*Apidae*), двокрилих (*Diptera*) та окремих видів лускокрилих (*Lepidoptera*).

Рис. 4 Лучно-степові угруповання проектного заказника

Таким чином, у цьому районі Товтрового пасма сформується комплексний об'єкт природно-заповідного фонду регіонального значення, який поєднає різні добре збережені ценози, властиві цій частині Товтр та сприятиме охороні видового різноманіття регіональної флори й фауни і підсилить функціональне значення міжрегіонального Товтрового екокоридору та забезпечить збереження історичних та сакральних пам'яток.

На території проектного заказника пропонується запровадити режим, визначений для заказників ст. 26 Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Пропонується режим непрямого використання та охорони з дозволом використання території в науково-пізнавальних, рекреаційно-туристських та еколого-освітніх цілях, інші види використання природних ресурсів, які не призводять до знищення

природного комплексу, що охороняється.

Створення об'єкту ПЗФ здійснюється відповідно до Законів України «Про Червону книгу України», «Про екологічну мережу України», «Про природно-заповідний фонд України».

Висновки

Добре збережені ділянки частини острівного лісового масиву урочища Грабник та ділянки зі степовою, лучно-степовою рослинністю (мал. 1) мають важливе значення для збереження автохтонної флори і фауни цієї частини Товтрового пасма.

Ландшафтний заказник «Новосілівський» стане регіональним ядром міжрегіонального Товтрового екокоридору та частково забезпечить можливість міграції видів у Галицько-Слобожанський та Степовий широтні екокоридори екологічної мережі України.

У цьому районі Товтрового пасма сформується комплексний ландшафтно-культурний заказник регіонального значення, який поєднає різні добре збережені ценози, властиві цій частині Товтр та сприятиме охороні видового різноманіття регіональної флори й фауни

Література:

1. Види рослин, занесені до переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області // <https://ecology.te.gov.ua/roslinnij-i-tvarinnij-svit/roslinnij-svit/#1-roslinnij-svit>
2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення // <http://www.cites.org/eng/resources/species.html>
3. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979) // Київ, 1998. – 76 с.
4. Москалюк К. Л. Охорона геоспадщини Подільських Товтр / К. Л. Москалюк // Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях»], (Гримайлів, 21–23 трав. 2008 р.). – Гримайлів; Тернопіль Джура, 2008. – С. 207–213.
5. Національний каталог біотопів України. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.
6. Сивий М. Я., Ковалишин Д. І. Товтри – як геолого-геоморфологічний феномен / М. Я. Сивий, Д. І. Ковалишин // Охорона і менеджмент

-
- об'єктів неживої природи на заповідних територіях: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях»], (Гримайлів, 21–23 трав. 2008 р.). – Гримайлів; Тернопіль: Джура, 2008. – С. 276–280.
7. Царик Л. П. Збереження ландшафтного різноманіття Західного Поділля в контексті формування регіональної екомережі /Л. П.Царик //Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття: Збірник наукових праць українсько-польської наукової конференції. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. С.– 107-114.
  8. Царик П. Л. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області) / П.Л. Царик – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2005. – 172 с.
  9. Червона книга України. Рослинний світ // [за ред. Я. П. Дідуха]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

УДК 504.062.4

Петро ПЛОЩАНСЬКИЙ, науковий співробітник,
Національний природний парк “Дністровський каньйон”

ТРАВЕРТИНОВІ СКЕЛІ ЯК ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, ЇХ ГЕНЕЗИС, РЕКРЕАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Одними із рекреаційно привабливих об'єктів національного природного парку “Дністровський каньйон” являються масивні травертинові скелі з таємничими печерами та мальовничими краплинними водоспадами. Вперше травертинові скелі, не як джерело корисних копалин, а як окрасу Дністровського каньйону, що дарує велику естетичну насолоду описав у своїх працях природолюб та дослідник Дністровського краю М. П. Чайковський [5-9]. Завдячуючи Миколі Петровичу багато травертинових скель набули статусу заповідності і тепер оберігаються законом.

На території національного природного парку “Дністровський каньйон” та на прилеглих ділянках у місцях витоку багатьох джерел формуються різні травертинові утворення, від кірок на дні потоку, невеликих загат до масивних травертинових

скель. Травертинові накопичення виникають через випад в осад карбонатів із перенасичених джерельних витоків.

На пологих схилах травертинові утворення розподіляються по всій довжині потоку у вигляді кірок на берегах та на дні потоку або у вигляді невисоких травертинових загат.

На стрімких схилах через підвищену турбулізацію потоку швидше проходить випад в осад карбонатів і утворюються локальні масивні травертинові скелі, проходячи багато етапів свого розвитку [1].

Травертинові скелі у Придністер'ї перебувають на різних етапах свого розвитку. Ключовими з них є наступні.

1 етап: вода з новоутворених джерел попадає на стрімкий схил і через підвищену турбулізацію потоку починає його вкривати травертиновою кіркою по всій ширині збігання води. На скелі наростають мохи та інші гідрофітні рослини.

2 етап: якщо розподіл води по ширині скелі водного потоку нерівномірний, то у місці найбільшого збігання води, мохи наростають сильніше, більше розбризкується вода і травертин у цьому місці стає товстіший, на ньому утворюється канал, по якому збігає вода. На схилі у місцях затримки води утворюються озерця з травертиновими гурами, через які переливається вода.

**Фото. 1. Шутроминці, ур. Бички.
Початкові травертинові
накопичення. 12.07 2018, фото
автора**

**Фото. 2. Зелений Гай, ур. Жежава.
Утворення водного каналу. 14.07.2014
фото О. Вікирчака**

**Фото. 3. Жизномир, ур. Монастирок.
Водоспад спадає травертиноюю трубою. 09.05.
2012. фото автора**

з травертиновими гурами, через які переливається вода.

3 етап: скеля далі росте по всій ширині водного потоку, а мохи над каналом схрещуються над ним і канал перетворюється у трубу – первинне формування

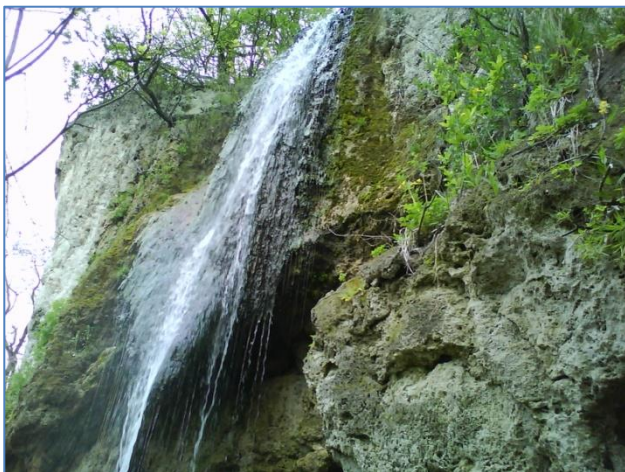
порожнин у масиві скелі. Ці порожнини у вигляді нір, можуть пронизувати масив скелі у різних місцях. Генезис скелі може оминати процеси утворення труб, а може повторюватись в різних місцях по ширині стоку води.

4 етап: карбонати у верхній частині скелі, де найбільше завих-

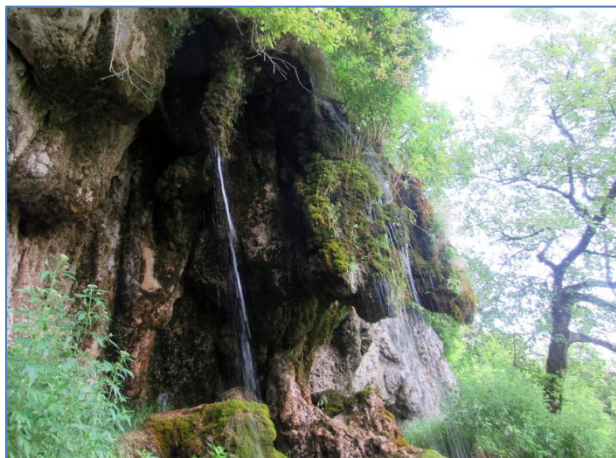
рення і найбільша перенасиченість води, починають нарощувати

виступ вперед, формуючи карниз.

Фото. 4. Дорогичівка, травертинова скеля. Формування карнизу. 28.04.2008, фото автора

Фото. 5. Устечко, ур. Пустельня. Нависаючий вниз карниз. 23.07.2020, фото автора

наростає далі.

7 етап: карниз наростає не тільки вперед, а і вгору, через що вода з джерел змінює русло і скеля росте в ширину, проходячи

5 етап: коли карниз виступає за скелю і вода не збгає, а спадає цівковими водоспадами з нього, мохи та різна водолюбна рослинність на краю карнизу звисає вниз і цементується карбонатами, нарощуючи карниз не тільки вперед, а і вниз.

6 етап: під водоспадом наростає травертиновий сталагміт, який через деякий час об'єднується з карнизом, утворюючи колону, що підпирає виступаючий карниз. Колона розростається в боки, утворюючи стінку, і під карнизом утворюється порожнина, а карниз

Фото. 6. Шутроминці, ур. Печерки. Сталагміт перед печерою. 06.09. 2012, фото

попередні етапи. У деяких випадках потік води штучно відводиться за межі скелі і травертин наростає у новому місці.

8 етап: якщо карниз до утворення колони набуває критичної маси, він обривається від масиву скелі і у цьому місці заново починається нарощування скелі.

Порода травертину легко обробляється, через що здавна використовується людьми для облаштування порожнин у скелі з формуванням кімнат, для проживання, чи культових потреб. Використання травертину, як будівельного матеріалу.

Фото. 7. Касперівці, ур. Під монастирем. Струмок збігає поруч скелі нарощуючи її в ширину. 08.11.2013. фото автора

Фото. 8. Ісаків. Велика скеля до обвалу 22.08.2016, фото автора

Фото. 9. Ісаків. Велика скеля після обвалу, 12.05.2019, фото В. Безгачнюк

Фото. 10. Устечко, ур. Пустельня. Рукотворна печера Грот Пустельника. Передня частина вибрана на будматеріали, 22.03.2017, фото автора

Травертинові скелі Подністер'я унікальні і не подібні одна на одну. Ця неповторність пояснюється тим, що кожна скеля, кожна ділянка скелі по різному проходила етапи розвитку. Великі травертинові скелі, особливо ті, по яких збігають чи спадають водоспади, володіють значною рекреаційною привабливістю і надають неоціненні екосистемні послуги.

Для підвищення рекреаційної значущості травертинових скель, де внаслідок втручання людини вона втрачена, доцільно провести заходи по їх збереженню, зокрема заходи по відновленню водоспадів.

До прикладу, з джерела над травертиною скелею у селі Печорна ще з XIX сторіччя вся вода відведена на потреби міста Заліщики. Травертин використаний на будівельні потреби, а залишки сухої травертинової скелі сумно майорять на схилі Дністра. Доцільно повернути частину води з джерела на скелю, вона оживе і набуде туристичної привабливості [2].

Фото. 11. Печорна. Залишки травертинової скелі, 16.01.2016, фото автора

Відновити водоспад доцільно і на скелях у селі Порохова та у селі Литячі, де струмки відведені поза скелю, повернувши їх повністю чи частково на скелю.

Подібна робота була проведена у 2007 році під час експедиції екологічної студії “Джерела” Заліщицької державної гімназії під керівництвом вчителя біології Олександра Вікирчака на Дорогичівській травертиновій скелі поблизу села Литячі (див. фото 4). Раніше під скелею проходила дорога і вода її розмивала,

---

через що струмок був відведений від скелі на інший схил. Під час будівництва газопроводу через Дністер була прокладена інша дорога, що дало можливість пустити струмок на скелю. Тепер вода знову витікає на скелю і спадає мальовничим водоспадом.

Найкрасивіший і найвідвідуваніший краплинний водоспад Дівочі сльози на травертиновій скелі поблизу села Устечко в урочищі Пустельня спадає з карнизу, який зі своєю масою, нависаючої частини скелі близько сотні тон виступає на 4,5 м від масиву скелі і з кожним днем наближається до своєї критичної маси обвалу. Ризики обвалу підвищує заїзд транспорту до джерела Святої Ганни на травертинову скелю та високі дерева на краю скелі, коріння яких проникає у щілини скелі.

Фото. 12. Устечко, ур. Пустельня. Виступаючий карниз травертинової скелі. 02.05.2005, фото автора

Сталагміти, які наростали під карнизом скелі припинили свій ріст, через їх затирання відвідувачами в останні десятиріччя і не зможуть зростися з нависаючим карнизом, підперши скелю. Тому ймовірність відриву нависаючого карнизу від масиву скелі дуже висока і у найближчі роки зникне ще одна туристична принада

Придністер'я.

Доцільно на одному із сталагмітів вимурувати з каменю колону для підпору карнизу. Сталагміти під водоспадом малопористі з високою твердістю, легко витримують масу колони і скелі. Сама колона не нестиме навантаження скелі у сотню тон, а тільки зменшить напруженість карнизу скелі на розрив. Колона швидко обросте мохом від скапування води, набуде природного вигляду, почне нарощувати травертин довкола себе, зміцнюючи підпору природнім шляхом.

До кожної травертинової скелі потрібно зробити зручний підхід у вигляді сходів з перилами та доріжок. Перед скелями – облаштувати майданчики для їх огляду. Облаштувати переходи між верхом і низом скелі.

Обвали травертинових скель несуть загрозу пошкодження інфраструктури, підвищують небезпеку відвідувачам.

Фото. 13. Устечко, ур. Підчерче. Розкидана по Дністру обвалена скеля.12.09.2012, фото автора

Фото. 14. Рукомиш. Скеля обвалилась на церкву. 30.07.2012, фото provse.te.ua

В новітні часи відбулось декілька обвалів скель по різних причинах:

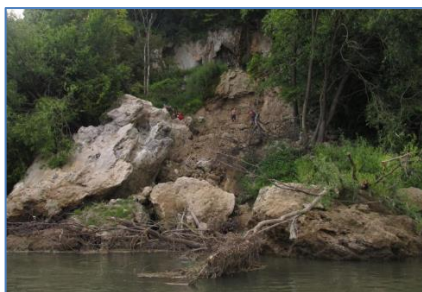
– 4 березня 1977 на згині Карпатського хребта, зона Вранча в Румунії стався потужний землетрус (8-9 балів з відголоском на Дністрі більше 5 балів). У червні 1978 року порушена землетрусом та підмита водою скеля в урочищі Черче поблизу с. Устечко об'ємом більше 1000 м³ зі стометрової висоти рухнула у Дністер. Уламки скелі при падінні розіклалися через весь Дністер.

– 30 липня 2012 року обвалилася частина Рукомишської травертинової скелі. В попередні роки поруч будували об'їзну дорогу навколо Бучача з використанням вибухівки, через що

порушилась міцність скелі. Частина скелі обвал – 2 травня 2019 року обвалилась нависаюча частина карнизу травертинової скелі Велика скеля з водоспадом Дівочі сльози поблизу села Ісаків. Нависаюча частина скелі не втримала свою масу і обвалилась, скотившись у Дністер. У Дністрі лежать уламки від попередніх обвалів скелі. ілася на православну церкву Святого Онуфрія.

– 2 травня 2019 року обвалилась нависаюча частина карнизу травертинової скелі Велика скеля з водоспадом Дівочі сльози поблизу села Ісаків. Нависаюча частина скелі не втримала свою масу і обвалилась, скотившись у Дністер. У Дністрі лежать уламки від попередніх обвалів скелі.

Фото. 15. Ісаків, ур. Велика скеля. Уламки скелі у Дністрі. 24.05.2014, фото з соціальних мереж ФБ невідомого автора

Фото. 16. Порохова. Обвал скелі. 2022, фото А. Мельничук

– Навесні 2022 року обвалилася частина травертинової скелі у селі Порохова. Наверху скелі проходить сільська дорога, що ймовірно і послужило обвалу скелі.

Література:

1. Площанський П. М. Литячівська травертинова скеля та її охорона в умовах зростаючого рекреаційного навантаження // Матеріали науково-практичної конференції “Природозаповідання як основна форма збереження біорізноманіття”. (20-21 вересня 2012 року). – Кременець ТОВ “Папіріус-к”, 2012. – С. 28-34.
2. Площанський, П. Травертинова скеля у селі Печорна – унікальна складова ландшафтного різноманіття Дністрянського каньйону та її

-
- туристичний потенціал // Всеукраїнська науково-практична конференція "Подільські читання", присвячена 25-річчю кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету (он-лайн платформа Zoom 11-13 жовтня 2021 р) — Хмельницький 2021. – С. 8-10.
3. Свинко Й., Волік О. Про генезис травертинових скель Середнього Придністров'я // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. 2003. – №6. С. 174-178.
  4. Свинко Й., Волік О. Травертинові скелі Середнього Подністров'я. Тернопіль: Навчальна книга, 2004. – 43 с.
  5. Чайковський М. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. Львів: Видавництво "Каменяр", 1981. – 40 с.
  6. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів: Каменяр. 1977.
  7. Чайковський М. П. Дністровський каньйон: природознавчий нарис. Львів: Каменяр. 1981. 76 с.
  8. Чайковський М. П., Сінгалевич О. В. "Дністровський каньйон" Матеріали науково-практичної конференції "Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників", 12-15 червня 1995р., Гримайлів. С. 256-257
  9. Чайковський М, Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області. "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття". Збірник наукових праць. Гримайлів, 2003. С. 115-122.

УДК 581

**Андрій БАЧИНСЬКИЙ, с.н.с.,
Тетяна МИКИТЮК, м.н.с.,**

Національний природний парк «Дністровський каньйон»

**БОТАНІЧНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО
ЗНАЧЕННЯ ЗАЛІЩИЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ'Я:
РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Унікальні природні умови Заліщицького Придністров'я – південної частини Тернопільської області, що прилягає до Дністра (Заверуха, 1985), надають місцевій флорі і фауні південно-

---

європейських елементів. Саме такі природні особливості здавна приваблювали сюди натуралістів. Перші флористичні дослідження краю почали проводити ще з початку XIX сторіччя (Besser, 1809). Впродовж польського періоду (1918-1939 р.) опубліковано багато детальних робіт стосовно фіторізноманіття цього регіону (Koczwara, 1927), (Maǰalski, 1930), (Gajewski, 1937).

Важливою подією для флорографії Галичини й, зокрема, Заліщицького Придністров'я, стала публікація праці В. Шафера, С. Кульчинського, Б. Павловського «Rośliny polski...» (Szafer, Kulczyński, Pawłowski, 1924).

Найбільш ґрунтовно Заліщицьке Придністров'я у флористичному плані описано в праці польського вченого Вацлава Гаєвського: «Szczałki flory pierwotnej w jarze Dniestru» (Gajewski, 1931). Впродовж 1929-1930 року вчений здійснив низку експедицій з метою проведення комплексних геоботанічних досліджень у долині Дністра від околиць м. Заліщики до гирла річки Збруч (Мандзюк, 2014). Тринадцять дністровських стінок за пропозицією Гаєвського, готувалися до заповідання (Черняк та ін., 2014).

Станом на 1939 рік за активної участі В. Шафера на теренах краю було створено такі заповідні об'єкти: степовий резерват «Колодрібка» під Заліщиками, лісовий резерват «Глоди» над Дністром, степовий резерват в Обіжеві під Заліщиками, лісостеповий резерват «Жижава», лісові резервати в Шутроминцях № 1, № 2, № 3, № 4 (Черняк та ін., 2014). Лісове урочище Обіжево наприкінці XIX – початку XX століття було у приватній власності баронеси Стелли фон Турнау, а відтак недоступне було для широкого кола людей. Про цікавість урочища у флористичному плані згадує В. Гаєвський. Від 1940-х до 1960-х років відбувся занепад заповідної справи. Зокрема у Заліщицькому Придністров'ї було ліквідовано природоохоронний статус заповідників місцевого значення Шутроминці (200 га), Глоди (100 га), та багато ін. Всього було забрано 60 % всієї заповідної площі у регіоні. З кінця 60-х років минулого сторіччя розпочалось планове формування мережі заповідних територій. Великий вклад у вивчення, збереження та створення об'єктів ПЗФ Дністровського каньйону зробив палкий природодослідник, Заслужений природоохоронець України, старший державний інспектор Державного управління екобезпеки у Тернопільській області Микола Петрович Чайковський (Мудрак,

---

2009).

Так, ботанічні заказники загальнодержавного значення «Обіжевський», «Жижавський» створено 28 жовтня 1974 року. Ботанічні пам'ятки природи загальнодержавного значення «Урочище «Глоди»» та «Заліщицька діброва в Шутроминцях» створено 14 жовтня 1975 року. Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Урочище «Криве» створено 3 серпня 1978 року. Проекти рішень облвиконкому на всі ці об'єкти підготував особисто М. П. Чайковський. В подальшому ці об'єкти ПЗФ стали основою створення і ввійшли до складу національного природного парку «Дністровський каньйон». Території згаданих об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення є пріоритетними у теперішніх дослідженнях, моніторингу їх стану збереженості. Адже маючи первинні ботанічні описи майже столітньої давності цих ділянок, порівнюючи з сучасними дослідженнями цих територій можна оцінити ступінь та динаміку їхньої трансформації.

«Заліщицька діброва в Шутроминцях» – об'єкт ПЗФ в якому охороняються корінні лісові буково-грабово-осиково-березові насадження, скельно-осипна рослинність, види рослин занесені до Червоної книги України – ясенець білий (*Dictamnus albus* L.). У 2018 році нами виявлено популяцію подільського ендеміка занесеного до Червоної книги України – таволги польської (*Spiraea polonica* Włocki), котру раніше тут не описували.

Плакорні ділянки, віддалені від макросхилів Дністра, зайняті порівняно молодими лісовими насадженнями. На ділянках, що прилягають безпосередньо до макросхилів збереглися унікальні діброви. Деревний склад представлений дубом звичайним (*Quercus robur* L.), грабом звичайним (*Carpinus betulus* L.), кленом (*Acer* sp.), черешнею (*Prunus avium* L., 1755). На верхніх частинах макросхилів збережені лісові угруповання, що занесені до Зеленої книги України – угруповання звичайнодубових лісів деренових (*Querceta (roboris) cornosa (maris)*), нижче по схилу – угруповання скельнодубових лісів деренових (*Querceta (petraeae) cornosa (maris)*), які також занесені до Зеленої книги України. У їх складі виявлено регіонально рідкісні види кадило сарматське (*Melittis melissophyllum* L.) та півники злаколисті (*Iris graminea* L.). Середину схилу поміж виходами червоноколірних пісковиків

займають лучно-степові рослинні угруповання з поодинокими чагарниками (глід (*Crataegus* sp.), калина цілолиста (*Viburnum lantana* L.), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris* L.)). У їхньому складі виявлено ряд видів з високим соцологічним статусом зокрема ясенець білий (*Dictamnus albus* L.), таволга польська (*Spiraea polonica* Błocki), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. & Kit.), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C.V.Lehm), жостер фарбувальний (*Rhamnus tinctoria* Waldst. et Kit.), тонконіг різнобарвний (*Poa versicolor* Besser), цибуля подільська (*Allium podolicum* (Asch. & Graebn.) Błocki ex Racib.), зіновать біла (*Cytisus albus* Hacq). Нижні частини схилів та прибережна смуга зайняті деревно-чагарниковою рослинністю. Острів (лісовий виділ 27), який власне є островом лише при високому рівні води у Дністрі, вкритий лісовою рослинністю.

Стан збереженості цього об'єкту ПЗФ загалом задовільний. Найбільшу загрозу збереженню біорізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових ділянок чагарниковою рослинністю. Лучно-степові ділянки площею до 10 га з властивою їм раритетною рослинністю збереглись у середній частині крутосхилу зі східної частини пам'ятки між двома великими ярами.

Через близькість до села та транспортну доступність засмічені північні окраїни пам'ятки. На березі Дністра сміття залишене рибалками або принесене течією ріки. Видно давні порубки дерев. Є сліди «роботи» чорних археологів. Ознаки забору каменю відсутні. Відвідуваність пам'ятки природи незначна: з метою збору грибів, проходу стежками до Дністра рибалок та відпочивальників, вирубане дерева у верхній частині лісу. Всі заїзди на територію пам'ятки відкриті. Охоронні та інформативні знаки відсутні, межі не встановлено.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Жижавський» – об'єкт ПЗФ в якому охороняється корінні лісові, чагарникові, степові угруповання, скельно-осипна рослинність, види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. Верхня східна частина заказника покрита дубово-грабовим лісом, віком понад 70 років, з домішкою клена гостролистого (*Acer platanoides* L.), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), липи серцелистої (*Tilia cordifolia*

Besser) та ін. В міру опускання до низу ліс рідшає і переходить на стрімких стінках Дністра у зарослі чагарників. Найбільшу природоохоронну та наукову цінність заказника, відому ще з часів досліджень В. Шафера, та В. Гаєвського (початок ХХ ст.), становлять фрагменти лучно-степової та наскельної рослинності з участю сону чорніючого (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill) та сону великого (*Pulsatilla grandis* Wenderoth), ясенцю білого (*Dictamnus albus* L.), зіноваті білої (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.), вишні степової (*Prunus fruticosa* Pall.), цибулі подільської (*Allium podolicum* (Asch. & Graebn.) Błocki ex Racib.), молодила руського (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C.B.Lehm). Саме ці ділянки є locus classicus вузьколокального подільського ендеміка – таволги польської (*Spiraea polonica* Błocki). Вид описаний видатним польським флористом Брониславом Блоцьким у 1892 році. Цікавими є бореальні лісові рослинні угруповання з участю клокички перистої (*Staphylea pinnata* L.), береки, чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.), гадючої цибульки гроноподібної (*Muscari botryoides* (L.) Mill). Гадюча цибулька гроноподібна раніше вказувалась В. Гаєвським (Gajewski, 1931) в урочищі Жежава. Пізніше цей вид тут не описували. У 2021 році нами підтверджено зростання цієї рослини у заказнику. Її знахідки у Жижавському заказнику на Тернопіллі є цікавим з огляду на те, що в Україні зростання цього виду відомі на Закарпатті, де проходить північно-східна межа ареалу. Тому популяція гадючої цибульки гроноподібної в Жижаві має диз'юнктивний характер.

Унікальним для регіону є зростання у Жижавському заказнику реліктового виду – чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.). Вид не занесений до переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин на території Тернопільської області, а його локалітет є азональним.

Стан збереженості Жижавського заказника загалом задовільний. Цьому сприяє віддаленість від великих населених пунктів та транспортних шляхів. Найбільшу загрозу збереженню біорізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових ділянок чагарниковою рослинністю. Лучно-степові ділянки площею близько 0,2 га з властивою їм раритетною рослинністю збереглись в урочищі Опуд (південна частина заказника) та на двох ділянках площею близько 0,1 га та 0,2 га – у

центральної частині.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Обіжєвський» – об’єкт ПЗФ в якому охороняється похідні лісові, корінні степові угруповання, скельно-осипна рослинність. Територія заказника – це лісовкритий розгалужений бічний яр долини Дністра з крутизною схилів 20-30⁰. Деякі його ділянки виходять безпосередньо на схили долини Дністра. Згідно картки первинного обліку об’єкту ПЗФ на території заказника виявлено 125 видів квіткових рослин, з них 10 видів мають високий природоохоронний статус.

Загальний стан збереженості даного об’єкту ПЗФ незадовільний. З південно-західної сторони на межі заказника багато сміття вивезеного в ліс місцевими жителями та занесеного вітром із міського сміттєзвалища. Всі заїзди на територію пам’ятки відкриті, спостерігаються сліди частого проїзду транспорту лісовими дорогами. Спостерігаються сліди самовільної рубки дерев. По схилах прокладені трубопроводи водопостачання.

На території заказника майже повного заростання чагарниками зазнали ділянки наскельно-степової рослинності. Через це 7 рідкісних видів рослин з Червоної книги України, раніше вказаних для Обіжєвського заказника поки не виявлено. Зараз в Обіжєвському заказнику охороняються такі червонокнижні види: підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser). Впродовж 2012-2022 рр. нами було знайдено ще види рослин Червоної книги України котрі не вказувались в Обіжєві: гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce), берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz).

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Урочище «Криве»» – об’єкт ПЗФ в якому охороняються корінні степові та чагарникові угруповання, скельно-осипна рослинність. Степові угруповання Зеленої книги України – формація осоки низької (*Cariceta humilis*), формація ковили волосистої (*Stipeta capillatae*). Види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. Найбільшу загрозу збереженню фіторізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових, наскельно-степових

ділянок деревно-чагарниковою рослинністю (глід (*Crataegus* sp.), шипшина (*Rosa* sp.), терен колючий (*Prunus spinosa* L.), груша звичайна (*Pyrus communis* L.), черешня (*Prunus avium* (L.) L) ...), яка за останні 100 років зайняла значну частину території заказника. Через це йде скорочення площі зростання найбільш вразливих видів та угруповань рослин. Корінні степові рослинні угруповання зростають окремими ізольованими ділянками на середній частині схилу всього ботанічного заказника.

Трансформація біотопів у заказнику зумовлює зміну ценотичних умов з ксеротермних до більш мезотермних. Відтак тут виявлені нові, раніше не описані види рослин. Зокрема нами було знайдено популяції видів Червоної книги України – зозулиних сліз яйцеподібних (*Neottia ovata* (L.) R. Br) та підсніжника білосніжного (*Galanthus nivalis* L.).

Рис. 1. Заростання схилу деревно-чагарниковою рослинністю в урочищі Криве (фото початку ХХ ст. та сучасне фото)

Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Урочище «Глоди» – об'єкт ПЗФ в якому охороняється похідні лісові, корінні степові рослинні угруповання, скельно-осипна рослинність, Степові угруповання Зеленої книги України – формація осоки низької (*Cariceta humilis*), формація ковили волосистої (*Stipeta capillatae*). Види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. На верху схилу на поверхню виходять оголені гіпсові породи. По довжині урочища є ряд глибоких ерозійних ярів, зі свіжими ерозійними процесами.

Суттєвими факторами загрози популяціям рідкісних видів

рослин в урочищі Глоди є заростання деревно-чагарниковими рослинами про які вказував ще М. П. Чайковський.

Проаналізувавши первинні описи згаданих заповідних об'єктів, провівши сучасні обстеження можна виділити такі фактори загрози рідкісним рослинним угрупованням: заростання лучно-степових та наскельно-степових ділянок деревно-чагарниковою рослинністю, що в свою чергу зумовлює зміну умов існування (збільшення ступеня ізольованості цих ділянок) та елімінацію рідкісних рослинних угруповань; вільний доступ до заповідних об'єктів, засмічення побутовими відходами охоронюваних територій. Для збереження корінних рослинних угруповань згаданих об'єктів ПЗФ необхідно запобігати заростанню степових ділянок, дотримувати заповідний режим території, проводити роз'яснювальну роботу серед місцевого населення.

Література:

1. Заверуха Б.В. Флора Вольно-Подолли и ее генезис: / АН УССР, Ин-т ботаники имени Н.Г. Холодного. – Киев: Наук. думка, 1985. – 190 с.
2. Мандзюк Л.О. Історія вивчення флори регіону національного природного парку “Дністровський каньйон” // Наукові засади приро-доохоронного менеджменту екосистем каньйонового Придністров'я: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої сторіччю ботанічних досліджень у регіоні (11-12 вересня 2014 р. м. Заліщики) Львів Ліга-Прес – 2014. – с. 85-93.
3. Мудрак О. В. Історія розвитку заповідної справи на Поділлі. Актуальні питання біології, екології та хімії. Електронне наукове фаховості видання Запорізького національного університету. – №3 – 2009. – С. 77-89.
4. Унікальні перлини природи Тернопільщини / В.М. Черняк, Г.Б. Синиця, І.О. П'ятківський. – Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2014. – 512 с.
5. Besser W.G. Primitiae Florae Galiciae austriacae utriusque. Encheiridion ad excursiones botanicas. – Viennae, 1809. – 1. – 399 p.; – 2. – 423 p.
6. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru / Ochr. przyr. – 1931. – 11. – S. 10-40.
7. Gajewski W. Elementy flory polskiego Podola. – Warszawa: Planta pol. – 1937. – 5. – 211 s.
8. Koczwara M. Osobliwości flory Polski. Podole // Zemia. – 1927. – 11. – S. 137-139.
9. Mądalski J. Notatki florystyczne // Kosmos. – 1930. – R. 55. Ser. A. – S. 723-731.
10. Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B. Rośliny polskie. – Warszawa: Książnica – Atlas, 1924. 736 s.

Оксана СКОБАЛО,
Молодший науковий співробітник
Валентина ГРЕБЕЛЬНА,
Інженер-метеоролог,
Природний заповідник «Розточчя»

ФЕНОКЛІМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «РОЗТОЧЧЯ»

Фенологічні та метеорологічні дослідження є обов'язковими в установах природно-заповідного фонду України, вони виконуються відповідно до Програми Літопису природи [1] і є цінним фактичним матеріалом в Міндовкілля для прийняття рішень та розробки національної стратегії з адаптації до змін клімату. Аналіз метеорологічних показників метеостанції заповідника за останні десять років підтверджують гіпотезу потепління на планеті, середньорічна температура зросла до 8,7°C, що 1,2°C вище середньо- багаторічного значення [6], тому дослідження динаміки фенологічних явищ є актуальним. *Мета роботи* – дослідити особливості фенологічного розвитку рослинного та тваринного світу на фоні зміни метеопказників, *завдання* – проаналізувати середньодобову, максимальну і мінімальну температуру повітря, річну кількість опадів та пов'язати їх з початками сезонів та субсезонів.

Результати дослідження. Фенокліматичні та кліматичні характеристики Розточчя відрізняються від прилеглих територій підвищеною вологістю повітря, значною амплітудою коливань температури, надмірною кількістю опадів та сильними вітрами, що обумовлено складною орографією, густою гідрологічною сіткою, наявністю озер та великих лісових масивів, а також близьким розташуванням гірської системи Карпат.

Наведено фенокліматичні характеристики сезонів та субсезонів за результатами десятирічних спостережень (2012-2021) на території Природного заповідника «Розточчя».

Територіям помірного клімату властива чотирисезонна структура річного циклу природи: весна, літо, осінь і зима. Сезони відрізняються один від одного величиною радіаційного і термічного режимів, вологістю, різною фізико-географічною та

біологічною активністю. Для весняного сезону характерні північні, південно-західні і північно-східні вітри. Березень – перехідний місяць від зими до весни, і хоча загальний напрямок ізотерм зберігає ще зимовий характер, середньомісячна температура становить $+2,0^{\circ}\text{C}$. У квітні проходить інтенсивне потепління, хоча в цей період часто бувають і заморозки, які в деякі роки спостерігаються навіть на початку травня.

Фенологічна (рання) весна – це сезон виходу рослин зі стану спокою, початок сокоруху беріз, кленів, початкової вегетації для більшості деревних порід, їх цвітіння. Навесні відбувається дуже багато природних явищ, що дає можливість виділити кілька весняних періодів. Рання весна характеризується стійким переходом максимальних температур вище 0°C з 01-15 березня. Крига на ставах і річках скресає, цілковито зникає сніговий покрив. Характерним є початок цвітіння ефемероїдів і підсніжника білосніжного, печіночниця звичайної, первоцвітів, медунки темної, проліски дволистої, набубнявіння бруньок граба звичайного, черемхи звичайної. Яскравим індикатором ранньої весни є початок цвітіння підсніжника звичайного, амплітуда має широкі межі від 17.02.2016р. до 22.03.2012р.

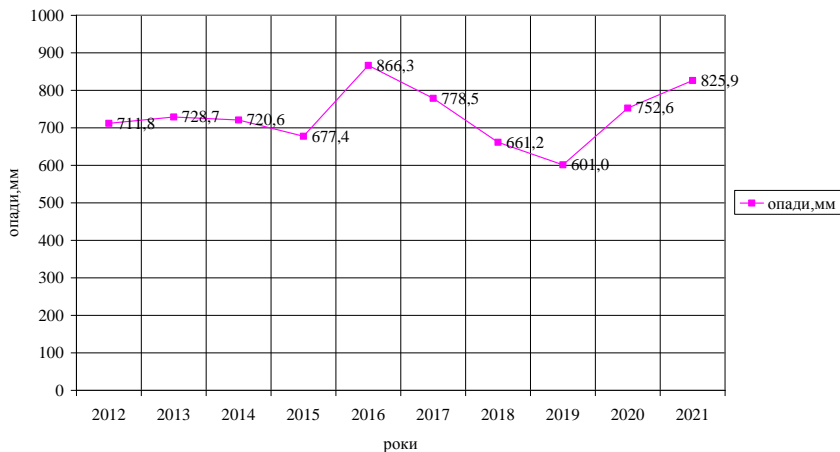
Далі розвивається наступний весняний субсезон – зелена весна, яка починається в середньому 13 квітня. У цей час середньодобова температура піднімається вище $+5^{\circ}\text{C}$, тривалість світлового дня (до 15 год.). Проте і в цей період спостерігаються весняні заморозки.

За зеленою весною розвивається справжня весна, яка як правило щороку починається дуже стало – 2-5 травня. У цей час з територій зимових ареалів повертаються усі найбільш пізні мігруючі види птахів, активно локалізують усі співочі птахи, найбільш активно співає соловейко, з'являється багато комарів та інших комах. Починається цвітіння багатьох фруктових дерев, а також масове цвітіння калюжниця болотної, кульбаби лікарської, суніці лісової. В лісах сосна розсіває пилок.

Наступний сезон – літо, коли припадає найбільша кількість опадів, що пов'язано із переважанням в цей період вітрів північно-західного напрямку. За досліджуваний період найбільше опадів випало влітку 2020р. (317,9 мм) (рис.1), а найпосушливіше літо було у 2012 році, коли максимальні температури повітря досягали

+33,0°C - +36 °С, вологість досить тривалий час була нижче норми – 48-60%.

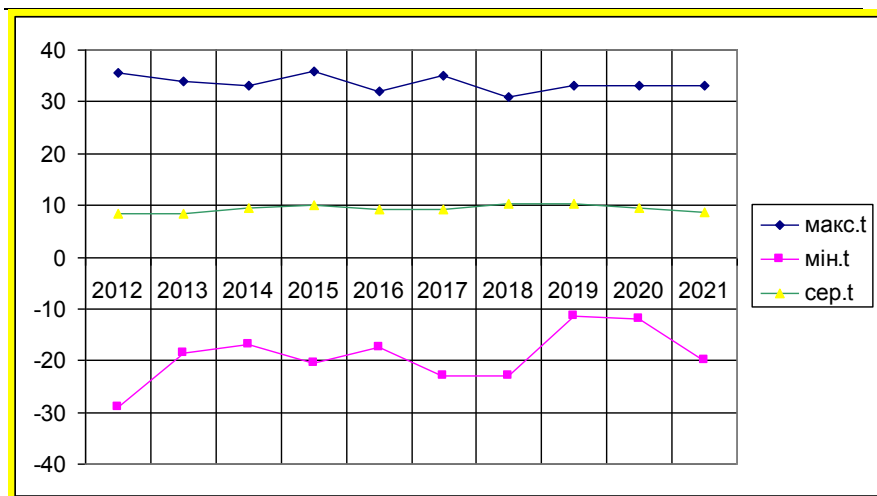

Рис.1. Динаміка річної суми опадів за десять років (природний рік) [3]

В загальній сумі опадів влітку у ці роки випало достатньо, але вони мали характер злив, тому вода скоро збігала по поверхні землі, практично не звожуючи її. Досить спекотливе літо зафіксовано у 2015 р., коли теж відзначались максимальні сезонні температури повітря +35 - +36°C (рис.2).

Як і всі природні пори року, літо неоднорідне і його можна розділити на кілька періодів. Початковим субсезоном літа є передліття, початкове літо, що у різні роки починається в період 5-25 травня. Середньодобова температура в цей час становить +15°C. В цей період характерні найкоротші ночі, а тривалість світлового дня збільшується до 16 год.20 хв [2]. В цей час цвіте бузина чорна, калина звичайна, горобина звичайна, лучні трави, дозрівають перші плоди суниці лісової, чорниці звичайної, починається сінокіс.

Наступний літній субсезон – повне літо, переважно

Рис.2. Динаміка максимальної, середньодобової та мінімальної температури за десять років [3]

починається у кінці червня і триває до серпня включно, іноді до календарного закінчення серпня (як у 2013р.). У цей час спостерігаються найвищі температури повітря і ґрунту та випадає найбільше опадів. Середньодобова температура сезону становить 18,8°C. Період характеризується дозріванням вишні, червоної і чорної смородини, малини, чорниці, ранніх сортів яблук та груш. Достигають озима пшениця, ячмінь, овес і починаються жнива. За останні 10 років для літа характерні посухи, які чергуються сильними зливами, за короткий період (декілька годин) може випасти 67,5 мм, що становило 95% місячної норми (26.05.2015р.).

У кінці літа формується новий субсезон – спад літа, що переважно починається у середині серпня, але часто навіть на початку вересня. Так у 2019р. спад літа відбувся з другого вересня і протягом двох повних декад вересня (02.09.2011-20.09.2019). У цей час, середньодобова температура уже часто нижча +15°C, більш регулярно спостерігаються ранкові роси. Під час спаду літа дозрівають плоди та насіння ожини, ліщини звичайної. Відбувається початок розмальовування листя черемхи звичайної та інших листяних порід дерев і чагарників, плодоносять гриби.

Завершення літа і перехід до нової пори року – осені

відбувається, коли мінімальна температура повітря опускається нижче +10°C. Найшвидше це явище зареєстровано 2 вересня 2013 р., а найпізніше – 01 жовтня 2018р.

Перший осінній субсезон – рання осінь переважно розпочинається після 20 вересня. У цей час тривалість світлового дня зменшується до 11 год. Але навіть у цей час на Розточчі в період досліджень часто повторювались досить високі температури, де їх абсолютні максимуми досягали +28°C. Це початок осіннього розмальовування листя граба звичайного, бука лісового, клена гостролистого, липи серцелистої. Саме у цей субсезон виявляється таке загально відоме фенологічне явище, як «бабине літо», під час якого проходить повітряна міграція павуків.

Наступний субсезон – золота осінь, найчастіше починається у першій декаді жовтня, найшвидше вона почалася - 01.10.2013р., найпізніше – 23.10.2014р. У цей час переважає тепла і сонячна погода, середньодобова температура становить +7°C. Початок розмальовування листя ліщини звичайної, горіха грецького, граба звичайного, липи серцелистої, початок листопаду бука лісового. Відбувається сезонне явище – позолота лісу. Далі розвивається новий субсезон – глибока осінь, яка переважно починається переважно 03-05 листопада. Вона характеризується листопадом берези бородавчастої, клена гостролистого, липи серцелистої, бука лісового і спадом середньодобових температур нижче +5°C. У кінці періоду набирають осіннього розмальовування листя осики та дуба звичайного і починається листопад цих порід. Приморозки прискорюють листопад деревних і кущових порід.

Висновки. За останні десять років середньорічна температура змінювалася від 8,3°C (2012р.) до 10,3°C (2019р.) - становила 9,4°C, максимальна температура досягала від 32,0°C (2012 р.) до 36,0°C (2015 р.), що свідчить про потепління в регіоні Розточчя. Кількість опадів за цей період змінювалася від 601,0 до 866,3 мм, середньорічна становила 732,4 мм. Характерною особливістю кліматичної періодизації року за десятирічний період є тривале літо та осінь, коротша зима та весна. Кількість днів влітку з максимальною температурою вище +30°C збільшилася, а відносна вологість повітря під час вегетаційного періоду за останні 10 років є меншою, нерідко буває нижчою 50%. У 2016 р. була найкоротша зима, яка тривала усього 30 днів. Аналіз

метеорологічних показників метеостанції природного заповідника за останні десять років підтверджують гіпотезу потепління на планеті.

Література:

1. Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю., Коротченко І.А. та ін. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків. –Київ: Академперіодика. 2002.
2. Географічна енциклопедія України. –Т.3. –К.:УРЕ, 1990. - 480с.
3. Літопис природи /Природний заповідник «Розточчя», смт.Івано-Франкове. 2012-2021. Кн. 26-35.
4. Стрямець Г.В., Гребельна В.О., Скобало О.С., Стрямець С.П. Локальні прояви змін клімату на прикладі природного заповідника «Розточчя». Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України, 2018, 28(11), 24-27.
5. Стрямець Г.В., Гребельна В.О., Скобало О.С. Основні характеристики температурного режиму повітря Розточчя в розрізі тривалих і короткочасних змін». Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України, 2021, 31(1), 14-19.

Ігор КУЗИК, доктор філософії (PhD), асистент
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

РЕТРОСПЕКТИВА ТРАДИЦІЙ БЛАГОУСТРОЮ «ЗАПОВІДНОГО КУТОЧКА ІМЕНІ М.П. ЧАЙКОВСЬКОГО»

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Заповідний куточок імені Миколи Чайковського» створена рішенням Тернопільської обласної ради від 12.11.2013 р. №1522. Розташований заповідний об'єкт за адресою вул. Винниченка, 13 (у дворі будинку). Площа заповідного куточка становить 0,3 га, тут зростають унікальні деревні насадження, цінні рідкісні види флори. Зокрема, гінго дволопатеве, метасеквоя, сакура японська, тюльпанове дерево, тис ягідний, ялина біла. Середній вік насаджень, ботанічної пам'ятки природи, становить 15-20 років. Заповідний куточок знаходиться на балансі Управління житлово-комунального господарства, благоустрою та екології Тернопільської міської ради [2]

Від початку функціонування геоекологічної секції на географічному факультеті, тоді ще Тернопільського педінституту, студенти та викладачі активно долучалися до різних природоохоронні ініціативи. Завдяки інтенсивній науковій та освітній роботі кафедра геоекології та методики навчання екологічних дисциплін налагодила тісну співпрацю із різними державними відомствами, органами місцевого самоврядування, освітніми закладами, громадськими організаціями тощо. Сьогодні кафедра геоекології та методики навчання екологічних дисциплін ТНПУ ім. В. Гнатюка співпрацює із Управлінням екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА, Управлінням житлово-комунального господарства, благоустрою та екології Тернопільської міської ради, Регіональним офісом водних ресурсів у Тернопільській області, Тернопільським обласним управлінням лісового та мисливського господарства, двома національними природними парками «Дністровський каньйон» та «Кременецькі гори», природним заповідником «Медобори», Кременецьким ботанічним садом, Управлінням освіти Тернопільської ОДА та міста Тернопіль, загальноосвітніми навчальними закладами міста, Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної освіти (ТОКПО), Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, Тернопільським обласним Гідрометцентром, об'єднаними територіальними громадами, органами місцевого самоврядування міст та селищ. Також кафедрою налагоджено взаємовідносини із громадськими організаціями: «Скеля», «Екоальянс», Національний екологічний центр України (НЕЦУ), Всеукраїнська екологічна ліга, екологічний клуб «Край» та інші. При кафедрі функціонує науково-дослідна лабораторія моделювання еколого-географічних систем, науковий центр екологічних інновацій, громадська організація Тернопільський міський відокремлений підрозділ НЕЦУ та студентський рух з охорони природи «ЕСО-LIFE» [1].

Починаючи із листопада 2013 року на географічному факультеті ТНПУ ім. В. Гнатюка відновила роботу студентська «екологічна дружина», до її складу ввійшли практично усі студенти спеціальності «Екологія». Згодом екодружина трансформувалась у студентський рух з охорони природи «ЕСО-LIFE», який функціонує як громадська організація із своєю

символікою та статутом. За останні 10 років активісти організації «ЕКО-LIFE» започаткували та відновили багато природоохоронних традицій, реалізували більше трьох десятків акцій та налагодили співпрацю з освітніми закладами м. Тернопіль. Однією із екологічних ініціатив, яка започаткована та реалізується уже впродовж восьми років, студентами екологами та гідрологами ТНПУ, є акція з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи місцевого значення ім. М.П. Чайковського.

Рис.1. Екологічна акція з окультурення та благоустрою ботанічної пам'ятки природи місцевого значення ім. М. П. Чайковського 2013 рік

Вперше акцію з благоустрою території навколо заповідного куточка та окультурення ботанічної пам'ятки природи провели весною 2013 року (рис. 1). Перед проведенням міжнародної конференції «Подільські читання», готувалось офіційне відкриття меморіальної дошки Миколи Чайковського, на будинку де проживав відомий природоохоронець. На той час, спільно із членами громадської організації «Екоальянс», студенти 1-го і 2-го курсів спеціальності «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» провели комплекс робіт з благоустрою заповідного куточка Насамперед,

---

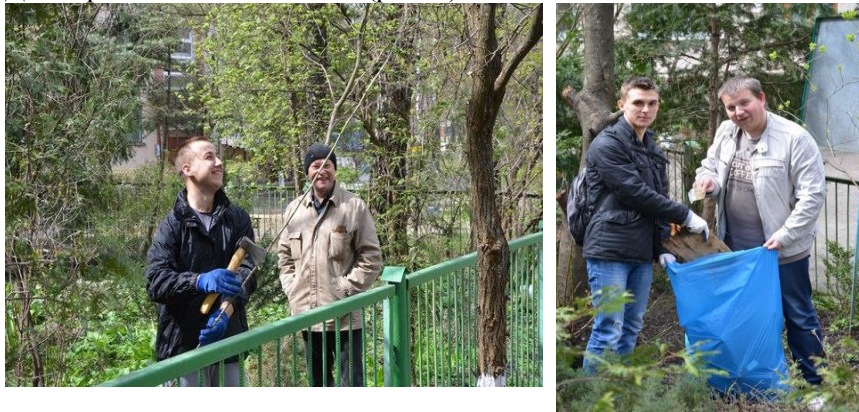
було проведено обрізку дерев, видалено самосіви кущів, зібрано листя тощо. У цьому ж році, було помальовано огорожу навколо заповідного об'єкта, окультурено прилеглу територію. Серед активних учасників, які брали участь в акції варто згадати голову громадської організації «Екоальянс» Філя Олександра Григоровича, співголову ГО «Екоальянс», завідувача кафедри геоекології та методики навчання екологічних дисциплін – професора Царика Любомира Петровича, а також студентів: Кузика Ігоря, Таратуту Юрія, Базана Захарія, Мнюх Катерину, Полянську Олену, Музику Марію, Кодлюк Ірину, Милян Ольгу, Дідюк Юлію, Котик Уляну, Бойка Назара, Сплавінську Юлію та інші.

Починаючи із 2013 року, кафедра геоекології та методики навчання екологічних дисциплін разом із студентським рухом з охорони природи взяла «шефство» над заповідним куточком ім. М.П. Чайковського. Щорічні акції з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи місцевого значення стали доброю традицією і весною 2014 року цю акцію успішно повторили. В цей рік, було більше звернено увагу на омолодження та обрізання дерев, на що взято спеціальний дозвіл в Управлінні житлово-комунального господарства, благоустрою та екології Тернопільської міської ради, а також Управлінні екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА. У 2014 році участь в акції взяли ті ж студенти, що й минулого року, лише на той час вони були уже третьо- і другокурсниками. Зокрема варто відмітити активну роботу з обрізання дерев Таратуту Юрія, Базана Захарія і Власюка Тараса (рис. 2а), збирали і виносили старе листя і побутові відходи студенти другого курсу Кордиш Тарас і Покиданець Іван (рис 2б).

Традиція благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи місцевого значення ім. М. П. Чайковського активно продовжувалась і розвивалась. У 2015-2018 роках, студенти разом із викладачами та громадськими активістами, що весни проводили роботи для підтримання екологічного стану заповідного об'єкта. Особливо активно вдалось попрацювати весною 2018 року, коли до акції з благоустрою та окультурення заповідного об'єкта долучились родичі Миколи Петровича, його дочка Світлана Миколаївна. В цьому році під керівництвом завідувача кафедри

геоекології та методики навчання екологічних дисциплін Царика Л.П. та аспіранта Кузика І.Р., до акції долучились студенти першого курсу спеціальності 101 Екологія: Семенець Оксана, Ковальчук Ольга, Мірза Вікторія, Вівчар Мар'яна, Цідило Аліна, Демборинський Іван та інші (рис. 3).

а

б

Рис. 2. Активна робота студентів другого і третього курсів у заповідному куточку імені М.П. Чайковського, 2014 рік.

Рис. 3. Учасники акції з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи «Заповідний куточок ім. М. П. Чайковського», 2018 рік

У 2019 році акцію з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи місцевого значення імені М.П. Чайковського провели студенти 4-го та 1-го курсів спеціальності 101 Екологія. Активними учасниками акції були Прокопчук Олег, Самбура Олег, Бурда Вікторія, Пахомов Олександр, Процик Володимир, Ушакова Лілія, Кондратюк Віталій та Грицюк Вадим (рис. 4). Представники студентського руху з охорони природи «ЕСО-LIFE», які долучились до акції, пообрізали кущі, видалили однорічні пагони, позгрібали листя та винесли сміття з території заповідного об'єкта.

У 2020 та 2021 роках, через карантинні обмеження та перебування студентів на он-лайн навчанні, нажаль, провести акцію з благоустрою та окультурення заповідного куточка ім. М.П. Чайковського не вдалось. Тоді ще аспірант, Ігор Кузик разом із дочкою Миколи Петровича – Світланою Миколаївною, в силу своїх можливостей, провели мінімальну роботу у заповідному об'єкті осінню 2020 року. Повноцінно акцію з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи вдалось відновити у 2022 році. Не зважаючи на складний час, небезпеку військових дій, найбільш активні студенти спеціальності 101 Екологія та 103 Науки про Землю (Гідрологія), все ж таки провели акцію з благоустрою та окультурення заповідного об'єкта. Під керівництвом асистента кафедри геоекології та методики навчання екологічних дисциплін Кузика Ігоря Романовича, разом із Світланою Миколаївною, студенти другого (Блотний Юрій, Брановський Іван), третього (Подтабачний Микола) і четвертого (Чура Павло) курсів (рис. 5) помалювали частину огорожі навколо заповідного об'єкта, позгрібали і винесли старе листя, видалили самосіви кущів і бур'янів.

Участь студентів екологів у подібних акціях має важливу практичну спрямованість. Оскільки майбутні фахівці з охорони природи не лише безпосередньо ознайомлюються із заповідним об'єктом, але й вивчають особливості його догляду, впорядкування, необхідність законних підстав і дозволів на благоустрій тощо. Таким чином студенти заохочуються до роботи у природоохоронних структурах, отримують стимул для створення нових заповідних об'єктів, розробку обґрунтувань необхідності збереження тих чи інших природних комплексів. Такий практичний досвід є особливо цінним на ринку праці і дозволяє

випускникам Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка бути більш конкурентоспроможними та затребуваними у потенційних роботодавців.

Рис. 4. Учасники акції з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи «Заповідний куточок ім. М. П. Чайковського», 2019 рік

Рис. 5. Учасники акції з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи «Заповідний куточок ім. М. П. Чайковського», 2022 рік

Отож, підсумовуючи вище проведену ретроспективу акції з благоустрою та окультурення ботанічної пам'ятки природи ім. М.П. Чайковського, варто відмітити, що такі заходи відграють важливу екологодпросвітницьку та екологовиховну роль, не лише для учасників акції, але й для місцевих мешканців. Спостерігаючи за щорічним доглядом і підтриманням порядку у заповідному куточку, люди які проживають поблизу змінюють своє ставлення до природи та максимально стараються її оберігати. Тому однозначно, що такі акції мають перспективу, їх потрібно продовжувати і розвивати, не лише у місті Тернопіль, але й в інших населених пунктах, територіальних громадах, освітніх закладах і навіть релігійних організаціях.

Література:

1. Кузик І.Р. Роль кафедри геоекології та методики навчання екологічних дисциплін ТНПУ ім. В. Гнатюка у громадському житті тернопілля. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. присвяченої 25-річчю відкриття спеціальності «Екологія» у ТНПУ ім. В. Гнатюка (7-8 травня 2019 р.). Наук. ред. Л.П. Царик, М.Я. Сивий, А.В. Кузишин, Я.О. Мариняк. Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. С. 25-31.
2. Реєстр природно-заповідного фонду Тернопільської міської ради станом на 13.05.2022. URL: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/ternopiul_mtg.pdf
3. Царик Л.П. Науково-освітня роль кафедри геоекології ТНПУ у реалізації природоохоронних концепцій початку ХХІ ст. в Україні. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп», 2015, №2 С. 4-9.
4. Царик Л.П. Роль кафедри геоекології ТНПУ у реалізації стратегічних завдань розвитку екологічної освіти і науки. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. присвяченої 25-річчю відкриття спеціальності «Екологія» у ТНПУ ім. В. Гнатюка (7-8 травня 2019 р.). Наук. ред. Л.П. Царик, М.Я. Сивий, А.В. Кузишин, Я.О. Мариняк. Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. С. 5-10.

Юрій ЗІНЬКО, старший викладач
Львівський національний університет імені Івана Франка
Мирослав ІВАНИК, к. геогр. н., доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕОПАРК “КАНЬЙОН ДНІСТРА” – БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Геопарки, як нова форма охорони природи, покликані привернути увагу громадськості до цінності Землі та її ресурсів, акцентувати зусилля на важливості охорони і збереження геологічної спадщини. Геопарки повинні стимулювати розвиток екологічного туризму, ремесел та тісної співпраці адміністрацій природоохоронних територій з місцевим населенням.

Згідно з рішенням Виконавчого комітету ЮНЕСКО в червні 2001 р. (161 EX/Decisions, 3.3.1) для підтримки та розвитку територій, які мають особливу геологічну будову, запроваджена нова форма збереження природи – геопарк [5]. *Геопарк* – це територія з визначною геологічною спадщиною і розробленою програмою (стратегією) сталого розвитку [5]. Глобальна Мережа Геопарків (Global Geoparks Network (GGN)) розвивається у тісній співпраці з Центром Світової Спадщини ЮНЕСКО, Світовою Мережею Біосферних резерватів (МАВ), національними та міжнародними угодами та неурядовими організаціями, діяльність яких присвячена збереженню та охороні геологічної спадщини Землі.

Україна перебуває на стадії створення національних геопарків, щоб увійти у європейську і всесвітню мережу геопарків. Геопарки переважно створюють на основі національних і регіональних парків, які мають значне багатство геоспадщини. Для України загалом і для західного регіону зокрема значні шанси на створення геопарку має територія вздовж Дністра у межах кількох природоохоронних територій.

Оскільки головними критеріями вибору територій для геопарків є особливості геолого-геоморфологічної будови, кількість і рівень об'єктів геоспадщини, а також стан їхньої збереженості й спосіб використання, то природно-антропогенну складову можна вважати головною передумовою для створення

геопарку. Існують два головні підходи до вибору територій: перший – це території зі значною концентрацією геооб’єктів місцевого, регіонального чи загальнодержавного значення; а другий – території з одним геооб’єктом всесвітнього значення, що внесений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО, та кількох нижчого рангу. Для проєктованих геопарків мають значення й інші природні та історико-культурні об’єкти, які мають високу наукову, освітню й туристичну цінність [3; 5].

Соціально-економічні складові у роботі геопарку забезпечать реалізацію головних напрямів його діяльності: *геоконсервація* (збереження й вивчення об’єктів геоспадщини, впровадження та демонстрація нових методів їхнього збереження й використання; збереження та підтримка місцевих традицій та чинного законодавства), *геоосвіта* (організація і вжиття заходів щодо популяризації знань у галузі наук про Землю та охорони природи для широкого кола осіб) і *геотуризм* (стимулювання економічної активності та зрівноваженого (сталого) розвитку шляхом розвитку геотуризму) [3]. Найважливішим завданням геопарків задля реалізації цих напрямів діяльності є правильно організувати управління територією та її окремими складовими. Як правило, геопарки створюють на основі природоохоронних територій (наприклад, національних і регіональних парків) і окремих об’єктів різного рангу або їхніх частин, і прилеглих земель [3]. Загальне керівництво здійснюють адміністрації цих природоохоронних територій, а власне – створені з цією метою відділи чи призначені особи, а у випадку наявності багатьох природо користувачів земель – спеціально створені агенції. Управління геопарками ґрунтується на співпраці з місцевими органами влади, громадськими організаціями, зацікавленими підприємствами і фізичними особами, науковими і навчальними установами, експертами у різних галузях науки та ін. Для успішного функціонування геопарків обов’язковим є планування їхньої діяльності та розвитку (стратегії, концепції, плани) на короткий і тривалий термін (1, 3, 5 і 10 років) [3]. Важливим інструментом для функціонування та планування діяльності геопарку є тематичні бази даних, де міститиметься інформація про усі без винятку елементи середовища геопарку та околиць; їх слід постійно оновлювати і доповнювати.

Суттєвою складовою діяльності геопарків є зрівноваженість регіональної економіки (підтримка сталого розвитку). Тут слід відмітити обов'язкову участь геопарку у просуванні продукції місцевих / регіональних виробників, організацію співпраці між геопарком, підприємствами та місцевою владою у питанні збалансованого розвитку економіки даного регіону та підвищення його атракційності для відвідувачів. З одного боку така діяльність збагатить туристичні пропозиції геопарку і забезпечить йому підтримку місцевого населення, з другого – місцеве населення побачить очевидні вигоди від співпраці з геопарком і буде намагатися підтримати його діяльність [3]. Відомо, що багато геопарків починали свою діяльність на територіях, які вважали депресивними, але згодом завдяки його діяльності вони перетворювались в успішні туристичні регіони.

Для створення геопарку “Каньйон Дністра” є базові передумови: наявність широкого спектру унікальних геолого-геоморфологічних утворень та природоохоронний статус на значній його протяжності [1; 2; 4]. Зокрема, каньйон р. Дністер знаходиться у складі низки великопросторових природоохоронних територій: на лівобережжі – національні природні парки “Дністровський каньйон” (Тернопільська обл.) і “Подільські Товтри” (Хмельницька обл.), на правобережжі – Дністровський регіональний ландшафтний парк (Івано-Франківська обл.), низка ландшафтних заказників загальнодержавного значення (Кадубівська, Товтрівська й Баламутівська стінки) і Хотинський національний природний парк (Чернівецька обл.). Крім того, низка цінних у науковому відношенні геологічних, ботанічних та ландшафтних утворень мають статус охоронних об'єктів (заказників, пам'яток природи) національного чи місцевого значення.

Основу проектного геопарку повинен скласти каньйоноподібний відрізок Дністра від Нижнева (Івано-Франківська обл.) до затоки Бакота (Хмельницька обл.) [2]. У його структуру пропонуємо також включити нижні відрізки каньйоноподібних долин подільських річок. На відміну від великопросторових природоохоронних територій (національні й ландшафтні парки), що охоплюють значні площі прилеглих до каньйону територій, основу геопарку складуть система

каньйоноподібних відрізків самого Дністра і його приток. При визначенні просторової структури геопарку важливо виділити основні типи каньйоноподібних відрізків Дністра. Серед основних типів за морфологічною структурою можна виокремити: типові каньйоноподібні утворення; відрізки з односторонньою стінкою; відрізки з серією різновисотних стінок (уступів). У свою чергу каньйоноподібні відрізки долини можна розділити за ступенем відслоненості гірських порід: добре відслонені, частково відслонені, слабо відслонені (зарослі) [2].

Одночасно за структурною позицією гірських порід відслонення стінок каньйону Дністра можна розділити на певні групи: з відслоненням кількох літолого-стратиграфічних горизонтів (більше трьох); з відслоненням 2-3 горизонтів; з відслоненням лише одного літолого-стратиграфічного горизонту. За тематичним призначенням геологічні відслонення та форми рельєфу можна розділити на такі групи: стратиграфічні, літологічні, геоморфологічні, ландшафтно-естетичні. У свою чергу найбільшу науково-освітню цінність мають такі типи геологічних відслонень: виходи червоних девонських вапняків, силурійські відклади з багатою палеофауною, гіпсоангідритові товщі зі значним спектром карстового мікрорельєфу, а також травертинові утворення. Серед геоморфологічних утворень каньйону унікальний та рідкісний характер властивий: типовим каньйоноподібним відрізкам, печерним формам у гіпсоангідритах і травертинових товщах, різновидам скельних утворень (стінки, шпиці, гриби), залишкам покинутих меандр, обвальним та зсувним схилам.

Локалізація цінних у науковому та пізнавально-емоційному плані геолого-геоморфологічних об'єктів у каньйоні Дністра зумовлює певну особливість організації геотуристичних маршрутів та екскурсій. Зокрема, це передбачає широке використання засобів для пересування водою, місцевих ґрунтових доріг серпантинного типу та піших стежок для огляду й ознайомлення з об'єктами геоспадщини. Одночасно у каньйоні Дністра існує багато оглядових місць, про що свідчать фото сесії, опубліковані на сайті GoogleEarth.

Як уже відзначалось, до складу проектного геопарку повинні бути включені нижні каньйоноподібні відрізки подільських приток Дністра, де знаходиться цілий спектр цінних

геологічних відслонень, ерозійних і карстових форм. Багато з них мають природоохоронний статус пам'яток природи. У цілому, каньйон Дністра і каньйоноподібні долини його приток повинні скласти основу “морфологічного скелету” територіальної структури проєктованого геопарку “Дністровський каньйон” [2].

Створення геопарку передбачає розвиток на включених до його складу територіях геоосвітніх та геотуристичних функцій. Каньйон Дністра уже тривалий час використовують як об'єкт для навчальних і виробничих практик студентів геолого-географічного профілю. Тут регулярно організують наукові екскурсії в рамках міжнародних, національних і регіональних конференцій. Для цього регіону розроблено мережу краєзнавчо-природничих та краєзнавчо-історичних стежок, що широко використовуються шкільною і студентською молоддю.

Щодо перспектив геотуристичного використання проєктованого геопарку, то тут маємо значні потенційні можливості. Досвід організації пізнавальних геошляхів в європейських країнах свідчить, що наявність значного спектру геотуристичних атракцій на обмежених територіях дозволяє формувати як комплексні геотуристичні траси, так і спеціалізовані (тематичні). Зокрема, у межах Дністровського каньйону та каньйоноподібних долинах його приток можна створити такі тематичні геошляхи: “Літопис історії Землі”, “Скельно-печерні комплекси”, “Скам'янілий світ геологічних епох”, “Дністровські меандри і стінки”.

Література:

1. *Зінько Ю.* Передумови створення геопарку «Дністровський каньйон» / Ю. Зінько, О. Шевчук / Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 7-12.
2. *Зінько, Ю. В.* Організаційно-територіальні засади створення геопарку “Дністровський каньйон” [Текст] / Ю. В. Зінько, О. М. Шевчук // Туристичні ресурси як чинник розвитку території : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.-семінару (9-10 груд. 2011 р.) / Мін. освіти і науки України, сім'ї, молоді та спорту, Терноп. обл. інф.-турист. краєзн. центр, Терноп. нац. педуніверситет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 23-30.
3. *Шевчук О.* Методичні засади створення національних геопарків в Україні / О. Шевчук. – Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наук. праць. – Вип. 587-588 : Географія. –

-
- Чернівці: Видавництво Чернівецького університету, 2011. – С. 82-88.
4. Geosites of middle Dnister River Valley. – Kyiv; Kamianets-Podilsky, 2006. – 106 p.
  5. UNESCO Geoparks Programme – a new initiative to promote a global network of geoparks safeguarding and developing selected areas having significant geological features // Hundred and fifty-sixth Session. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Executive Board. – Paris, 1999. – S. 1-4.

Ірина ЛЕНЬКІВ

*головний спеціаліст відділу формування екологічної мережі,
природних ресурсів, екологічного моніторингу та зав'язків з
громадськістю Тернопільської обласної військової адміністрації*

Володимир ЛЕНЬКІВ

*студент 4 курсу факультету психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ЗАПОВІДНИЙ КУТОЧОК ІМЕНІ МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО

Заслужений природоохоронець України, Почесний член Українського товариства мисливців і рибалок, Член - кореспондент Академії Наук України Микола Петрович Чайковський народився 02.09.1922р. в с.Тарасівка Жмеринського району Вінницької області.

Питаннями охорони та раціонального використання природних ресурсів Микола Петрович Чайковський займався понад 50 років. З організацією в 1967 році обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охоронні природи Микола Петрович був призначений старшим інспектором Тернопільської області. Де здійснював контроль за станом охорони і раціонального використання земельних і рослинних ресурсів, лісів, тваринного світу, рибних запасів, корисних копалин природно-заповідного фонду. На той час у штатному розписі було 4 чоловіки. У 1989 році Миколу Петровича призначають заступником голови – начальником відділу охорони і раціонального використання землі, лісу, рослинних ресурсів та тваринного світу Тернопільського обласного комітету по охоронні природи. З 1990 - головний інспектор відділу по охоронні землі і лісів. З 1992 року

переведений на посаду головного інспектора, завідуючого сектором заповідних територій, охорони і використання тваринного світу, рибних запасів держуправління. З 1994 року старший державний інспектор - начальник відділу природно-заповідного фонду тваринного світу. В 1995 році в зв'язку із пенсійним віком переведений на посаду завідуючого архіву держуправління екобезпеки в Тернопільській області. На цій посаді пропрацював до 1996 року і вийшов на пенсію. Після виходу на пенсія Микола Петрович продовжував роботу по розширенню мережі природно-заповідного фонду області.

Де б М.П. Чайковський не працював, роботі він віддавався повністю. Про що свідчать відгуки начальника Тернопільського управління лісового господарства та лісозаготівлі М. Зубанюка: "За проектами Чайковського М.П. і під його безпосереднім керівництвом в лісництвах області створено понад 2000 га лісонасаджень, технічно цінних порід. В даний час ці лісонасадження відзначаються різноманіттям і високою стійкістю.

У зв'язку з тим, що більшість лісонасаджень створювались Миколою Петровичем науково обгрунтовано, вони мають цінність, як взірці високопродуктивних лісів і будуть служити об'єктом вивчення і наслідування вченими і практиками лісорозведення".

За успіхи у розвитку лісового господарства і досягнення високих результатів Микола Петрович неодноразово преміювався, нагороджувався Почесними грамотами в тому числі "Почесною грамотою Всесоюзної сільськогосподарської виставки". Другий Міністр Мінекобезпеки Ю.Костенка в урядовій телеграмі зазначив: "Міністерство висловлює щиру подяку за вашу сумлінну безкорисну та віддану працю на теренах охорони і примноження природних багатств свого краю впродовж 30 років. Незважаючи ні на що заповідна справа стала Вашим повнокровним життям. Всі свої знання, досвід, енергію і найцінніше здоров'я Ви віддали на благо розвитку і вдосконалення мережі природно-заповідних територій та об'єктів Тернопільщини. Ваш вагомий вклад у галузі збереження біологічного різноманіття стане добрим прикладом служіння природи і народу не лише для нинішніх, але і прийдешніх поколінь."

Під час роботи в природоохоронних органах Микола

Петрович побував в усіх населених пунктах області, познайомився з природою рідного краю, вивчив її досконально. Унікальні об'єкти фотографував, привозив зразки ендемічних і реліктових рослин. Знання черпав із власної бібліотеки, в якій нараховується 1000 книг. Протягом багатьох років приймав участь у перевітках народного контролю, був заступником завідуючого позаштатного відділу сільського господарства обласного комітету народного контролю. В 1976 році був нагороджений почесним знаком Комітету народного контролю СРСР "За активну роботу".

За час роботи в природоохоронних органах ним особисто було обстежено і взято під охорону понад 300 об'єктів і території природно-заповідного фонду загальною площею 100 тис. га. про що свідчать цифри: на час створення обласної інспекції Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи (1967р.) законом охоронялося 12 об'єктів і території природно-заповідного фонду, а в 1996р., коли Микола Петрович вийшов на пенсію їх нараховувалося 518 об'єктів. Був ініціатором створення природного заповідника „Медобори”, національних природних парків „Кременецькі гори”, „Дністровський каньйон”. За час роботи в природоохоронній галузі М.П.Чайковського кількість природно-заповідних об'єктів і території збільшилася на 506. За ініціативи і безпосередньої участі Миколи Петровича кількість об'єктів природно-заповідного фонду області зростала: 130 – у 1970 році, 1975 р. – 262 одиниці, 1974 р. – 370 одиниць, 1996 р. – 514 одиниць, 1997 р. – 524 одиниць (загальною площею 117226,39 га). Майже на всі об'єкти (понад 500) він особисто підготував проекти рішень облвиконкому та обласної ради.[1,3]

Микола Петрович постійно співпрацював з науковцями Тернопільського національного педагогічного університету ім.В.Гнатюка. Досвід своєї роботи в заповідній справі передає студентам і науковцям. Читав лекції студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації. В науковому доробку Чайковського є: 2 книжки "Пам'ятки природи Тернопільщини", Львів "Каменяр" 1977р. і "Дністровський каньйон", Львів "Каменяр" 1982р.; 14 наукових статей; 14 буклетів. Неодноразово публікував свої статті в газетах і журналах на природоохоронні теми. Був автором реєстрів природно-заповідного фонду Тернопільської області.

21.08.2001році Микола Петрович першим в Україні отримав

звання “Заслужений природоохоронець України”, посвідчення за №1.

Одним із багатьох його досягнень у сфері охорони природи є створення оазису серед міста - заповідного куточка. Коли після 20 річної роботи у сфері лісового господарства Миколі Петровичу запропонували роботу в органах охорони природи він погодився, і у цій сфері він пропрацював з 1967 по 1997 рік.

У 1965 році Микола Петрович з сім'єю переїжджає в м. Тернопіль і оселяється в будинку по вулиці Винниченка (Карпенка), 13. В дворі будинка на пустирі Микола Петрович вирішив закласти унікальний куточок з рідкісною рослинністю.

Так поступово його колекція почала наповнюватися рідкісними та екзотичними рослинами. У 1984 році Микола Петрович відпочивав у Ялті і як справжній природолюб завітав у Нікітський ботанічний сад. Микола Петрович мріяв посадити у своєму творінні унікальне дерево – вид який вважається “свідком динозаврів” гінкго дволопатево. Тому як тільки трапилася нагода придбати насіння цього екзоту пан Микола без вагань купив насіння гінкго дволопатево витративши 160 карбованців - на той час це був його посадовий оклад. Сподівався, що виростить щонайменше 200 дерев, але прижилося лише 40. Це була його гордість. Микола частину саджанців подарував місту, педагогічному університету, лісництвам. На момент оголошення в 1994 році куточка об'єктом природно-заповідного фонду – ботанічною пам'яткою природи місцевого значення «Заповідний куточок імені Миколи Чайковського» площею 0,029 га колекція рослинного світу складалася приблизно з 100 видів, в тому числі біля 50 рідкісних та екзотичних. Серед них: занесених до Червоної книги України: ясенець білий (*Dictamnusalbus*L.), тис ягідний (*Taxusbaccata*L.), підсніжник білосніжний (*Galanthusnivalis* L.), цибуля ведмежа (*Alliummursinum*L.), зозулені черевички (*Sucripediumcalceolus* L.), шафран Гейфелів (*Crocusheuffelianus*Herbi), лілія лісова (*Liliummartagon*L.), горицвіт весняний (*Adonisvernalis* L.), ковила волосиста (*Stipacappillata* L.), сон лучний (сон чорніючий, сон богемський) (*Pulsatillapratensis* (L.) Mill. s.l.), вовчі ягоди(*Daphnesneogum* L.).[2] Серед регіонально рідкісних видів тут зростали: молодило руське (*Sempervivumruthenicum* Schnittsp. Et C.B.Lehm.), гвоздика

Анджійовського (*Dianthusandrzejowskianus* Zapal.), півники угорські (*Irishungarica* Waldst. EtKit.), кадило сарматське (*Melittissarmatica* Klok.), конвалія звичайна (*Convallariamajalis* L.), чебрець Маршаллів (*Thymusmarschallianus* Willd.). Серед екзотичних видів: гінґо дволопатеве (*Ginkgo biloba* L.), метасеквойя розсіченошпилькова (*Metasequoiaagliptostroboides* H. EtCheng), тюльпанове дерево (*Leriodendrontulipifera* L.), ялиця біла європейська (*Abiesalba* Mill.), сакура японська (*Prunus serrulata*), кипарис вічнозелений (*Cupressus sempervirens* L.), сумах пухнастий (*Rhustyphina* L.), церціс канадський (Іудове дерево (рожевий) *Cerciscanadensis* L.), лимонник китайський (*Schizandrachinensis* Turcz.) Baill), елеутерококколючій (*Eleutherococcusenticosus* (Rupr. EtMaxim.).

Також в «Заповідному куточку» зростають *сніжноягідник* білий, широкогілочник східний та туя західна, ялина звичайна, горіх чорний, береза звичайна, плющ звичайний, барвінок малий, ялівець козацький, таволга польський, клен сріблястий, самшит вічнозелений, фіалка біла, хеномелес японська, герань криваво-червона, берека, калина звичайна, сорти троянд, бузку, піони, папороть.

В 2013 році «Заповідному куточку» присвоєно ім'я Миколи Чайковського.

Література:

1. Леньків І.В. Чайковський Микола Петрович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничополіграфічний комбінат «Збруч», 2008. — Т. 3 : П — Я. — С. 582—583.
2. Черняк В.М., Вітенко І.М., Леньків І.В., Проців Г.П. Чайковський Микола Петрович: заслужений природоохоронець України, почесний член українського товариства мисливців і рибалок, член - кореспондент Академії наук України // «Біорізноманіття України в контексті сучасних природних умов середовища»: матеріали міжнародної екологічної конференції (Тернопіль 04-05 червня, 2020); Тернопільський ОКІППО – Тернопіль: Крок, 2020. – 265 с.
3. Черняк В.М., Синиця Г.Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.- 224 с.
4. Черняк В.М., Синиця Г.Б., П'ятківський І.О. Унікальні перлини природи Тернопільщини. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2014.-512с.

ЗЕЛЕНІ НАСАДЖЕННЯ ТА ЗАПОВІДНІ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ (ЗА УЧАСТІ М. П. ЧАЙКОВСЬКОГО)

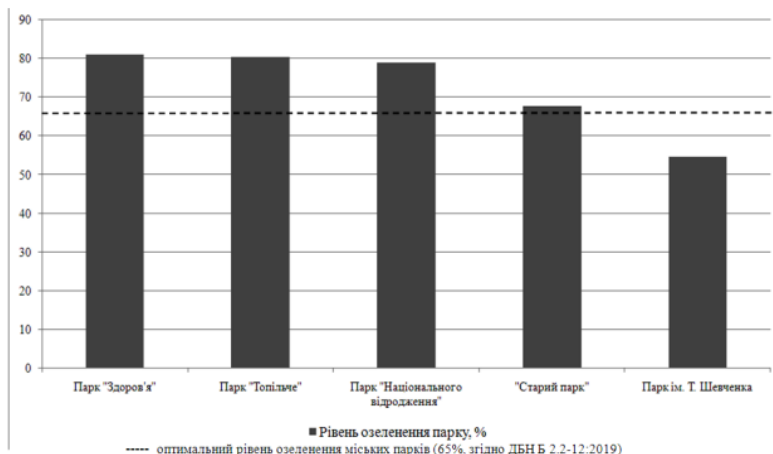
Вступ. Тернопіль займає площу 59 км², що становить 0,4% території області. Географічне розташування міста сприяє формуванню на його території помірно-континентального клімату. Неоднорідність рельєфу та наявний клімат обумовлюють велику різноманітність флори. Лісопаркова частина комплексної зеленої зони включає практично усі природні території в адміністративних межах міста.

Основними складовими, що формують комплексну зелену зону міста є ліси, лугопарки та гідропарки, міські парки, сквери, санітарно-захисні зони, насадження вздовж вулиць та автомагістралей. Найпоширенішою формою озеленення міста є парки.

Висадження нових рослин у Тернополі відбувається відповідно до спеціально розробленого документу «Схема озеленення міста». Щорічно міською радою організуються заходи із озеленення з метою урізноманітнення видового складу існуючих насаджень, відповідно до затвердженого основного стратегічного документа у сфері зеленої розбудови міста – Концепції комплексного озеленення. Площа лісопаркової частини комплексної зеленої зони Тернополя, становить 2690 га., лісогосподарської – 7276 га. Щодо відсоткового складу парків у м. Тернопіль: парк «Здоров'я» – 81%, парк «Топільче» – 80,4%, парк «Національного відродження» – 79%, парк «Старий парк» – 67,7%, парку ім. Т. Шевченка – 54,5% (рис. 1).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну кількість наукових робіт присвячено озелененню міста Тернополя. Важливі аспекти даної теми розглянуто у наступних книгах Миколи Петровича Чайковського. А саме – «Пам'ятки природи Тернопільщини» (1977, Львів), «Дністровський каньйон» (1982, Львів). Крім основних робіт можна виокремити велику кількість буклетів, наукових статей та реєстрів природно-заповідного фонду Тернопільської області.

Також дослідження, щодо озеленення міст розроблено іноземними та вітчизняними вченими: Гродзинським М.Д., Клименком М.О., Кучерявим В.П., Лісовським С.А., Реймерсом Н.Ф., Сивим М.Я., Стольбергом Ф.В., Цариком Л.П., Янковською Л.В., Кузиком І.Р., Bonusiak A., Bourne L., Dus E., та іншими.

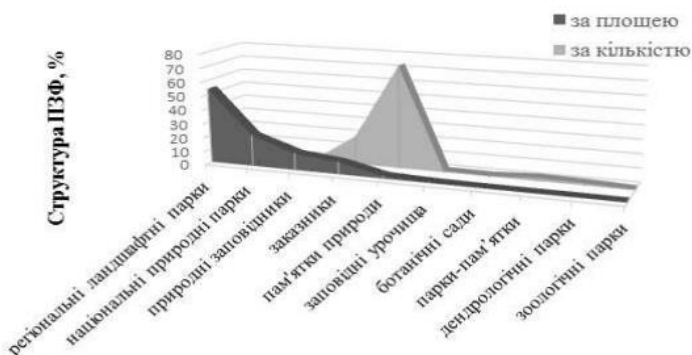
Рис 1. Рівень озеленення парків м. Тернопіль

Виклад основного матеріалу. Фактична площа ПЗФ області (без урахування площі об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних територій) – 123347 гектарів. Розподіл площ територій та об'єктів окремих категорій в ПЗФ області нерівнозначний (рис. 2).

Площі природного заповідника, 2 національних природних парків, 3 регіональних ландшафтних парків і 132 заказників складають близько 98 % ПЗФ. Площі заповідних об'єктів інших категорій (505 одиниць) – приблизно 2 %. Це свідчить про переважання у структурі ПЗФ невеликих за площею пам'яток природи, частка яких складає 73,4 % від загальної кількості об'єктів, у той час їх площа становить лише близько 2 % від площі ПЗФ області (рис. 1).

У природно-заповідний фонд Тернополя входить РЛП «Загребелля» площею 630 га., ботанічний заказник «Чагарі Кутківецькі» – 87 га., дві гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення: «Тернопільське джерело» і «Тернопільські джерела»,

чотири парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення: «Старий парк», «Сквер ім. Т. Шевченка», «Сквер по вул. Чорновола», «Сквер Кобзаря» та чотири ботанічні пам'ятки природи місцевого значення: «Тернопільський дуб», «Тернопільська липа», «Тернопільські магнолії», «Заповідний куточок імені Миколи Чайковського».

Рис 2. Структура ПЗФ Тернополя (станом на 01.01.2020 р.)

Сквер імені Миколи Петровича знаходиться за адресою, вул. Винниченка 13. Йому присвоєно статус ботанічної пам'ятки природи місцевого значення. Він висаджений Миколою Чайковським у часи його проживання на даній вулиці. Зараз сквер дещо розширили, окреслили його межі та затвердили назву на честь видатного природоохоронця «Заповідний куточок ім. Миколи Чайковського» (рис. 3).

У 50-60-ті роки Микола Петрович працював лісничим на півдні Тернопілля. З кінця 60-тих років, до свого виходу на пенсію Микола Петрович працював в обласних природоохоронних структурах.

За ініціативи цього видатного чоловіка створено більш сотні заповідних об'єктів, в тому числі перший в Україні регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон. Також завдяки вченому кількість об'єктів природно-заповідного фонду області невпинно зростала: 130 одиниць у 1970 році, 262 – 1975р., 1974 р. – 370, 1996 р. – 514, 1997р. – 524 одиниці (загальною площею 117226,39 га), 2006 р. – 543 одиниці.

Відомі на всю Україну ботанічні заказники державного значення в околицях м. Заліщики (Обіжево, Жижава, Криве, Касперівський) - заслуга цього чоловіка. Пізніше вчений взяв участь у процесі визнання заповідниками державного значення урочища Глоди біля Колодрібки, урочища Заліщицька діброва біля Шутроминців та кількох десятків заповідних об'єктів місцевого значення. Природо-заповідний фонд Тернопільського району станом на 2004 рік налічував 62 об'єкти. Більшість з них отримали свій охоронний статус саме завдяки праці М.Чайковського.

Рис 3. «Заповідний куточок імені Миколи Петровича Чайковського»

ПЗФ Тернопільської області станом на 1 січня 2020 року має у своєму складі 643 об'єкти. Відповідно до розрахунків Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромисто» імені Ю.М. Білоконя, площа насаджень з урахуванням кількості населення у Тернополі, на одного мешканця міста становить 26,5 м² (а це на 55,9 % вище вказаного нормативу – 17 м²). Проекти рішень облвиконкому на понад 500 об'єктів особисто підготував Микола Петрович Чайковський.

Література:

1. Кузик І. До проблеми комплексного озеленення міста Тернополя. Сучасні екологічні проблеми урбанізованих територій: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2018 р.). Збірник 14 тез. Житомир: Видавництво «Житомирський національний агроекологічний університет», 2018. С. 31-34.
2. Майорова О. Ю., Юркевич Н. М., Прокоп'як М. З. Природно-заповідний фонд Тернопільської області: стан, проблеми та шляхи їх вирішення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Біологія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. Вип. № 1-2 (79). С. 73–76.
3. Про затвердження Програми охорони навколишнього природного середовища Тернопільської міської територіальної громади на 2020-2023 роки. Рішення Тернопільської міської ради від 06.12.2019 року №7/41/33. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/tishennyasessii/35101.html> (дата звернення: 03.11.2020).
4. У Тернополі увічнено пам'ять про Миколу Чайковського. Екологічне гуманітарне об'єднання «Зелений світ». URL: <http://greenworld.in.ua/index.php?id=1370188199>. (дата звернення: 23.05.2013).
5. Царик Л., Царик П., Янковська Л., Кузик І. Геоекологічні параметри компонентів навколишнього середовища міста Тернополя. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2019. №1. (випуск 46). С. 198-210. <https://doi.org/10.25128/2519-4577.19.2.25>

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ І ЕКОТУРИЗМУ В МЕЖАХ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

УДК 379.85:504.062

Андрій КУЗИШИН, д. геогр. н., доцент,
*Тернопільський національний педагогічний університет і
мені Володимира Гнатюка*

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОТУРИЗМУ

Екотуризм перетворився на стратегію створення стійких засобів до існування та відіграє життєво важливу роль в управлінні місцевими громадами. Він стикається з численними труднощами, незважаючи на те, що виглядає ідеальним інструментом для посилення соціально-економічного розвитку. Водночас із постійним зростанням уваги до екологічного середовища та підвищенням екологічної обізнаності екотуризм стає все більш поширеним, а попит на туризм зростає з кожним роком (CREST, 2019).

Це зростання, однак, призводить до низки екологічних, соціальних та економічних проблем у розвитку екотуризму. Наприклад, через низьку поінформованість громадськості про екотуризм збільшення туристів призвело до ряду негативних наслідків для місцевого екологічного середовища, культури та економіки, включаючи неповагу до місцевої культури та захисту навколишнього середовища, а також збільшення інфраструктурного будівництва та економіки. (Xu L., Ao C., Liu B., Cai Z., 2022). Такі виклики та протиріччя є невідкладними проблемами, які необхідно вирішити шляхом сталого розвитку екотуризму. На тлі нинішньої пандемії туризм зазнав серйозного удару. Щоправда, екологічні проблеми також не знайшли свого вирішення.

Зіткнувшись із цими проблемами та труднощами, важливо переглянути майбутній шлях розвитку екотуризму, визначити роль місцевих громад щодо формування відповідної управлінської та споживчої політики, зберігаючи при цьому навколишнє середовище та природні ресурси для підтримки сталого розвитку туризму.

Місцеві економічні переваги та активна участь громади не є єдиними факторами, які слід враховувати при визначенні того, що характеризує відповідальний екотуризм. Залучаючи та популяризуючи місцеву культурну та екологічну історію до підприємництва, екотуризм може бути спонукальним моментом для вирішення конкретних місцевих проблем, а також більших суспільних проблем, що пов'язані з місцевими громадами. Громади можуть бути своєрідним інкубатором освітніх, виховних та культурологічних ідей щодо підтримки екотуризму. В наших попередніх дослідженнях ми відзначали, що одним з ключових критеріїв розвитку екотуризму є територіальне планування об'єктів гостинності, – екосадиб, які надають послуги з проживання поблизу національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, унікальних природних об'єктів та дотримання власниками цих садиб екологічних стандартів щодо організації побуту і дозвілля, і створення цілої низки програм поринання у світ дикої природи (Царик Л.П., Кузишин А.В., Царик П.Л., 2020; Царик Л.П., Кузишин А.В., Царик П.Л., Кузик І.Р., 2022). Отже, успіх розвитку екологічного туризму залежить від якості навколишнього середовища, оскільки туристами цінується саме його незайманість. Тому екологічний фактор перетворюється на економічну категорію: підтримка навколишнього середовища в належному стані економічно вигідна і є запорукою успішного функціонування екотуризму. За умови, що громади усвідомлюють цю роль навколишнього середовища, вони можуть перетворювати наявний ресурс на капітал, що приносить економічну вигоду.

Розвиток екотуризму, унікальна історія місцевості, якою володіє громада та екологічні знання роблять унікальними місцеві екопроекти. Наративи цього процесу є досить розлогі: цінність локальної історії, яка переплетена з навколишнім середовищем, підкреслення унікальності культурної та екологічної спадщини через екотуризм, використання екотуризму як розширення прав і можливостей громад, і обов'язково – земельне питання, що є основою просторової ідентичності певної громади. Хоча ці питання є специфічними для контексту кожного конкретного місця дослідження, вони можуть бути застосовані до інших спільнот, які мають подібну історію соціальної та екологічної буденності.

Слід відзначити, що для периферійних громад екотуризм може функціонувати як спосіб вирішення проблем несправедливості та розвіювання припущень щодо маргіналізованих громад. Розвиток і розширення екотуризму в певній місцевості призведе до соціальних і культурних змін у цій місцевості. Тому слід враховувати заходи розвитку екотуризму, щоб запобігти негативним наслідкам цих змін і посилити їх позитивний вплив на приймаючу громаду.

Екотуризм як галузь індустрії туризму залучає людські ресурси для обслуговування екотуристів у різних місцях і відіграє важливу роль у створенні прибутку та зайнятості. В цьому відстежується соціально-економічна функція екотуризму. Він може впливати на розвиток місцевої економіки. Традиційний економічний розвиток і місцевий економічний розвиток відрізняються один від одного в сфері екотуризму. Перший зосереджується головним чином на залученні та створенні нових робочих місць у громаді, а стратегії розвитку визначаються зовнішніми силами. Другий зосереджується на створенні певної (невеликої) кількості робочих місць та видам робіт, які відповідають природі і є соціально сконцентрованими. Крім того, намагаються перетворити споживачів на виробників, працівників – на роботодавців, а робітників – на власників економічних підприємств, щоб процес розвитку відбувався без будь-якої залежності від зовнішньої робочої сили.

Екотуризм також забезпечує економічні вигоди, такі як додатковий дохід для місцевих органів влади та громад, які беруть участь у їхній діяльності. Екотуризм може бути використаний як джерело доходу для регіонів з низькими регіональними доходами та задоволення первинних і вторинних потреб відповідних організацій. Так само роль зайнятості в туристичному секторі, прямо чи опосередковано, може знизити рівень безробіття та покращити економіку регіону екотуризму. Остання роль з економічної сторони полягає у збільшенні продуктивності товарів і послуг, що супроводжується збільшенням кількості туристичних запитів. Чим вищий рівень попиту, тим вищий рівень продуктивності. Виходячи з цих висновків, ми можемо помітити, що екотуризм відіграє багато ролей для навколишнього суспільства. Тому необхідно, щоб місцева влада та місцеві громади

працювали разом над створенням ідеальної концепції екотуризму, яка може зберегти природу та місцеву культуру. З іншого боку, необхідно заохочувати інвестиції для створення екодистинацій, щоб підвищити інтерес туристів до відвідування.

Тим часом також очікується підвищення продуктивності не лише у формі виробничого процесу, але й у розробці оптимальних бізнес-стратегій, щоб туристи отримували найкращий досвід, тому існує потреба у співпраці представників місцевих громад та менеджерів з туризму для створення стійкої моделі співпраці, яка може підвищити продуктивність і дохід у туристичному секторі.

З соціальної сторони екотуризм відіграє важливу роль у збереженні місцевого (локального, в межах громади) природного генофонду, про що свідчать програми відновлення лісів і очищення навколишнього середовища, якими сьогодні займаються, хоча й не системно, громади. Їх роль також важлива в мінімізації таких негативних наслідків, як забруднення та стихійні лиха внаслідок надмірної експлуатації території чи окремого її ресурсу. Подібним чином у сфері освіти наголошується роль молодого покоління в підтримці локальної культури, щоб вона залишалася стійкою та уникала зникнення. Крім того, культура є одним із факторів, який викликає у туристів інтерес до відвідування. Ще однією соціальною роллю екотуризму є підвищення моральної цінності навколишнього середовища, оскільки саме формування екотуризму відбувається через соціальну взаємодію, тому потрібна співпраця органів управління, бізнесу, інноваційних проектів та зацікавлених у створенні та підтримці екотуризму як одного з презентативних напрямків діяльності громади.

Щоправда, цей вид діяльності на рівні територіальних громад сьогодні стикається з багатьма перешкодами: природними, фінансовими та адміністративними, оскільки розвивати екологічний туризм на певній локальній території краще у співпраці із туристичними організаціями, які будуть пропонувати відпочинок еко туристам саме в їх регіоні. Водночас місцеве населення має фінансові проблеми з оформлення відповідних умов проживання та забезпечення туристів. Екологічний туризм – вразливий сектор господарської діяльності. Будь-які природні лиха, негода, погіршення іміджу території, загострення

криміногенної ситуації та безліч інших обставин кардинально впливають на обсяг потоків споживачів рекреаційних послуг. Саме тому туроператори екологічного туризму повинні планувати виникнення непередбачених ситуацій, тобто вони мають закладати у план певну частку потенційних ресурсів, які необхідні для здійснення тактичного планового маневрування (Білецька Г.А., 2010). Результативне планування потребує досвіду та відповідних знань і вмінь, тому до розробки планів щодо розвитку екологічного туризму варто залучати кваліфікованих осіб з місцевих адміністрацій і громадських організацій, інформованих осіб з місцевого населення. Актуальною є потреба партнерства і при плануванні потрібно звертати увагу на наявні моделі співпраці між зацікавленими сторонами.

Висновки. Розвиток туризму в природоохоронних територіях і особливо розвиток екотуризму є засобом сприяння розвитку та прогресу локальних територій. За умови, що такі території обираються на основі обізнаності та знань, це може призвести до повного та сталого розвитку екотуризму. Розвиток екотуризму є цінним джерелом зайнятості, а отримання прибутку може бути важливим інструментом соціально-економічного розвитку громад. В територіальних громадах екотуризм повинен бути пов'язаний з місцевою політикою і використовується як засіб захисту навколишнього середовища та культури заповідних територій. Здійснення туристичної діяльності, яка пов'язана зі створенням різних робочих місць, як частина економічної діяльності призводить до соціально-економічного процвітання та прогресу.

Література:

1. Білецька Г.А. Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області Вісник Хмельницького національного університету. 2010. №10. Т. 2. С. 245–247.
2. Царик Л.П., Кузишин А.В., Царик П.Л., Кузик І.Р. Екотуристичні передумови розбудови рекреаційних послуг у Тернопільській області. *Grail of Science*. № 12-13. 2022. С. 775-780.
3. CREST. (2019). *The Case for Responsible Travel: Trends & statistics 2019*. <https://www.responsibletravel.org/wp-content/uploads/sites/213/2021/03/trends-and-statistics-2019.pdf>
4. McAllister Nia. *Social Sustainability: The Role of Ecotourism in Regenerating Cultural and Environmental Histories in Rio de Janeiro*. Pomona Senior Theses. 2017. 173 p.

-
5. Mustofa, M. A. The role of ecotourism in the social and economic field. 2nd Basic and Applied Science Conference (BASC) 2022. NST Proceedings. P. 65-73. doi:10.11594/nstp.2022.2510
  6. Tsaryk L., Kuzyshyn A., Tsaryk P. Selected Aspects of Ecological Dimensions of Ecotourism Development in the Networks of National Natural and Regional Landscape Parks of Ukraine. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*. 2020. Vol. 75. P. 161-181.
  7. Xu L., Ao C., Liu B., Cai Z. Ecotourism and sustainable development: a scientometric review of global research trends. *Environ Dev Sustain* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02190-0>

Ярослав МАРИНЯК, к. геогр. н., доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПРИРОДООХОРОННА (ЕКОЛОГІЧНА) ТА РЕКРЕАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Актуальність дослідження. Туризм є одним із важливих чинників поживлення економіки регіону, а також залучає надходження фінансових ресурсів, зростанню попиту на товари та послуги, на виробі місцевого виробництва. Розвиток туризму у регіонах дозволяє збільшити доходи регіональних і місцевих бюджетів, що призводить до підвищення рівня життя населення. Розглянемо регіональну природоохоронну (екологічну) та рекреаційну інфраструктуру Поділля. Нині це проблема є актуальною, так як вторгнення Росії в Україну призвела до численних воєнних наслідків. Значна кількість воїнів потребують реабілітації та відновлення здоров'я.

Метою дослідження є розглянути особливості функціонування регіональної природоохоронної (екологічної) та рекреаційної інфраструктури Поділля.

Завдання дослідження. При розгляді цієї проблеми виконувались такі завдання: а) з'ясовано значення поняття “інфраструктура”, “виробнича”, “соціальна”, “природоохоронна (екологічна) та рекреаційна”; б) аналіз результатів оцінки природоохоронної (екологічної) та рекреаційної інфраструктури Подільського регіону; в) розроблено висновки та рекомендації

щодо подальшого вирішення цієї проблеми.

Подільський туристичний регіон, до складу якого входять Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області, знаходиться в Південно-Західній частині України. Його площа 60,9 тис. км², (10,1% площі України), чисельність населення - 4560,2 тис. осіб (9,5% кількості населення країни) в т. ч.: сільське - 53%, міське - 47%.

Інфраструктура регіону є привабливою для вирішення проблеми функціонування туристичного бізнесу. Коротко розглянемо основні поняття рекреаційно-туристичної інфраструктури. Загальноприйнятим є таке визначення інфраструктури як сукупності галузей та підгалузей, основними функціями яких є виробничі послуги і забезпечення економічного обігу в національній економіці. В свою чергу інфраструктура складається із виробничої та соціальної складової. Виробнича інфраструктура - це частина галузей інфраструктури, що надає послуги виробничого характеру, тобто забезпечує зв'язки у виробничій сфері економіки. Соціальна інфраструктура представляє сукупність, або комплекс, галузей, призначенням яких у суспільному поділі праці є задоволення потреб населення у соціально-побутових і соціально-духовних послугах.

Для визначення рівня інфраструктури необхідно провести аналіз тенденцій розвитку окремих складових та визначити місце у ній природоохоронної (екологічної) та рекреаційної складової див. таблицю 1.

Таблиця 1

Складові інфраструктури

Виробнича інфраструктура	Соціальна інфраструктура
транспортна складова	складова житлово-комунального господарства
складова зв'язку	освітня складова
природоохоронна (екологічна) складова	медична складова
рекреаційна складова	складова соціального забезпечення
	культурна складова

Природоохоронна (екологічна) складова представлена такими показниками як:

- кількість спожитої води в регіоні, млн. м³;

- обсяг викидів забруднюючих речовин у регіоні, тонн.
 Рекреаційна складова складається з таких показників як:
 - коефіцієнт використання місткості;
 - кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності регіону, тис. осіб.

Громадське Об'єднання «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта провів оцінку рівня розвитку інфраструктури відповідних регіонів. Об'єктом виступали процеси розвитку інфраструктури відповідних регіонів України, суб'єктами - регіональні аналітичні центри із 22-ти цільових областей України. В дослідження не ввійшли тимчасово окупована територія АРК та Донецька і Луганська області.

Розрахована інфраструктура регіонів України Громадським Об'єднанням «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта нами зведена та згрупована щодо Подільського регіону показана у таблиці 1.

Таблиця 1

***Розраховані індекси розвитку екологічної
 (природоохоронної) та рекреаційної інфраструктури у
 Подільському регіоні [1]***

Складові інфраструктури (підсистеми)	Індекси	Значення індексу	Рейтинг в Україні
Вінницька область			
Екологічна (природоохоронна) підсистема	IP п. с.	1,046	19
Рекреаційна підсистема (туризм)	IP р. с.	1,131	11
Тернопільська область			
Екологічна (природоохоронна) підсистема	IP п. с.	1,417	5
Рекреаційна підсистема (туризм)	IP р. с.	1,429	3
Хмельницька область			
Екологічна (природоохоронна) підсистема	IP п. с.	1,044	20
Рекреаційна підсистема (туризм)	IP р. с.	1,305	5

На основі вищезазначених розрахунків нами проведено рейтингове оцінювання екологічної (природоохоронної) та рекреаційної складової інфраструктури у Подільському регіоні, яке представлено у таблиці 2.

Проведене рейтингове оцінювання екологічної (природоохоронної) та рекреаційної інфраструктури у Подільському регіоні на перший погляд вказує на лідерство Тернопільської області. Це пов'язано певним чином із збалансованістю основних показників та їх кореляцією із аналогічними показниками в Україні. Тобто за оцінкою екологічної (природоохоронної) та рекреаційної інфраструктури Тернопільська область займає 5 та 3 місце у державі та відповідно перші місця у Подільському регіоні.

Таблиця 2

Рейтингове оцінювання екологічної (природоохоронної) та рекреаційної інфраструктури у Подільському регіоні

Складові інфраструктури (підсистеми)	Рейтинг у регіоні	Інтегральна оцінка
Вінницька область		
Екологічна (природоохоронна) підсистема	2	5
Рекреаційна підсистема (туризм)	3	
Тернопільська область		
Екологічна (природоохоронна) підсистема	1	2
Рекреаційна підсистема (туризм)	1	
Хмельницька область		
Екологічна (природоохоронна) підсистема	3	5
Рекреаційна підсистема (туризм)	2	

Однак є і ряд невирішених питань. Позитивна динаміка зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу на рівні 7,4 тис. тон на рік, пов'язане із зменшенням обсягів виробництва, а не за рахунок здійснено природоохоронної діяльності. Не вирішеною проблемою залишається викиди вихлопних газів автотранспорту, що зумовлено збільшенням кількості його одиниць. Незважаючи на великі зусилля щодо введення нових очисних споруд у містах та реконструкції каналізаційних мереж в області підприємства житлово-комунального господарства є основними забруднювачами поверхневих вод. Сміттєзвалища (особливо стихійні) є наступною не вирішеною проблемою регіону. Незважаючи, що для видалення побутових відходів із 1022 населених пунктів області існує 740 сміттєзвалищ. На території Тернопільської області знаходиться 10 екологічно- небезпечних об'єктів.

Туристично-рекреаційний потенціал області нараховує 308 пам'яток природи, 18 парків - пам'яток садового мистецтва, 89 заказників, понад 4000 пам'яток історії, археології та архітектури, 2 державні та 1 національний історико-архітектурні заповідники, 200 тис. га ландшафтних територій.

Позитивні показники екологічної (природоохоронної) та рекреаційної інфраструктури на жаль не розв'язують проблеми розумного балансу між їх оцінкою та розвитком туристичного бізнесу.

Щодо визначення другого місця у рейтингу то Вінницька та Хмельницька області набрали однакову суму, тому ми використаємо загальний рейтинг в Україні. Згідно якого інтегральна сума Вінницької (25 балів), а та Хмельницької (30). Таким чином друге місце віддаєм Вінницькій, а третє Хмельницькій областям. Розглянемо більш детально основні проблеми цих територій.

Із наведених показників чітко простежується на досить низьке місце областей за екологічною (природоохоронною) інфраструктурою 19 та 20 із 22. За цим показником Вінницька область посідає лише 19 місце серед 22 областей, а за рекреаційною посідає 11 місце.

Хмельницька область за рекреаційною складовою зайняла 5 місце, а відповідно природоохоронної 20. Основною причиною цього є не таке швидке, в порівнянні з іншими областями, скорочення викидів забруднених речовин.

Результати і висновки наукового дослідження. Загальною проблемою для Подільського регіону є наслідки російсько-української війни і збереження інфраструктури. Для Тернопільської області гострою проблемою є ліквідація стихійних сміттєзвалищ їх паспортизація та запровадження організованого збору побутових відходів від населення. Розширення мережі розміщення, збільшення кількості об'єктів рекреаційної інфраструктури, створення нових місцевих туристичних продуктів. Для Вінницької області необхідно звернути увагу на природоохоронну інфраструктуру, а саме реконструкції водопровідних мереж, будівництво очисних споруд каналізації поселень області. Для Хмельницької області необхідно розвивати природоохоронну інфраструктуру, та різке скорочення викидів

забруднених речовин. Надалі утримувати лідерство у всеукраїнському рейтингу за рекреаційною інфраструктурою. Для Поділля необхідно раціонально використовувати багату інфраструктуру, а саме державний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», культові споруди Почаївської Лаври. Особливе місце серед релігійних центрів займає селище Меджибіж, де знаходяться могили засновника хасидизму та його учнів, старовинне єврейське кладовище Меджибожа є місцем паломництва численних прочан із різних країн світу.

Література:

1. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження// ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.

УДК 911.2 (504) (477.43)

**Ганна ЧЕРНЮК, к.геогр.н., доцент,
Борис МАТВІЙЧУК, асистент,
Ольга МАТУЗ, асистент,
Ігор КАСІЯНИК, к.геогр.н., доцент,**
*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ОЦІНКА ПОГОДНИХ УМОВ НА ТЕРИТОРІЇ НПП «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ» ДЛЯ РЕКРЕАЦІЇ

Територія національного природного парку «Подільські Товтри» характеризується сприятливими природними умовами і ресурсами як для сільського господарства так і для різних видів рекреаційної діяльності. В зв'язку з проблемами збалансованого раціонального використання природно-ресурсного потенціалу **актуальним завданням** стає оцінка ступеня сприятливості природних умов, особливо кліматичних і погодних по сезонах і місяцях року для рекреації.

Мета проведеного дослідження полягала у використанні **методів аналізу** клімату в погодах. Для оцінки комфортності погодних умов по місяцях року на території Хмельницького Придністров'я і НПП «Подільські Товтри» проаналізовані

кліматичні показники за даними метеостанцій міст Кам'янець – Подільського, Нової Ушиці і Городка [4, 5]. Повторення різних класів погод по місяцях визначено за даними діаграми для м. Чернівці в атласі [1, с.99].

Результати досліджень. За загальноприйнятою для Східної Європи зоною комфорту від 10 до 18°C на території Поділля сприятливі ЕЕТ спостерігаються з кінця квітня до початку жовтня [2,3,4]. Абсолютні максимуми температури літом (36-39°C) перевищують максимум зони комфорту . З жовтня до квітня комфортні ЕЕТ як правило відсутні. За показниками РЕЕТ комфортні умови спостерігаються в травні, червні і вересні, а в липні та серпні необхідно застерігатися від перегріву. За схемою районування Східної Європи за ступенем дискомфорту холодного періоду Поділля розміщене в області слабо морозних зим, дискомфорт яких може бути обумовлений тільки впливом вітру, швидкість якого сильно зростає у зимові місяці. Тривалість опалювального періоду на півночі та в центрі Хмельниччини коливається від 190 до 193 днів, а на півдні від широти Городка до Дністра зменшується від 188 до 180 днів.

Для оцінки кліматичних і погодних умов для рекреації були проаналізовані середні температури і вологість повітря, швидкість вітру та повторюваність ясної і хмарної погоди за даними довідників по клімату України [1,2,3,4,5]. На основі середніх температур повітря та середньої швидкості вітру за загально прийнятою в біокліматології людини оцінкою визначені ефективні температури (ЕЕТ) по місяцях року [3,4,5]. У Кам'янець-Подільському районі ефективні температури понижуються від -4,4 до -7,2°C, а літом підвищуються до 18-19°C. Для Кам'янець-Подільського характерний наступний розподіл ефективних температур (ЕЕТ) по місяцях у градусах Цельсія, відповідно, від січня до грудня: -7,2; -5,5; -1; 3,2; 13; 16,4; 19; 18; 13,7; 6; 0,5; -4,4. В Городоцькому районі ефективні температури (ЕЕТ) дещо нижчі , відповідно: -7,2; -6,5; -2; 5,6; 12,2; 15,9; 18,2;15,5; 12,8; 6,5;0; -5. В Новоушицькому районі ЕЕТ зимою нижчі, а літом вищі ніж у Городоцькому районі і дорівнюють, відповідно у градусах Цельсія від січня до грудня: -8,5; -7,2; -2,5; 1,4; 12,5; 16; 18,5; 18; 13; 3; 0; -4,5.. Для порівняння наводимо ЕЕТ м. Хмельницького, відповідно: -9; -8; -2,8; 0,5; 8; 11,8; 18; 17; 12; 2; -0,5; -6.

Метод медико-біологічної оцінки клімату для рекреації базується на вивченні впливу всього комплексу погодних елементів на організм людини, внаслідок чого сформувалося вчення про типи і класи погод та визначення ступеня їх сприятливості [1, 2, 3, 4, 5]. Аналіз клімату в погодах базується на класифікації, за якою виділяють три групи та 16 класів погод. До класів без морозних погод відносяться: 1) посушлива суховійна погода без опадів, з температурою вище 22°C і відносною вологістю нижче 40%; 2) сонячна жарка помірно посушлива погода без опадів з температурами вище 22°C та відносною вологістю 40-60%; 3) малохмарна, тепла, помірно волога, без опадів; 4) хмарна вдень, тепла волога погода без опадів або з опадами; 5) хмарна вночі, сонячна вдень, тепла волога погода без опадів або з опадами; 6) хмарна вдень і вночі тепла або прохолодна погода без істотних опадів; 7) похмура вдень і вночі з опадами (дошова) погода; 8) волога тропічна погода з температурою вище 22°C і відносною вологістю більш 80%. Друга група включає два класи перехідних погод, з переходом на протязі доби температури через 0°C: 9) хмарна вдень, з вітром або без вітру, з опадами або без опадів; 10) ясна вдень без опадів. Третю групу складають класи морозних погод: 11) слабо морозна з температурами від 0°C до – 5,4°C; 12) помірно морозна з температурами від – 5,5°C до – 12,4°C; 13) морозна погода з температурами від – 12,5 до – 22,5°C; 14) сильно морозна з температурами від – 22,5 до – 32,4°C; 15) жорстко морозна погода (від – 32,5 до – 42,4°C; 16) вкрай морозна з температурами нижче – 42,5°C. За даними карти клімату в погодах [1, с.99] визначено повторення різних класів погод по місяцях у відсотках (від 100% за місяць) за діаграмою для м. Чернівці, тобто найближчої до Придністров'я МС (таблиця 1).

Таблиця 1.

Повторюваність класів погод по місяцях у % (від 100% за місяць) (за багаторічними даними МС- Чернівці)

Класи погод по місяцях	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1 суховійна	-	-	-	-	-	-	0,5	3	-	-	-	-
2 помірно посушлива	-	-	-	1	11	16	14	10	3	-	-	-
3 малохмарна	-	0,5	9	24	25	24	28	35	42	20	10	1

4 хмарна вдень	-	2	4	14	26	24	23	20	17	11	3	2
5 хмарна вночі	1	7	9	12	10	9	9	14	17	16	10	4
7 похмура	3	10	8	16	9	8	10	7	8	16	18	10
8 дощова	0,2	0,5	7	14	19	19	16	11	13	15	9	7
9 перехідна хмарна вдень	25	24	23	10	-	-	-	-	-	7	17	27
10 перехідна хмарна вночі	16	15	24	9	-	-	-	-	0,3	15	18	14
11 слабо і помірно морозна	38	35	15	-	-	-	-	-	-	-	15	32
12 значно морозна	12	16	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
13 сильно морозна	5	-										-

На території Подільського Придністров'я зимою переважає слабо та помірно-морозна погода (від 0 до $-12,4^{\circ}\text{C}$) та хмарна перехідна погода. Значно морозна погода буває у січні і лютому (12-16%), а сильно морозна трапляється тільки у січні (5%). Влітку переважає малохмарна і хмарна вдень помірно-тепла і тепла погода. Літом до 20% зростає повторення дощової погоди, а з травня по серпень до 10-16% зростає повторення помірно-посушливої погоди з температурами вище 22°C та відносною вологістю 40-60%.. Характерна зміна типів погоди з заходу на схід та північний і південний схід. Повторення похмурої перехідної погоди сягає 24-27% з грудня по березень включно. Середній розподіл класів погод у Придністров'ї майже аналогічний південно-східній частині Поділля та відрізняється лише меншим повторенням посушливої погоди, яка тут трапляється в основному тільки в першій половині серпня.

За ефективними температурами та іншими показниками визначено загальне повторення комфортної (К), субкомфортної (СП) та дискомфортної погоди (Д) для літніх видів рекреації у північних, центральних та південних ландшафтних районах і

місцевостях Хмельницької області [4, 5]. (табл. 2)

Комфортні умови для літніх видів рекреаційної діяльності обумовлені безхмарною сонячною погодою з температурою 15-23°C зі слабким вітром (2-3 м/сек), а також малохмарною і хмарною погодою при температурах 18-23,9°C. Субкомфортною (СП) вважається погода з температурою 12-15°C та ясна і малохмарна погода з температурою 7-8 - 12°C (субкомфортна прохолодна погода). За попередніми підрахунками для Кам'янецького та Новоушицького районів характерні комфортні погодні умови протягом двох літніх місяців – липня та серпня, а також до 30-40% погод червня та 5-15% погод вересня. Для порівняння, у Хмельницькому районі комфортні погоди панують тільки у липні, в серпні вони складають 35-50% поряд з субкомфортними погодами, а для червня характерно 30% комфортних і до 70% субкомфортних типів погод. Субкомфортні погоди панують у травні (90-100%), червні (60-70%) та вересні (85-100%). У жовтні повторення субкомфортних погод скорочується до 30-40% та починають панувати дискомфортні погодні умови. У травні на початку місяця бувають і дискомфортні погоди (5-15%) тільки біля північного та північно-східного кордону НП парку, а на території природного парку панують субкомфортні погоди. Субкомфортні погоди починаються в квітні і складають до 28-35%, а на початку квітня ще панують як правило дискомфортні погоди (70-72% у Придністров'ї та 20-28% у Хмельницькому районі).

Таблиця 2

Повторення комфортної (К), субкомфортної (СП) та дискомфортної (Д) погоди для літніх видів рекреаційної діяльності (в %)

МС	I-III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI-XII
Шепетівка	Д	СП-25 Д 75	СП-90 Д-10	К-35 СП-65	К	К-40-50 СП-50-60	СП	СП-30 Д-70	Д
Хмельницький	Д	СП-20-	СП-85-	К - 30	К	К-35-	СП	СП-28-	Д

		28 Д 70- 80	90 Д- 10- 15	СП- 70		50 СП- 50- 65		30 Д- 70- 72	
Нова Ушиця	Д	СП- 29- 35 Д - 65- 70	СП- 90- 95 Д- 5-10	К - 33 СП- 67	К	К	К-5- 10 СП- 90- 95	СП- 31- 35 Д- 65- 69	Д
Кам'янець- Подільський.	Д	СП- 28- 33 Д- 67- 72	СП	К- 40 СП- 60	К	К	К- 15 СП- 85	СП- 32- 40 Д- 60- 68	Д

Кліматичні та біокліматичні ресурси Поділля залежать також від місцевих особливостей розміщення орографічних елементів та форм рельєфу, гідрографії, населених пунктів, лісів, полезахисних смуг і сільськогосподарських угідь. За мікрокліматичними відмінами М.І Щербань на рівнинній території України виділяв природні діяльні поверхні: плато, схили, височини, долини, річкові долини, водойми, лісові масиви, антропогенні поверхні [2,3,4]. До антропогенних поверхонь відносяться населені пункти, промислові комплекси, окремі підприємства, водосховища і ставки, лісові масиви, сади, парки, полезахисні смуги, сільськогосподарські угіддя під різними видами зернових, технічних та овочевих культур в різних фенологічних фазах, а також під чорним паром.

Висновки. За результатами проведених досліджень встановлено, що на території НПП «Подільські Товтри» сприятливі кліматичні і погодні умови для літніх видів рекреації спостерігаються у червні, липні, серпні та вересні. Для зимових видів відпочинку і спорту сприятливі умови бувають у січні і лютому і деколи у грудні і березні при наявності стійкого снігового покриву.

Для території Поділля характерно переважання антициклональних типів погод з пануванням континентального помірного повітря. В антициклонах формуються інверсії, які сприяють накопиченню забруднюючих домішок та аерозолів у

приземному шарі повітря. Інверсії можуть формуватися і при циклонічній погоді зимою, при адвекції на територію зі сніговим покривом теплого вологого атлантичного повітря, що призводить до відлиг, та утворення туманів. Просторово-часова динаміка забруднень приземних шарів атмосфери на локальному, обласному та районному рівнях вивчена ще недостатньо. Це обумовлено малою кількістю пунктів регулярних тривалих та стаціонарних спостережень. Для вирішення загальних та спеціальних проблем і завдань природокористування потрібні не тільки спостереження а і науково-прикладні дослідження кліматологів та метеорологів для економічної оцінки значення атмосферних процесів і явищ в різних галузях людської діяльності та для моніторингу стану оточуючого середовища.

Література:

1. Атлас природних условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – М.: ГУГК, 1978. – С.78-104.
2. Клімат України. (За редакцією В.М. Ліпінського, В.А. Дячук, В.М. Бабиченко). – Київ: вид-во Раєвського, 2003. – 343с.
3. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188с.
4. Чернюк Г.В. Рекреаційні ресурси клімату і погоди Поділля. / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Природничі науки. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2008. – Вип.1. – С.211-214.
5. Чернюк Г.В., Касіяник І.П., Любинська І.Б., Мисько В.З. Рекреаційна оцінка ландшафтів Хмельницького Придністров'я. / Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 16-18 травня 2009 року. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С.52-58.

Ігор ЧЕБОЛДА, к. геогр. н., доцент
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ПОТЕНЦІАЛ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ОБ’ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

Сучасні складні політичні умови в країні створили передумови для розвитку в регіонах, зокрема західних, еко-туризму-підприємництва, який базується на використанні природних ресурсів, у тому числі лісових. Соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні в період війни, обумовила переорієнтацію інтересу окремих груп населення до екотуризму, зеленого туризму, оскільки відпочинок на морі тимчасово не доступний. Звичайно, можна стверджувати, що екологічний туризм завжди цікавив українців.

Під екотуризм розуміють вид активного відпочинку у межах неторканих природоохоронних територій, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями акцентується увага на зв'язках між природними і соціальними середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків природи і людини. Принциповим критерієм екотуризму є те, що відбувається у природному середовищі, тобто це природно-орієнтований туризм. Сутність його полягає в акцентуванні уваги не тільки на виді рекреаційної діяльності, алей на характері впливу туризму на довкілля та ступені відповідальності як туристів, так і організаторів щодо збереження природного середовища [4]

На сучасному етапі вивчення розвитку екологічного туризму займаються вітчизняні вчені у галузі туризму, зокрема і екологічного: О.Бейдик, М. Біржаков, О. Дмитрук, С. Дмитрук, А. Кузишин, Ю. Зінько, П. Царик, Т. Лужанська, С. Махлинець, М. Рутинський та ін. У наукових роботах цих авторів відзначається важливість вивчення одного з перспективних напрямів розвитку і діяльності туристичної сфери і економіки України загалом – екологічного туризму, його організації управління, а також культурної цінності екотуризму, як для жителів певної природної зони так і для туристів.

Варто зазначити, які види екотуризму існують: науковий (з освітньою метою); активний (піші походи, велопрогулянки, альпінізм); історичний (ознайомлення з етносами та їх культурою); подорож до природних резерватів (парки, заповідники); агротуризм (орієнтований на засоби для збереження землі).

Об'єктом нашого дослідження є Тернопільська область, яка відзначається наявністю значних диспропорцій у розвитку господарства, нерациональністю структури виробничого комплексу та використання потенціалу лісових ресурсів.

Предметом дослідження є потенціал лісових ресурсів (ПЛР), його територіальна специфіка. Основні завдання, що ставляться у даній статті - аналіз компонентної структури ПЛР Тернопільської області, прогнозування сталого розвитку території на основі забезпеченості лісовими ресурсами, а також їх оптимальне використання як об'єкту екологічного туризму.

Сучасні ліси Тернопільщини – це зелені скарби, набуті клопіткою працею декількох поколінь лісівників області. І ліс віддячує людям сторицею, виконуючи самим своїм існуванням найрізноманітніші корисні функції – водоохоронні, ґрунтозахисні, санітарно-гігієнічні, естетичні, а також використовуються для цілей екотуризму.

Тернопільська область відноситься до малолісистих областей України. Площа земель лісгосподарського призначення області становить 201,4 тис.га, з них 183,2 тис. га земель, вкритих лісовою рослинністю. Лісистість області становить 13,3% [2]. За останні десятиріччя показник лісистості території Тернопільської області зростає, але він ще не досягнув оптимального рівня, розрахованого для цього району (17,8%). На одного жителя області припадає 0,19 га вкритих лісом земель.

Ліси на території області розташовані нерівномірно [1] та зосереджені, в основному, у північній (з переважанням соснових деревостанів) і північно-західній частині (бук, граб), де лісистість досягає 20-25%, а також у південній частині (дуб, граб), де лісистість досягає 14-18%.

Розподіл загальної площі земель лісового фонду області за відомчою підпорядкованістю: підприємства Держаного агентства лісових ресурсів України, державні лісгосподарські підприємства - 157,7 тис. га (78,3%); органи місцевого самоврядування (ліси

державної власності) - 23,6 тис. га (11,7%); землі державної власності, які не надані у користування - 9,8 тис. га (4,9%); Міністерство інфраструктури України - 3,7 тис. га (1,8%); інші лісокористувачі - 6,6 тис. га (3,3%).

За останні 5 років загальна площа земель лісогосподарського призначення зросла на 0,8 тис. га. Запас деревини в лісах оцінюється в межах 32,31 млн м³. Середній запас на 1 га в лісах управління становить 223 м³. Середній приріст на 1 га вкритої лісом площі 3,63 м³. Середній вік деревостанів 62 роки, відбувається поступове старіння лісів, що впливає на їх санітарний стан. Площа вкритих лісовою рослинністю ділянок становить 145,1 тис. га.

Розподіл лісів за категоріями в залежності від основних виконуваних ними функцій: ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення - 42,8 тис. га (29,5%); рекреаційно-оздоровчі ліси - 25,0 тис. га (17,2%); захисні ліси - 18,1 тис. га (12,5%); експлуатаційні ліси - 59,2 тис. га (40,8%).

Вікова структура вкритої лісом площі: молодняки - 25,6 тис. га (17,6%); середньовікові - 74,2 тис. га (51,1%); пристигаючі - 22,4 тис. га (15,5%); стиглі і перестійні - 22,9 тис. га (15,8%).

Розподіл за основними лісоутворюючими породами: хвойні - 20,5 тис. га (14,1%); твердолистяні - 119,5 тис. га (82,4%); м'яколистяні - 4,8 тис. га (3,3%); інші деревні породи та чагарники - 0,3 тис. га (0,2%).

Породний склад: хвойні - 5,57 млн м³ (17,2%); в тому числі: сосна - 4,61 млн м³ (14,3%); ялина - 0,4 млн м³ (1,2%); модрина - 0,5 млн м³ (1,5%); твердолистяні - 25,71 млн м³ (79,6%);

в тому числі: дуб - 16,72 млн м³ (51,7%); бук - 3,35 млн м³ (10,4%); ясен - 1,90 млн м³ (5,9%); граб - 3,08 млн м³ (9,5%); м'яколистяні - 0,99 млн м³ (3,1%);

в тому числі: береза - 0,58 млн м³ (1,8%); осика - 0,02 млн м³ (0,06%); вільха - 0,20 млн м³ (0,6%); інші деревні породи та чагарники - 0,04 млн м³ (0,1%).[2].

Провівши дослідження компонентної структури лісових ресурсів Тернопільської області, на основі потенціалу лісових ресурсів, дало можливість вивчити співвідношення порід дерев в розрізі лісових господарств. При цьому досягається як якісна так, і кількісна характеристика співвідношень видів лісових ресурсів. Це

зкладає основу раціональному лісокористуванню в регіоні, а також активному розвитку екотуризму.

Отже, найбільший потенціал лісових порід в області має дуб (66,44%), бук (14,95%), сосна (9,4%). Найменший – осики (0,01%)
Всі породи, окрім осики, поширені у всіх шести лісових господарствах, хоч і нерівномірно. Якщо розглядати компонентну структуру в розрізі лісових господарств, то спостерігається наступна закономірність: Бережанське ДЛМГ з перевагою буково-дубових порід деревини (50,49% і 41,3%); Бучацьке ДЛГ з перевагою добово-букових порід (75,71% і 14,02%); Кременецьке ДЛГ – дубово-соснові породи (50,52% і 37,24%); Тернопільське ДЛГ з перевагою дуба та ясену – 80,47% і 5,45% відповідно; Чортківське ДЛГ – дубово-соснові породи (87,82% і 4,84%); Медобори з перевагою дуба та ясену, що становить відповідно 66,68 і 18,26.

Компонентна структура ПЛР у розрізі порід деревини наступна: сосни найбільше у Кременецькому ДЛГ 69,23%, а в Медоборах всього 1,6%; модрина найбільший відсоток 44,53 в Бережанському ДЛМГ, найменше її в Бучацькому ДЛГ 1,86%; ялини найбільше в Бучацькому ДЛГ 30,68%, найменше – 3,68% в Медоборах; дуба найбільше в Чортківському ДЛГ 28,37%, найменший відсоток в Медоборах 3,78%; ясен займає 28,71% в Кременецькому ДЛГ, 22,15% в Тернопільському ДЛГ, найменше в Бучацькому 6,1%; найбільше клена в Медоборах 30,95%, а найменше в Бережанському ДЛМГ 3,98%; буку найбільше в Кременецькому ДЛГ 31,42%, а найменше в Чортківському ДЛГ 8,49%; вільхи найбільше 31,73% в Кременецькому ДЛГ, а в Бучацькому ДЛГ – 26,51%, найменше вільхи в Медоборах 4,87%; граб поширений найбільше в Чортківському ДЛГ 23,39%, найменше його в Медоборах 10,42%; осики найбільше в Тернопільському ДЛГ 61,72%, а в Чортківському осика відсутня.

Отже, виходячи з розподілу лісів за категоріями в залежності від основних виконуваних ними функцій в Тернопільській області наявні всі види екотуризму. Особливо можна відзначити подорож до природних резерватів (парки, заповідники, тощо).

В Тернопільській області представлені всі категорії природо-заповідного фонду. Особливий інтерес для туристів представляють: природний заповідник «Медобори» (площа 9516,7

га); національні природні парки «Дністровський каньйон» (11730,3 га) та «Кременецькі гори» (6951,2 га).

Природний заповідник «Медобори» на 90% вкритий лісом, це – близько 950 видів рослин. Представлено 224 види тварин. Саме головне, для туристів розроблено 3 екостежки протяжністю 13 км: до рукотворної печери "Пуща відлюдника" та науково-пізнавальні на гори Гостра й Богит. На території "Медоборів" є ряд стародавніх історичних пам'яток, зокрема різнотипні городища-святилища X-XIII ст. (Богит, Говда, Звенигород). На території заповідника розкинулися неповторні природні комплекси: Товтровий кряж (колишній підводний риф Сарматського моря) та бокові останці (бічні горби), каньйоноподібні долини, печери, ліси, степові та наскельно-степові ділянки та цінні рукотворні історико-культурні об'єкти, яких більше немає в Україні. Одним із своєрідних символів заповідника є ясенець білий, який в народі називають неопалима купина [5].

Національний природний парк «Дністровський каньйон» протяжність 250 км. Національний природний парк має багато принад для шанувальників екологічного та активного туризму. У парку розроблені туристичні екологічні стежки, як наприклад, «Фарикова криничка», що прокладена через урочище Глоди (біля села Колодрібка), та маршрут «Устечко-Червоне-Нирків», на якому можна побачити рідкісних представників флори та фауни Придністер'я, а також цікаві історичні пам'ятки. В урочищі «Пустельня» можна побачити водоспад Дівочі сльози, «Грот Пустельника», попити цілющої води з джерела святої Анни, зайти під цівково-краплинний водоспад «Дівочі сльози». В урочищі «Червоне» можна подивитись на величні руїни Червогородського замку, залишки костелу Вознесіння Діви Марії, а також найбільший рівнинних водоспад України – Джуринський [6].

Національний природний парк «Кременецькі гори» простягається з північного сходу на південний захід на 60 км. Самі гори не є суцільним хребтом, а складаються з окремих підвищень – гір-останців, що є яскравим прикладом ерозійних гір. Відносні висоти сягають 200 м, абсолютні – понад 400 м. Нижня і середня частина схилів вкриті лісами штучного походження. Усього в парку зростає 53 види рослин та 53 види тварин, занесених до

Червоної книги України. Аналіз структури земельних угідь засвідчує абсолютне домінування лісових угідь, яких у структурі земельного фонду Парку – 96,4 %, на всі інші категорії земель припадає 3,6 %. У національному парку для мандрівок туристів розроблено 12 маршрутів протяжністю 223 км [7].

Отже, виходячи з проведеного аналізу потенціалу лісових ресурсів Тернопільської області, можна виділити основні напрями удосконалення екологічного туризму в регіоні в умовах ринкових відносин: формування і розвиток рекреаційних спільних підприємств і курортних вільних економічних зон; організація та управління екотуристською діяльністю; сприяння розвитку матеріальної бази екотуризму; створення нових ефективних форм рекреаційного господарювання; створення нових природоохоронних територій; забезпечення пріоритетів рекреаційного господарства і курортного природокористування в розвитку господарського комплексу; рекламно-інформаційне забезпечення просування вітчизняного екотуристського продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках; робота з місцевим населенням; розвиток малого бізнесу, пов'язаного з екотуризмом; активізація міжнародного співробітництва в дослідженні, використанні і охороні рекреаційних ресурсів.

Екологічний туризм дасть можливість поповнити державний бюджет. Це говорить про те, що, підтримуючи розвиток екологічного туризму в Тернопільській області, можна поєднувати не тільки туризм з екологічними заходами, але і при цьому значно покращити економічний статус регіону.

Література:

1. Заставецька О. В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку. – Львів, 1997. – 211 с.
2. Лісове господарство Тернопільщини. Тернопільське обласне управління лісового та мисливського господарства. <https://ternopillis.gov.ua>
3. Царик Л., Кузишин А., Царик П., Кузик І. Екотуристичні передумови розбудови рекреаційних послуг в Тернопільському регіоні / Міжнародний науковий журнал «Грааль науки» № 12-13, 2022
4. Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. Проблеми географії та менеджменту туризму: Монографія. Чернівці: Рута, 2006. 260 с.

-
5. <https://wownature.in.ua/parky-i-zapovidnyky/pryrodnyy-zapovidnyk-medobory-ternopilska-oblast/>
  6. <https://irp.te.ua/dnistrovs-ky-j-kan-jon-natsional-ny-j-pry-rodny-j-park/>
  7. <https://kremgory.in.ua/pro-park/>

Надія СТЕЦЬКО к. геогр. н., доцент,
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Природоохоронні території відіграють особливу роль у туристичному бізнесі. Власне відвідувачі та споживачі туристичних послуг у національних природних парках є основою екологічного туризму. Дослідження поняття “екологічний туризм” та з’ясувати рівень його розвитку в Україні, а також виділення перспективних регіонів щодо залучення до цього виду діяльності. Публікації з цього актуального напрямку розвитку туризму стають більш численнішими. Однак у статті порушується низка нових розумінь і тлумачень та напрямків розвитку екологічного туризму в Україні.

Метою дослідження є розглянути особливості функціонування туристичної діяльності у природоохоронних територіях, а саме у національних природних парках.

Завдання дослідження. При розгляді цієї проблеми виконувались такі завдання: а) з’ясовано значення екологічного туризму у національних природних парках; б) проведено статистичний аналіз відвідуваності національних природних парків України та Тернопільської області; в) розроблено певні рекомендації щодо подальшого вирішення цієї проблеми.

Встановлення екологічного туризму тісно пов’язано з історією виділення природних територій, які є фундаментом власне його існування. У літературі досить детально викладено шлях встановлення цього наукового напрямку від класичного визначення мексиканського економіста-еколога Цеббалоса – Ласкур’є у 1980 р. і до сьогодення. Нині екологічний туризм (екотуризм) відіграє важливу роль у світовому туристичному бізнесі.

Однак у міру зміни динаміки цього явища, досить часто виникають нові проблеми їх висвітлення на регіональному та макрорівні. Дуже гострим виступає питання трактування основних питань цього напрямку туризму. Особливо важливим це є для території України, яка зазнала як серйозних екологічних катастроф, так і у відчутній мірі руйнації значних природних та культурно-історичних туристичних ресурсів, а після військової агресії Росії виникають нові виклики.

Поки, що у інформаційному просторі є оперативні дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо уражених війною площ заповідних територій країни становить 27 % природоохоронних територій. Потерпають від війни 1,2 млн га заповідних площ. Понад 900 заповідних територій у небезпеці. Під загрозою знищення 200 територій Смарагдової мережі, площею 2,9 млн га; 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га; 20 виявлених пожеж на площі 0,5 тис. га. Понад 15 тис. тимчасово-переміщених осіб, знайшли прихисток на природоохоронних територіях. Більше 5 тис. працівників, які працюють у національних природоохоронних закладах є у небезпеці.

У мірі налагодження знань про природоохоронні території періодично проходило його переосмислення. Зміна пріоритетів відбивала реальний шлях розвитку уявлень про поняття. Однак немає єдиного його визначення. Можливо це ї є добре.

Таким чином, встановлено, що природоохоронні території виконують різні функції. Серед важливих досліджень є визначення їх рекреаційного навантаження у природно - заповідних територіях. Інколи є противники цього твердження, що є цілком виправданим. Позаяк невідомою є межа їхнього навантаження.

До установ природно-заповідного фонду України, які організовують і здійснюють рекреаційну діяльність, належать національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, зоопарки, дендропарки. Відповідно до статті 20 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», на національні природні парки покладається завдання: - створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням

режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

У національних природних парках відповідно до функціонального зонування їхньої території з рекреаційною метою виділяються зони стаціонарної та регульованої рекреації. У межах зони регульованої рекреації проводиться короточасний відпочинок та оздоровлення людей, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. У цій зоні відповідно облаштовуються екологічні стежки та організовуються туристські маршрути. У зоні стаціонарної рекреації проводиться довготривалий відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування. У цій зоні розміщуються пансіонати, турбази, готелі, мотелі, кемпінги та інші об'єкти обслуговування рекреантів парку.

Згідно зі статтею 22 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», рекреаційну діяльність на території національних природних парків ведуть спеціальні підрозділи адміністрації парків, а також підприємства, установи та організації на підставі угод з адміністрацією парку.

Екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію усіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання.

Дуже важко провести детальний аналіз статистичних даних про відвідуваність національних природних парків України. Ця проблема має декілька перешкод:

- наразі статистика відвідувань національних природних парків України є недостатньо систематизованою, у ній відсутні загальноприйняті класифікації та інфікований підхід до тлумачення термінів та обліку відвідувачів;

- вторгнення Росії в Україну у 2005, 2014 та 2018 роках значно ускладнено просторову прив'язку природоохоронних та надходження статистичних даних.

Тому при аналізі можемо проаналізувати ці процеси станом на 2014 та 2020 роки, які знайшли своє відображення у конкретних показниках.

Станом на 2005 р. найбільшою за площею природоохоронною територією був НПП «Подільські Товтри» –

261316 га. За даними Державного комітету статистики (форма №1 - заповідник), станом на 01.01.2005 р. об'єкти природно-заповідного фонду України державного значення у 2005 р. відвідало понад 926,9 тис. осіб, що на 16,5% більше, ніж у 2004 р., та на 33,9% більше, ніж у 2001 р. Найбільший потік туристів у 2005 р. був у Волинській області - 340 тис. осіб відвідали «Шацький НПП», у Івано-Франківській області - 169 тис. осіб (98 тис. туристів відвідали Карпатський НПП, 71 тис. туристів – НПП «Гуцульщина»), у Донецькій області - 105 тис. осіб (102 тис. туристів відвідали НПП «Святі Гори»), у Львівській області - 97,2 тис. осіб (54,2 тис. туристів відвідали НПП «Сколівські Бескиди», 40 тис. туристів - природний заповідник «Розточчя»), у Закарпатській області - 71,1 тис. осіб (38,6 тис. туристів відвідали НПП «Синевир».

Найактивніше рекреаційно-туристична діяльність здійснювалася НПП «Святі гори», які відвідало у 2013 р. 1230,1 тис. осіб (47,1% відвідувачів усіх НПП). Ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів НПП «Святі гори» - 28940 місць (68,10% загальної місткості).

Другим за потужністю рекреаційним комплексом володіє «Карпатський» НПП - 5700 місць у стаціонарних рекреаційних об'єктах. Третім Шацький НПП - 5423 місця. «Голосіївський» НПП у 2013 р. відвідало 550 тис. осіб. В АР Крим найбільш відвідуваним був НПП «Чарівна гавань» 204 тис. осіб.

Майже половина усіх туристичних маршрутів (161) природним заповідникам і природним національним паркам у гірському масиві Карпат (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська і Чернівецька області).

Лідером серед регіонів є Івано-Франківська область - 78 туристичних маршрутів, у тому числі: Карпатський НПП - 58 маршрутів, НПП «Верховинський» - 7, НПП «Гуцульщина» - 6.

У Закарпатській області створено 59 туристичних маршрутів: в «Уланському» НПП - 29, у Карпатському біосферному заповіднику - 18, НПП «Синевир» - 13, НПП «Зачарований край» - 5.

Станом на 2020 р. у порівнянні з 2015 р. кількість відвідувачів та споживачів туристичних послуг у національних природних парках України збільшилася майже у 3,5 рази. Однак

кількість національних природних парків України зменшилася відповідно з 42 до 39, що пов'язано з окупацією Криму та Донбасу. Втратив лідерство НПП «Святі гори», що теж залежало від близькості до бойових дій та втратою споживачів. Першість перейшла до Карпатського НПП 65 404 зареєстрованих відвідувачів. Дані про діяльність у Шацькому НПП; з 2015 відсутні. Тому на другому місці Білобережжя Святослава – 32 816, а на третьому Подільські Товтри НПП – 17 513. По багатьох НПП немає даних. Тобто є певне упущення у веденні статистичного обліку. Це пов'язано певним чином із реорганізацією як статистичних органів в Україні, так управлінням туристичного бізнесу.

У межах Тернопільської області у національних природних парках ситуацію відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Національні природні парки Тернопільської області [1]

Назва	2015		2020	
	Кількість зареєстрованих відвідувачів	Кількість осіб, обслугованих екскурсіями	Кількість зареєстрованих відвідувачів	Кількість осіб, обслугованих екскурсіями
Дністровський каньйон	3650	275	2100	56
Кременецькі гори	2560	334	1100	300

Результати і висновки наукового дослідження.

Встановлено, що основним негативним чинником, що впливає на функціонування національних природних парків України та проблем їх відвідуваності є війна Росії проти України. Нанесені екологічні збитки є дуже загрозливими щодо існування екологічних систем. Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України може здійснюватися за такими видами: відпочинок, екскурсійна діяльність, туристична діяльність, оздоровлення, любительське і спортивне рибальство.

Література:

1. Туристичний барометр України 2020. Національна туристична організація України. Київ: ГС «НТОУ», 2021. 205 С.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ» ЯК ЦІННИЙ ОБ'ЄКТ ЕКОТУРИЗМУ

Перед вітчизняною екологічною наукою ставиться завдання віднайти засоби розв'язання не тільки наукових, а й економічних, технологічних та інших проблем господарства і суспільного життя окремих регіонів і України в цілому. Екологічні проблеми сьогодення визначають одне з найважливіших питань, що стоїть перед людством – збереження природи як середовища існування усього живого. [3].

У зв'язку із антропою трансформацією довкілля важливого значення набуває питання вивчення флорорізноманіття територій, максимально насичених рідкісними і зникаючими видами, з метою встановлення динаміки біоценозів, визначення ступеня їх деградації та можливостей ресурсовикористання та відновлення [6].

Національний природний парк «Кременецькі гори» площею 6951,2 га розташований на півночі Тернопільської області у межах Кременецького та Шумського районів, межує з Рівненською областю, входить у склад Волино-Подільської височини.

У геологічній будові беруть участь осадові породи морського походження крейдяного періоду мезозойської ери, третинного періоду кайнозойської ери та континентальні відклади четвертинного періоду.

В основі гір залягає потужна товща білої твердої крейди з включеннями чорного кременю. У складі верхньої крейди виділяється сеноманський, туронський, коньякський і сентонський яруси. Найбільш поширені серед них відклади сеноманського ярусу. Літологічний склад їх різноманітний: глауконітові піски та пісковики, вапняки та мергелі. Туронські відклади характеризуються одноманітним складом і представлені в основному білою крейдою і крейдоподібними вапняками.

Формування морфоскульптур на досліджуваній території тісно пов'язане з розвитком морфоструктур, яке почалося після відступу сарматського моря та встановлення континентального

режиму і триває до тепер. Поступово звільняючись від моря, морфоструктури потрапляли під вплив екзогенних процесів, піддавалися їх обробці, внаслідок чого виник складний комплекс морфоскульптур. Головну роль у формуванні сучасного рельєфу даної території відіграли річкові та поверхневі текучі води. Вони створили найголовніші морфоскульптури – річкові долини, балки, яри [2].

Досліджувана територія дренується верхів'ями рік, у межах яких слабо розвинені тераси. Ріки мають неглибокий вріз, пологі схили з м'якими обрисами. Днища долин часто заторовані, заплави порівняно широкі. Врізані меандри відсутні.

Тераси найбільш повно виражені в долинах Горині та Ікви.

Крім річкових долин з морфоскульптур, на даній території поширені яри та балки. Балки найбільш давні з названих форм ерозійного рельєфу. На Кременецькому горбогір'ї вони переважно (до 1 км), з крутим нахилом днища. Схили балок часто терасовані, покриті шаром делювіальних утворень різного літологічного складу й потужності. Звичайно у них переважає щербенисто-уламистий матеріал, піски та супіщано-глинисті осадки покриті зверху відносно однорідною товщею лесових порід [2].

Досить поширені в межах досліджуваної території форми рельєфу, створені гравітаційними процесами: зсуви, обвали.

Температурний режим національного парку «Кременецькі гори» сприяє поширенню на його території мезотермних видів, таких як: *Thalictrum aquilegifolium* L., *Fumaria officinalis* L., *F. parviflora* Lam., *Hypericum perforatum* L., *Fragaria viridis* Duch., *Alchemilla gracilis* Opiz., *Polygala podolica* DC та ін.[5].

На території національного парку прокладені еколого-туристичні маршрути. Зокрема, ботаніко-орнітологічний маршрут «Гора Вовча», яка розташована у гряді Голгоро-Кременецького кряжу в межах Тернопільської області і входить до Кременецького горбогірного лісового району. «Гора Уніас» - цей маршрут знаходиться на відстані 5 км від села Стіжок в сторону Малої Іловиці. «Данилова гора» - цінна пам'ятка історії та геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Має зрізано-конічну форму з плоскою овально-витагнутою вершиною. «Гора Божа», до вершини цієї гори, де залягають потужні вапняки, приурочені дубові ліси з домінуванням дуба скельного – *Quercus petraea*

(Mattuschka) Liebl., до нього приєднується *Pinus sylvestris* L., *Carpinus betulus* L., *Acer platanoides* L. «Замкова гора» - висота її сягає 397 метрів. Вона є цінною геологічною та історико-археологічною пам'яткою. Тут поширена формація *Koeleria glauca*. Домінує келерія сиза яка є едифікатором. Розсіяно тут ростуть *Vincetoxicum hircynicum* Medik., *Minuartia aucta* Klok., *Alissum gmelinii* Jord., *Stachys recta* L., *Dianthus deltoides* L., *Anthericum ramosum* L. тощо [4, 5].

Територія національного парку характеризуються унікальністю рослинного світу. Досить відмітити, що вона багата рідкісними і зникаючими видами. Найбільш чисельні такі види червонокнижних рослин родини: *Orchidaceae* – 15 видів (40,5% від загальної кількості червонокнижних рослин); *Poaceae* – 3 види (8,1%); *Lamiaceae* – 3 види (8,1%); *Betulaceae* – 2 види (5,4%); *Solanaceae* – 2 види (5,4%). Є 5 видів (0,6% від загальної кількості видів) рослин занесених до ЄЧС, а саме: *Crataegus ucrainica* Pojark., *Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klaskova, *Salvia cremenecensis* Bess., *Senecio besseranus* Minder, *Tragopogon ucrainicus* Artemcz.; 3 види (0,4%) занесених до ЧК МСОП: *Crataegus ucrainica*, *Chamaecytisus blockianus*, *Vincetoxicum rossicum* (Kleop.) Barbar.; 4 види (0,5%) занесених до БЕРН: *Pulsatilla latifolia* (L.) Mill., *P. grandis* Wend., *Dracocephalum austriacum* L., *Cypripedium calceolus* L. На території Голицького ботанічного заказника є 2 види (0,7% від загальної кількості видів) рослин занесених до ЄЧС: *Senecio besseranus*, *Carlina cirsioides* Klok.; 1 вид (0,3%) занесений до ЧК МСОП – *Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl.; 3 види (1,1%) занесених до БЕРН: *Pulsatilla latifolia*, *P. grandis*, *Carlina onopordifolia* [1].

Загалом, національний природний парк «Кременецькі гори» вирізняється багатством і унікальністю ландшафтів, різноманіттям природних ресурсів, рослинним світом, своєрідністю фауни, які доповнюються історичним і культурним насліддям.

Література:

1. Лісова Н.О. Екосозологічні засади збереження рослинного покриву природно-заповідних територій Опільсько-Кременецького округу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія.* 2012. № 2. С. 198-201

-
2. Лисова Н. Роль природно-заповідних територій в формуванні сучасної особистості. *Scientific letters of Academic Society of Michal Baludabsky*. 2016. № 4. С. 72-75
  3. Природно-ресурсний аспект розвитку України / за ред. І. Д. Андрійського, Ю. Р. Шеляг-Сосонка. К.: Academia, 2001. С. 40-75.
  4. Сушко Н. О. Біорізноманіття екосистеми Кременецьких гір як прояв формування екотону. *Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту. Серія: Географія*. 2004. № 2. Ч. 2. С. 255-260.
  5. Сушко Н. О., Грубінко В. В. Флористична структура екотону «Кременецькі гори». *Екологія довкілля та безпека життєдіяльності*. – 2006. № 1. С. 51-57.
  6. Falińska K. *Ekologia roślin*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 1997. 454s.

УДК 388(477.84)

**Любов ЯНКОВСЬКА, к. геогр. н., доцент,
Світлана НОВИЦЬКА, к. геогр. н., доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНІВСЬКОГО СТАВУ БАЙКОВЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Метою даної публікації є на прикладі Романівського ставу довести переваги розвитку рекреації у Байковецькій територіальній громаді, у тому числі порівняти наявний рівень рекреаційного навантаження та рекреаційну ємність території; виконати розрахунки можливих фінансових надходжень від перебування тут рекреантів; запропонувати першочергові заходи з покращення інфраструктури і приваблення відпочиваючих.

У результаті проведених досліджень встановлено, що кількість відпочиваючих в 1,5-2 рази менша за рекреаційну ємність території, тому варто реалізувати заходи щодо популяризації Романівського ставу як рекреаційного об'єкта, що дозволить отримувати прибуток у розмірі не менше 1,5 - 2 млн. грн за період з травня по вересень. Якщо у селі Романівка відкрити достатню кількість торгівельних точок для обслуговування відпочиваючих, місця для ночівлі та інші об'єкти інфраструктури, то це б стимулювало відпочиваючих затримуватись довше і дало

можливість отримувати додатковий дохід й від вище згаданих об'єктів.

Для покращення екологічного стану Романівського ставу пропонуємо підвищити рівень озеленення території довкола ставу; проводити акції з прибирання водойми від твердих відходів; встановити більшу кількість контейнерів для сміття в рекреаційній зоні ставу; окультурити водойму в закинутих місцях та на пляжах; проводити просвітницьку роботу з місцевим населенням.

Ключові слова: рекреація, ставок, екологічний стан, економічний дохід, об'єкти інфраструктури.

The purpose of the research is to study the Romanivsky pond as a potential recreational object, based on indicators of ecological condition of the reservoir, the recreational capacity of the territory and economic income. As a result of the research it was found out that the number of vacationers is 1.5 times less than the recreational capacity of the territory (in the coastal part of the pond can be 116 people without harm to the environment). The actual average number of vacationers is about 86 people. It is necessary to implement measures to promote the Romanivsky pond as a recreational facility and attract vacationers here. In the case of an increase in the number of vacationers, the community's profit will be at least 1.5 million UAH for the period from May to September, which is a good financial income (and this is only for parking and fishing).

In order to attract vacationers, it's worthwhile to open a shop in the village of Romanivka and other infrastructure facilities, which would encourage vacationers to stay longer. That will allow the community to receive additional income from these facilities. Due to the fact that the average duration of recreant's stay at the pond is 2 days, it is worthwhile to set up camping on the shoreline.

In order to attract vacationers, it's worthwhile to hold a variety of competitions, including fishing, kayaking, swimming.

It would also be worthwhile to increase the number of garbage cans and give the aesthetic appearance of the existing ones.

Keywords: recreation, pond, ecological condition, economic income, infrastructure facilities.

На сьогодні новоутворені територіальні громади знаходяться в складних пошуках шляхів збалансованого

економічного, соціального та екологічного розвитку. Особливо доцільними з цієї точки зору є рекреаційні проекти, адже на території кожної громади наявні привабливі для відпочиваючих об'єкти, а розвиток рекреації зумовить не тільки фінансові надходження у місцевий бюджет, а й стимулюватиме розбудову інфраструктури, сприятиме соціальному та культурному розвитку.

Мета даної публікації – на прикладі Романівського ставу довести переваги розвитку рекреації у Байковецькій ОТГ. Основними завданнями є: порівняти наявний рівень рекреаційного навантаження та рекреаційну ємність території; виконати розрахунки можливих фінансових надходжень від перебування тут рекреантів; запропонувати першочергові заходи з покращення інфраструктури і приваблення відпочиваючих.

Романівський став – це водний об'єкт, створений у 80-х роках минулого століття на річці Качава (рис.1).

**Рис. 1. Романівський став у квітні 2020 року
(фото А. Цідило)**

З метою з'ясування різниці між дійсним рекреаційними навантаженням та можливістю території приймати рекреантів, визначаємо її рекреаційну ємність. Дана величина вираховувалась

у сезон найбільшої кількості відпочиваючих – в період з травня до вересня (взимку тут переважає любительський відпочинок – риболовля, щоправда не так активно у порівнянні з літнім періодом).

Рекреаційна ємність визначається за формулою [1]:

$$V = \frac{N \times S \times C}{D}, \text{ де:}$$

V – рекреаційна ємність;

N – норма рекреаційного навантаження на територію;

S – площа території, км²;

C – тривалість рекреаційного періоду, днів;

D – середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на території, днів.

Для дослідження даної величини використовувався нормативний показник рекреаційного навантаження на озерні природні комплекси, що становить у сезон відпочинку (період з травня до вересня) 115 осіб/ км² [1]. Тривалість рекреаційного періоду та середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на території, відповідно, становлять 175 і 2 дні. Площа ставу має 0,328 км², а площа прибережної зони – 0,032 км², що в сумі становить 0,36 км².

Тому розраховуємо рекреаційну ємність території у сезон відпочинку:

$$V = \frac{115 \times 0,36 \times 175}{2} = 3622,5 \text{ осіб/км}^2$$

Визначаємо, яка кількість відпочиваючих може знаходитись в прибережній зоні ставу площею 0,032 км²:

$$3622,5 \text{ осіб/км}^2 \times 0,032 \text{ км}^2 = 116 \text{ осіб.}$$

Отже, без шкоди для довкілля на узбережжі водойми може знаходитись одночасно 116 осіб.

Щоб порівняти, чи дійсне рекреаційне навантаження не перевищує рекреаційну ємність території, ми з'ясували, скільки у рекреаційний сезон тут одночасно перебуває відпочиваючих. Наші дослідження довели, що в прибережній зоні ставу відпочиває 50-86 осіб у день (фактичне рекреаційне навантаження).

Отже, з даних розрахунків з'ясуємо, що максимальна кількість відпочиваючих майже у 2 рази менша, ніж рекреаційна ємність території. А отже, потрібно вживати заходи для

приваблення рекреантів, що матиме ряд економічних та соціальних вигод для розвитку Байковецької територіальної громади.

Для того, щоб оцінити, на скільки розвиток рекреації на базі Романівського ставу є економічно вигідним для Байковецької об'єднаної територіальної громади, було обчислено орієнтовний середній прибуток за рік. Нами було з'ясовано тарифи на різні види послуг на даній території. Виявилось, що ціни визначені лише за в'їзд машин (50 грн.) та за одну вудку (20 грн.) (2021 р.).

Рис. 2. Рибуловля на Романівському ставі [2]

Також було досліджено, що в межах рекреаційної зони ставу всередньому перебувало 57 автомобілів, а риболовили – 73 людини в день.

Обчислюємо прибуток за день від в'їзду на територію автомобілів:

$$57 \times 50 = 2850 \text{ грн}$$

Також розраховуємо прибуток за один день від людей, які риболовлять, враховуючи, що в середньому одна людина використовує дві вудки:

$$73 \times 2 \times 20 = 2\,920 \text{ грн}$$

Отже, денний прибуток становить:

$$2\,850 + 2\,920 = 5\,770 \text{ грн}$$

Тоді за один сезон відпочинку середній прибуток становитиме:

$$5\,770 \times 175 = 1\,009\,750 \text{ грн}$$

Вище наведені розрахунки доводять, що даний об'єкт приносить би прибуток громаді у сумі 1 009 750 грн за сезон найактивнішого відпочинку при середньому напливі рекреантів.

У випадку приваблення рекреантів і зростання їх чисельності до рекреаційної ємності території, прибуток громади буде ще у 1,5-2 рази більший, тобто становитиме мінімум 1,5 – 2 грн за період з травня до вересня, що є значним фінансовим надходженням (і це тільки за стоянку автомобілів і риболовлю). А якщо у селі Романівка відкрити достатню кількість торговельних точок для обслуговування відпочиваючих, місця для ночівлі та інші об'єкти інфраструктури, то це б стимулювало відпочиваючих затримуватись довше і дало можливість отримувати додатковий дохід й від вище згаданих об'єктів.

Недостатня кількість торговельних об'єктів є суттєвою проблемою не тільки для відпочиваючих, а й пересічних жителів села, оскільки у селі Романівка наявні лише 2 магазини, які у вихідні дні, як правило, закриті. Доцільно відкрити хоча б один торговельний об'єкт поблизу ставу, що сприяло б комфортному перебуванню рекреантів та було б економічно вигідним для власників магазину.

Варто також збільшити кількість альтанок уздовж берегової лінії ставу, оскільки вони розташовані лише в одній локації (рис.3). Це б покращило умови відпочинку рекреантів. У зв'язку з тим, що середня тривалість перебування відпочиваючих – 2 дні, можна встановити кемпінг на узбережжі ставу. Це стане зручним рішенням для забезпечення ночівлі, а встановлений тариф за цю послугу (наприклад, 150 гривень) знову ж таки принесе прибуток для розвитку громади.

Необхідно збільшити кількість контейнерів для сміття. Проблема їх нестачі помітна по поодиноким переповнених баках та засміченому узбережжі (рис.4). Тому пропонуємо встановити сміттєві контейнери вздовж усієї берегової лінії кожних 5-

---

10 метрів. Задля покращення екологічного стану водойми можна проводити періодичне прибирання прилеглої території, проводити екологічні акції, залучаючи до цього молодь, школярів.

Рис. 3. Альтанки біля ставу (фото А. Цідило)

Доцільно поставити біотуалети, оскільки вони тут зовсім відсутні, що зумовлює суттєві незручності для рекреантів.

Популяризації даного рекреаційного об'єкта можна досягти завдяки проведенню на базі Романівського ставу різних змагань, наприклад, з риболовлі. Тим більше, що позитивний досвід уже є: зокрема, у жовтні 2014 року тут проводився Кубок Тернопільської області з лову хижої риби спінінгом з берега. У цьому дійстві прийняли участь найкращі рибалки області [2]. Метою таких змагань є популяризація риболовного спорту, здорового способу життя та гуманного ставлення до природних запасів, підвищення спортивної майстерності та удосконалення техніки володіння спінінгом та спортивними снастями. Для покращення риболовлі, можна запускати нову рибу, не рибалити в нерест, відпускати малу рибу, а також слідкувати за станом риби, щоб у неї не було хвороб.

Рис. 4. Засмічення прибережної зони ставу (фото А. Цідило)

Крім цього, можна проводити змагання на байдарках, змагання плавців-любителів на кубок найкращого плавця в області тощо.

Отже, для покращення екологічного стану Романівського ставу пропонуємо підвищити рівень озеленення території довкола ставу; проводити акції з прибирання водойми від твердих відходів; встановити більшу кількість контейнерів для сміття в рекреаційній зоні ставу; окультурити водойму в закинутих місцях та на пляжах; проводити просвітницьку роботу з місцевим населенням.

У результаті досліджень було виявлено, що наявне рекреаційне навантаження менше, ніж рекреаційна ємність території, а отже, варто реалізовувати заходи з популяризації Романівського ставу, як рекреаційного об'єкта, і приваблювати сюди відпочиваючих, що у свою чергу дозволить отримувати значні фінансові надходження в місцевий бюджет та сприятиме сталому розвитку Байковецької територіальної громади.

Література:

1. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання. / В.С.Кравців, Л.С.Гринів, М.В.Копач, С.П.Кузик. Львів: НАН України. ІРД НАН України. 1999. 78 с.

-
2. Кубок Тернопільської обл спінінг берег. URL: / <http://www.active.lviv.ua/12-10-14-t8527.html>.
  3. Geocological problems of decentralization (on Ternopol region materials) / L. P. Tsaryk, L. V. Yankovs'ka, P. L. Tsaryk [et al.] // Journal of geology, geography and geocology. 2020. Vol. 29, issue 1. P. 196-205.
  4. Янковська Л. Басейновий підхід до дослідження проблем природокористування (на прикладі річки Качава) / Л. Янковська, С. Новицька, А. Цідило // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2022. Вип. 1. (52). С. 209-219
  5. Янковська Л.В., Цідило А.В. Романівський став як перспективний рекреаційний об'єкт Байковецької ОТГ// Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15 жовтня 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020. С. 305–310.

УДК 911.3:338.48

Любов АЛЬТГАЙМ, к. геогр. н., доцент
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ НА ПРИРОДОЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЯХ

Виховання любові до навколишньої природи, дбайливого до неї ставлення починається із раннього дитячого віку. Для загальноосвітніх шкіл, гімназій, коледжів, студентів закладів вищої освіти природознавчі екскурсії сприяють поглибленню отриманих ними у навчальному закладі знань, розвивають допитливість і бажання глибше осягнути таємниці природи, ширше відкривають світ прекрасного, формують високі екологічні і моральні ідеали. У дорослого населення природознавчі екскурсії розширюють природничо-наукові знання про природу, мотивують брати участь у суспільно-корисній природоохоронній справі із очищення навколишнього природного середовища від сміття, сприяють виробленню активної життєвої позиції людини.

Природознавча екскурсія проводиться у природному середовищі, її об'єктами є предмети і явища природи. Такими місцями можуть бути ліс, річки, озера, моря та інші водойми,

---

форми земної поверхні із своїм рослинним і тваринним світом у звичному для них середовищі перебування. Тому природознавчі екскурсії, у переважній більшості, є тематичними і поділяються на: ботанічні, зоологічні, геологічні, гідрологічні, екскурсії до унікальних пам'яток природи й тощо.

Залежно від місця проведення тематичні екскурсії можуть бути міськими, музейними, заміськими, від чого і будуть залежати їхні назви. Наприклад, ботанічна екскурсія «Садами і парками міста» є міською, а екскурсія «У гості до зеленого друга» (у ліс) або «Зелена аптека» - заміськими. Ботанічна екскурсія може проходити як під відкритим небом - «У ботанічний сад», так і у закритому приміщенні, наприклад, в оранжереї, на виставці («У світ квітів»). Також тематичні екскурсії у природу можна доповнювати відвідуванням певного відділу краєзнавчого музею чи природничого із відповідної тематики. Головне завдання всіх цих природознавчих екскурсій полягає у тому, щоб, показуючи об'єкти природи, розширити знання екскурсантів про навколишню природу, виховати дбайливе ставлення до природних багатств, зробити кожного екскурсанта активним і свідомим учасником заходів щодо раціонального використання, збереження, охорони й відтворення природних багатств. [2]

Так, на ботанічних екскурсіях традиційно подаються загальні відомості про склад рослинного світу в Україні, дається характеристика рослинного світу країни, краю, області, показуються види рослин, що характеризують рослинність даної місцевості. І також акцентується увага екскурсантів на інформації про реліктові, ендемічні й зникаючі види рослин цієї території і заходах, які спрямовані на збереження їх видового складу.

У зоологічних екскурсіях можна розкривати проблеми ролі людини у світі тварин. Спостереження за дикими тваринами повинні супроводжуватися розповіддю про їхнє життя, звички, пристосовності до навколишнього середовища. Під час таких екскурсій на сільськогосподарські підприємства і ферми, можна також зробити акцент про значення тварин для людини, для народного господарства. На всіх зоологічних екскурсіях доречною буде інформація про охорону тварин, особливо рідкісних, які занесені до Червоної книги України.

На геологічній екскурсії розповідь буде присвячена будові

земної кори, екскурсійний маршрут пролягатиме рівнинами і горами, старими руслами річок і дном древніх морів. Об'єктом відвідування може бути геологічний розріз, оголення і виступи на поверхні Землі, на яких видно склад і будову порід, їхній вік, межі найдавніших гір, морів і річок. При цьому відбувається знайомство із такими поняттями як «геологічний календар» і «палеонтологічний годинник», які показують, що кожен шар Землі містить свої неповторні залишки живих істот, властиві конкретному періоду часу, із них видно, як змінювалось життя на планеті. На геологічних екскурсіях можна ознайомити екскурсантів із геологічною картою і картою корисних копалин своєї області або краю, кудюю пролягає екскурсійний маршрут, порівнювати їх із картами країни загалом. Це допоможе наочно переконатися, наскільки багаті природні комори надр корисними копалинами і, при цьому робити акцент на тому, як важливо ощадливо використовувати їх. Екскурсійними об'єктами можуть бути родовища «сонячного каменю» – бурштину, кам'яного вугілля, «чорного золота» - нафти, «блакитного палива» - природного газу, різних металів, самоцвітів, напівкоштовного каміння тощо. Обов'язковою частиною кожної геологічної екскурсії має бути екологічна підтема про надра. Надра - це дари природи, що зберігають мінеральне паливо, чорні, кольорові й благородні метали, дорогоцінні камені, радіоактивні й рідкі елементи, сировину для хімічної промисловості й будівельні матеріали. Велику зацікавленість зазвичай представляють саме мінералогічні екскурсії. Вони знайомлять своїх учасників із закономірностями утворення різних мінералів, дорогоцінного і напівкоштовного каменю.

Найбільш поширеними, все таки, є оглядові природознавчі екскурсії, які інформують про весь навколишній природний комплекс. Об'єктами таких багатопланових екскурсій у природу є різні об'єкти і явища живої й неживої природи. Прикладом оглядової природознавчої екскурсії може бути замиська екскурсія у ліс, що розкриває ліс як симбіоз рослинного й тваринного світу. Екскурсії у ліс поділяються на сезонні, за порами року, наприклад: зимові («Зимова казка»), весняні («Зустріч із весною»), літні («Дари природи») і осінні («Золота осінь»).

Склад екскурсійних груп природознавчих екскурсій, як правило, різний. Він може бути однорідним, що складається із

екскурсантів однієї категорії, наприклад школярів одного класу, студентів одного курсу й факультету. Він може бути різномірним, так звані збірні групи, учасниками їх є особи, які самостійно обрали таку екскурсію.

Природознавчі екскурсії для школярів і студентів реалізують переважно виховні і навчальні завдання. Вони вчать дітей любити природу, бачити у навколишній природі прекрасне, уміти слухати лісові шелести, спів птахів, голоси звірів, тишу гір, відтворити побачене у віршах, творах, малюнках, бути вірним другом і захисником природи, пробуджують у школярів і студентів спостережливість, допитливість, бажання проникнути у таємниці природи. Про це свідчать і їхні назви: «Увійди у природу другом», «Сто побачень із природою», «Ритми гаю», «Білою стежкою парку», «У лісову казку» тощо. А вже природознавчі екскурсії для дорослого населення різні за своїми завданнями. Це можуть бути пішохідні екскурсії для відпочиваючих на туристичних базах, у готелях і кемпінгах, які будуть засобом пізнання навколишньої природи, правильного орієнтування на місцевості під час туристичних походів або участі у природоохоронних та екологічних заходах і флешмобах. Екскурсії у природу для відпочиваючих у санаторіях і будинках відпочинку, крім загальних для всіх пізнавально-виховних завдань, здійснюють і лікувально-профілактичні функції, на них потрібно враховувати організаторам і екскурсоводам фізичне навантаження екскурсантів під час екскурсії, відстань, швидкість руху залежно від стану здоров'я учасників і профілю санаторію. Природознавчі екскурсії для місцевого населення можуть бути загальноосвітніми й чергуватися із відпочинком на природі. Такі екскурсії організуються за певними розділами і темами.

Під час розповіді на природознавчій екскурсії потрібно опирається на наукові знання багатьох природничих наук, таких, як біологія, геологія, фенологія, географія, й інших наук, а також на всебічне знання природи рідного краю, її сезонних змін із постійним акцентом на екологічний аспект.

Природознавча екскурсія ґрунтується на вивченні локального природного комплексу території, на вивченні об'єктів природи на місці їхнього знаходження, у їхньому природному середовищі перебування. Обов'язковим елементом підготовки

екскурсії у природу є спостереження об'єктів природи. На всі відібрані природні об'єкти на маршруті заповнюється паспорт екскурсійного об'єкта. У нього вносяться наступні відомості: найменування об'єкта природи (ліс, річка, гора, печера, предмет або явище природи), географічне положення об'єкта, на чий території перебуває об'єкт (лісгосп, заповідник, заказник тощо), характеристика об'єкта, назва, дата виникнення. Вказуються розміри: площа, довжина, ширина, висота, глибина; сезонні явища; головні представники тваринного світу; реліктові, ендемічні, що зникають види рослин і тварин; рослини й тварини, які занесені у Червону книгу, особлива увага приділяється рослинам і тваринам, що охороняються. А також у чому полягає цінність об'єкта, його народногосподарське значення, у якому стані він перебуває, що необхідно зробити для його охорони. Вказуються додаткові відомості, література, прізвище особи, що складає паспорт об'єкта і дата заповнення. [1]

Розробка природознавчої екскурсії припускає глибоке й всебічне вивчення природи місцевого краю, вивчення карт місцевості, виявлення й вивчення екскурсійних можливостей природи краю, проблеми охорони навколишнього середовища. [3]

Під час підготовки і формування природознавчих маршрутів потрібно опрацювати наступні джерела: друковані видання; закони і постанови щодо охорони природи; історичні і геологічні джерела країни, краю, області; інформацію фізичної й економічної географії країни, краю, області; спеціальної (за темою) краєзнавчої літератури; спеціальної у різних аспектах природи літератури; визначники рослин; календарі погоди; тощо. На основі опрацьованого матеріалу: визначити тему екскурсій; вивчити об'єкти природи на місці їхнього знаходження; скласти паспорти екскурсійних об'єктів; відібрати об'єктів природи для передбачуваної екскурсії; скласти маршрут екскурсії; визначити місця показу об'єктів природи на екскурсії; продумати моменти безпеки екскурсантів на маршруті. Проведення природознавчих екскурсій вимагають від екскурсовода: володіння елементами техніки туризму (пішохідного, гірського, водного тощо); вмінь і навиків орієнтування на місцевості; надання першої долікарської допомоги; визначення часу показу об'єктів природи й розповіді про них. [1]

Для здійснення підготовчої роботи із створення природознавчої екскурсії членам творчої групи дається конкретне завдання: одному - вивчити рельєф даної місцевості, іншому - рослинний світ, третьому - тваринний світ, четвертому - художню літературу про природу даного краю тощо. Під час підготовки матеріалів для розповіді екскурсії доцільно також організовувати комунікацію із науковцями, аматорами природи, виїзди на природу, у сільськогосподарські, фермерські підприємства, мисливські угіддя, заповідники, заказники, на метеостанції, в обсерваторії тощо.[4]

Особливістю підготовки екскурсії у природу є узгодження маршруту із місцевими департаментами із туризму й екскурсій, туристичними інформаційними центрами, іншими відповідними службами, тому що маршрут екскурсії може бути прокладений у гори, річкою, озером, морем, в умовах, у яких життя, здоров'я екскурсантів, їхня безпека повинні бути гарантовані. Маршрут прокладається безпечними для туристів і екскурсантів стежками.

Визначаючи маршрут екскурсії, варто виходити із того, щоб на ньому були представлені об'єкти природи, характерні для даного природного комплексу й екскурсії, що розкривають тему. Кожному із них вибирається місце для показу - місце розташування групи. Таким місцем зазвичай є галявина, височина, із якої добре видно намічений для показу об'єкт природи - оглядова площадка.

Література:

1. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг. Навчально-методичний посібник для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризм».- Тернопіль 2017. - 204 с.
2. Альтгайм Л.Б. Основи музейної та екскурсійної діяльності. Курс лекцій для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Географія».- Тернопіль, 2009. - 118 с.
3. Альтгайм Л.Б. Туристичне краєзнавство. Курс лекцій для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризмознавство». - Тернопіль 2014. - 244 с.
4. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ БАСЕЙНУ РІЧКИ НІЧЛАВА В РЕКРЕАЦІЙНИХ ЦІЛЯХ

Водні ресурси є стратегічним, життєво важливим природним ресурсом, що має особливе значення. Вони є національним багатством кожного регіону, однією з природних основ його економічного розвитку. Вони забезпечують усі сфери життя і господарської діяльності людини, визначають можливості розвитку промисловості й сільського господарства, розміщення населених пунктів, організації відпочинку й оздоровлення людей.

Нічлава – річка в межах Чортківського району Тернопільської області. Ліва притока Дністра. Довжина 83 км. Площа водозбірного басейну 871 км². Похил річки 2,1 м/км. Нічлава бере початок на північ від села Чагарі. Тече в межах Подільської височини переважно на південь. Впадає в Дністер поблизу села Устя. Праві притоки: Нічлавка, Драпака, ліві - Циганська. Води річки використовуються для водопостачання господарських об'єктів, риборозведення, рекреації.

Водні ресурси водночас є одними з найбільш популярних серед туристів рекреаційним ресурсом, тому що сприяють задоволенню майже всі потреби відпочиваючих. Це й активні види водного спорту, пляжно-купальний відпочинок, сімейні походи та багато іншого. Щоб виявити, наскільки водний об'єкт є придатним для рекреаційного використання, треба охарактеризувати його та проаналізувати багато факторів, що впливають на його туристичну привабливість. Що стосується якості води в р. Нічлава, то вона є на рівні «помірно-забрудненої». Це означає, що забруднюючі речовини наявні, але у межах норми. Те ж саме стосується і кисневого режиму, він задовільний. Вміст забруднюючих речовин залежить від природних характеристик ландшафтів, характеру та інтенсивності господарської діяльності на площі водозбору. Також не варто забувати про промислове виробництво, скиди комунальних підприємств, які здебільшого фіксовані.

Зважаючи на те, що річка Нічлава належить до малих річок, вона не в змозі задовільнити повний спектр рекреаційних

послуг. В цих умовах особливо важливе значення для розвитку рекреації мають водосховища, які є істотним, а в деяких місцях і єдиним водним рекреаційним ресурсом. Більшість водосховищ комплексного призначення створені поблизу міст та населених пунктів. В багатьох районах, дефіцитних на природні водойми, водосховища підвищують рекреаційну цінність і ємність ландшафтів..

На річці Нічлава розташовані два водосховища: Борщівське та Котівське. Також можна сюди додати Мушкатівське водосховище, яке розташоване на притоці Нічлави, річці Циганка.

Проаналізувавши основні морфометричні показники річки та водосховищ, які знаходяться в її басейні, можна зробити висновок, що вони найбільш придатні для пляжно-купального відпочинку та рибальства. Також водосховища за своїми розмірами придатні для греблі, відповідаючи критеріям для даного виду рекреації. Такі види рекреації як: водно- моторний спорт, туристичні сплави на човнах і плотах в межах басейну неможливі.

Таким чином, водосховища створюють сприятливі умови для широкого їх використання як зон відпочинку, але одночасно не можна забувати, що створення водосховища в ряді ускладнює рекреаційне використання території. Це відбувається через підтоплення і затоплення існуючих джерел мінеральних вод, цінних для організації відпочинку прибережних ділянок, а також через ускладнення умов відпочинку на ділянках річок у нижній частині гідровузлів з різкими добовими і тижневими коливаннями рівня. і зниженням температури води. До негативних умов відпочинку також варто віднести і «цвітіння» води в деяких водосховищах, інтенсивну абразію берегів, значне відступання урізу води, заростання окремих ділянок. Вказані негативні наслідки створення водосховищ та умов їх експлуатації можуть бути пом'якшені або повністю уникнені при врахуванні інтересів рекреації ще на стадії проектування, а також за рахунок проведення інженерних, водосподарських та інших заходів.

Характеризуючи рекреаційні можливості річки не варто забувати, що значний вплив на рекреаційну діяльність та привабливість мають прибережні території річки(тобто басейн річки). Природно - заповідний фонд басейну річки є засобом збереження унікальних природних об'єктів і явищ, які слугують

місцем для рекреації.

Аналіз функціональної структури природно-заповідного фонду показав що у межах басейну Нічлави наявні 5 із 11 існуючих категорій заповідання а саме: національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, пам'ятка природи, дендрологічний парк. Найбільш значущими є об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення: НПП «Дністровський каньйон», лісовий заказник «Дача Галілея», ботанічний заказник «Шупарський», дендрологічний парк «Гермаківський», геологічні пам'ятки природи – печери «Оптимістична», «Озерна», «Кришталева», «Вертеба», «Ювілейна».

Збільшення кількості і площ ПЗФ необхідно здійснювати за рахунок створення заказників, насамперед, у середній і нижній відтинках басейну Нічлави. На витоках Нічлави і її приток доцільне створення гідрологічних пам'яток природи з метою забезпечення обсягів стоку, параметрів гідрологічного режиму річок. Тому тут доцільне створення значних за площею комплексних пам'яток природи, заповідних урочищ або ландшафтних заказників. В середній частині басейну річки в межах коритоподібної частини річкової долини важливим є збереження лісових, чагарникових і лучних угруповань рослинності, місцями рідкісних видів, які збереглися в межах своєрідних «сховищ» на схилах річкової долини. У нижній частині річкової долини також попередньо виокремлено кілька перспективних для заповідання ділянок в околицях таких населених пунктів: Пищатинці (100 га), Стрільківці (110 га), Сквятин (250 га), Шишківці (50 га), Худіївці (138 га), Бабинці (150 га), Пилипче (290 га) [1].

Всі вони можуть слугувати об'єктами рекреації і тому доцільне залучення перспективних ділянок, до територій природньо- заповідного фонду.

Висновки. Рекреаційний потенціал річки та водосховищ не варто недооцінювати. Так, аналізуючи ресурси басейну річки Нічлава та водосховищ на предмет рекреаційної оцінки, можна зробити висновок, що акваторія річки не однаково придатна для використання у рекреаційних цілях. Водосховища річки можна використовувати як об'єкт пляжно-купального відпочинку та риболовлі. Здебільшого це самостійний сімейний відпочинок на

берегах басейну річки та її приток. Водосховище є більш універсальним рекреаційним об'єктом через свої морфометричні та гідрологічні показники. Крім цього, туристична інфраструктура узбережжя водосховища більш розвинута, ніж на р. Нічлава. Це, бази відпочинку, заклади харчування, створена рекреаційна інфраструктура.

Значну роль в розвитку рекреації і екотуризму в межах річкового басейну відіграють заповідні території, які вже сформовані і які можуть бути створені у найближчій перспективі.

Література:

1. Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. Природо-користування та охорона природи у басейнах малих річок. Тернопіль: ред.-видавничий відділ ТНПУ, 2021 – 162 с.

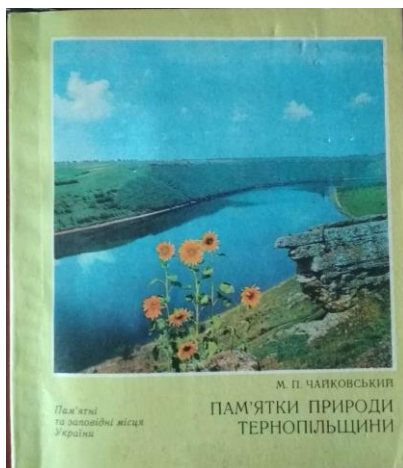
Фото з особистого архіву Ірини Ленків

с. Тарасівка Жмеринський район

Розсадник Дорогичівське лісництво

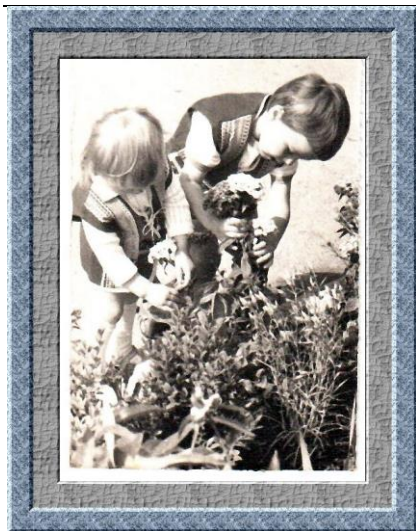
Ведмежа цибуля
(*Allium ursinum* L.)

Сакура
японська
(*Prunus serrulata*)

Гінкго білоба
(*Ginkgo biloba* L.)

Заповідний куточок 1978

Державне управління екологічної безпеки в Тернопільській області
 ЧАЙКОВСЬКОМУ М.П.

УРЯДОВА ТЕЛЕГРАМА

ВЕЛИМИАНОВИЙ МИКОЛО ПЕТРОВИЧ!
 МІНІСТЕРСТВО ВИКЛАДАЄ ЩЕРО ПОДАРУ ЗА ВАШУ СМІЛИВУ
 БЕЗКОРИСНУ ТА ВІДДАВУ ПРАЦЮ НА ТЕРЕНІ ОХОРОНИ І ПРИМНОЖЕННЯ
 ПРИРОДИНИ БАГАТСТВ СВОГО РІДНОГО КРАЮ ВПРОВОДУ ЗО РАКІВ,
 НЕЗАКАМЧИ НІ НА ЦО, ЗАПОВІДНА СПРАВА СТАЛА ВАШИМ ПОВНОПРАВНИМ
 ЖИТТЮМ. ВСІ СВОЇ ЗНАННЯ, ДОСВІД, ЕНЕРГІЮ І НАЙЦІННІШЕ ЗДОРОВ'Я
 ВИ ВІДДАЛИ НА БЛАГО РОЗВИТКУ І ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕРЕЖІ ПРИРОДНО
 ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО. ВАШ БАГОТИЙ
 ВІКЛАД У ГЛУБІНІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ СТАНЕ ДОБРОМ
 ПРИКЛАДОМ СЛУЖІВЦІВ ПРИРОДИ І НАРОДУ НЕ ЛИШЕ ДЛЯ НИНІШНІХ, АЛЕ
 І НАЙБЛИЖЧІХ ПОКОЛІНЬ.
 ВАШІ ЗАСАДНИКИ ДЛЯ НАШОЇ МОЛОДОЇ КРАЇНИ ЧАС ЗИМОЮ ВАМ
 МІЦНОГО ЗДОРОВ'Я, БЛАГОПІЛЧЕННЯ, ПОДАЛЬШОЇ ВІРИ У ЗАВТРАННІЙ
 ДЕНЬ НАШОЇ БЛАГОРОДНОЇ СПРАВИ. ВПЕВНЕНІ, ЩО Я НАДАЛІ ЗБЕРЕЖЕТЕ
 СВОЇ ЕНТУЗІАЗМ, А ВІЛЬНИЙ ЧАС, СИЛУ І МОЖЛИВОСТІ ПРИБУТЮТЕ
 ПРАЦІ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КРАСИ РІДНОЇ ПРИРОДИ.

З ГЛУБЮЩОЮ ШАНОВОЮ І ПОБАЖОМ,

МІНІСТР *Д. Кучма* В. КОСТЮКОВ

Міністерство охорони навколишнього природного середовища та атомної безпеки України
 Міністерство охорони навколишнього природного середовища та атомної безпеки України

М.П. І
 Артеменко М.
 1996р.

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ, ПРИРОДООХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОДІЛЛЯ

Любомир ЦАРИК, СПІВПРАЦЯ МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОВСЬКОГО З ВИКЛАДАЧАМИ І СТУДЕНТАМИ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ТНПУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА	4
Йосип СВИНКО, Петро ДЕМ'ЯНЧУК. РОЗВИТОК ОХОРОНИ ПРИРОДИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 60-90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	10
Світлана НОВИЦЬКА, Любов ЯНКОВСЬКА. НАУКОВА ЕКСПЕДИЦІЯ «ДНІСТЕР - 97»	16
Оксана ГУЛИК, Сергій ГУЛИК. РЕТРОСПЕКТИВА ПРИРОДОЗАПОВІДАННЯ НА ТЕРНОПІЛЛІ	19

ВКЛАД МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО У РОЗБУДОВУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

Володимир ЦАРИК, Петро ЦАРИК. Любомир ЦАРИК, М.П.ЧАЙКОВСЬКИЙ – НАТХНЕННИК І ОРГАНІЗАТОР ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ	25
Петро ЦАРИК, Ірина ЛЕНЬКІВ. МИКОЛА ПЕТРОВИЧ ЧАЙКОВСЬКИЙ: АНАЛІЗ ЖИТТЄВОЇ І ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ	30
Олександр ВІКИРЧАК. МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ І ПРИРОДОЗАПОВІДАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я	37
Юрій СМЕРЕЧИНСЬКИЙ. АНАЛІЗ ВНЕСКУ МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	44

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗБУДОВИ ЗАПОВІДНИХ І ЕКОЛОГІЧНИХ МЕРЕЖ.

Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК. ПЕРСПЕКТИВНИЙ РЛП «ПОДІЛЬСЬКЕ НАДЗБРУЧЧЯ»	53
Ігор П'ЯТКІВСЬКИЙ. СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ	59
Микола ШТОГРИН, Андрій ШТОГУН. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОНІТОРИНГ ЕКОСИСТЕМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ	

“КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ”	70
Ігор КУЗИК. СТРУКТУРА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В МЕЖАХ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ.	75
Галина ОЛІЯР, Олег НАБОЛОТНИЙ, Олексій ВАСИЛЮК. «ЛОШНІВСЬКА СТІНКА» - НОВИЙ ОБЄКТ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	80
Наталя ФЕРЕНЦ, Ігор ХОМИН, Галина СТЯМЕЦЬ, Ольга ДИКА, ФЛОРИСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ В УРОЧИЩІ ЗАЛИВКИ	87
Галина ОЛІЯР, Ярослав КАПЕЛЮХ, Леся КОЗИРА. ПРОЕКТОВАНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК «НОВОСІЛКІВСЬКИЙ» - ПРИРОДНЕ ЯДРО ТОВТРОВОГО ЕКОКОРИДОРУ	92
Петро ПЛОЩАНСЬКИЙ. ТРАВЕРТИНОВІ СКЕЛІ ЯК ОБ’ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, ЇХ ГЕНЕЗИС, РЕКРЕАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ	101
Андрій БАЧИНСЬКИЙ, Тетяна МИКИТЮК. БОТАНІЧНІ ОБ’ЄКТИ ПЗФ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЗАЛЩИЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ’Я: РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ	111
Оксана СКОБАЛО, Валентина ГРЕБЕЛЬНА. ФЕНОКЛІМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «РОЗТОЧЧЯ»	119
Ігор КУЗИК. РЕТРОСПЕКТИВА ТРАДИЦІЇ БЛАГОУСТРОЮ «ЗАПОВІДНОГО КУТОЧКА МЕНІ М.П. ЧАЙКОВСЬКОГО»	124
Юрій ЗІНЬКО, Мирослав ІВАНІК. НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕОПАРК “КАНЬЙОН ДНІСТРА” – БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?	132
Ірина ЛЕНЬКІВ, Володимир ЛЕНЬКІВ. ЗАПОВІДНИЙ КУТОЧОК ІМЕНІ МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО	137
Анастасія СЕРКІЗ. ЗЕЛЕНІ НАСАДЖЕННЯ ТА ЗАПОВІДНІ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ (ЗА УЧАСТІ М. П. ЧАЙКОВСЬКОГО)	142

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ І ЕКОТУРИЗМУ В МЕЖАХ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Андрій КУЗИШИН. СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОТУРИЗМУ	147
Ярослав МАРИНЯК, РИРОДООХОРОННА (ЕКОЛОГІЧНА) ТА РЕКРЕАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ	152
Ганна ЧЕРНЮК, Борис МАТВІЙЧУК, Ольга МАТУЗ, Ігор КАСІЯНИК. ОЦІНКА ПОГОДНИХ УМОВ НА ТЕРИТОРІЇ НІПП «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ» ДЛЯ РЕКРЕАЦІЇ	157
Ігор ЧЕБОЛДА, ПОТЕНЦІАЛ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ОБ’ЄКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ	164
Надія СТЕЦЬКО. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ	170
Наталя ЛІСОВА. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ» ЯК ЦІННИЙ ОБ’ЄКТ ЕКОТУРИЗМУ	175
Любов ЯНКОВСЬКА, Світлана НОВИЦЬКА. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНІВСЬКОГО СТАВУ БАЙКОВЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	178
Любов АЛЬТГАЙМ. ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ НА ПРИРОДОЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЯХ	186
Юрій МЕЛЬНИК. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ БАСЕЙНУ РІЧКИ НІЧЛАВА В РЕКРЕАЦІЙНИХ ЦІЛЯХ	192
Фото з особистого архіву Ірини Леньків	196

Здано до складання 14.09.2022. Підписано до друку 20.09.2022. Формат 60x84 1/8. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 19,1.

Обліково-видавничих аркушів 19,9.

Замовлення № 222. Тираж: 50 примірників.

Редакційно-видавничий відділ ТНПУ.
